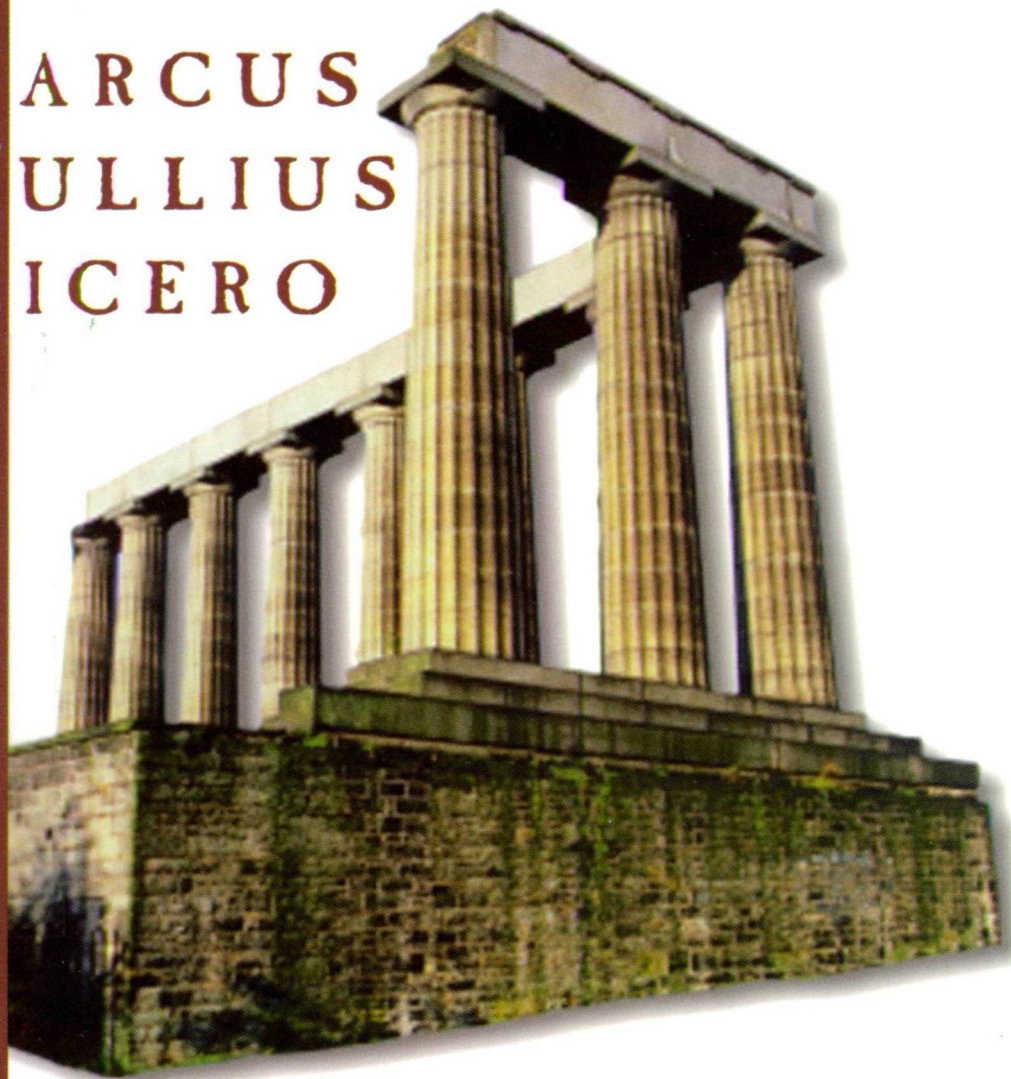

MARCUS
TULLIUS
CICERO

A jóslásról

FORDÍTOTTA, A JEGYZETEKET ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA
HOFFMANN ZSUZSANNA

CICERO
A jóslásról

BELVEDERE
segédkönyvtár III.

Sorozatszerkesztő
Maróti Egon

VA 9K15

MARCUS TULLIUS
CICERO

A jóslásról

*Fordította,
a jegyzeteket és az utószót írta*
Hoffmann Zsuzsanna

BELVEDERE
MÉRIDIONALE

MMI

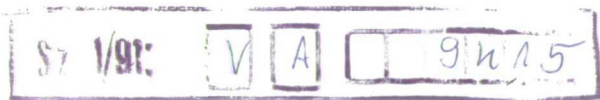
Kötet megjelenését támogatták

SZAB A KULTÚRA TÁMOGATÁSÁÉRT A DÉL-ALFÖLDÖN
SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM POLGÁRAIÉRT ALAPÍTVÁNY

SZTE Egyetemi Könyvtár

J9 10017396

© Hoffmann Zsuzsanna, 2001

© Belvedere Meridionale, 2001

In memoriam patris

Előszó

Cicero egy olyan művének lefordítása, amely eddig még nem jelent meg magyar nyelven, önmagában is üdvözlendő teljesítmény. A fordító ezen felül jó érzéssel választotta ki Cicerónak éppen a jóslásról (*De divinatione*) című munkáját – gondoljunk csak a jóslás különféle formái, a horoszkópok, egyáltalán az irracionális témák iránt manapság mind elevenebb érdeklődésre. Nyilván számos olyan olvasó akad, aki kíváncsi arra, hogy volt ez a „régii görögöknél, rómaiaknál”?

A munkában Cicero ismerteti, szembeállítja egymással a különböző görög filozófiai irányzatoknak a jóslásra vonatkozó nézeteit, a jóslatkérés különféle módozatait. Előadása számos – elsősorban római – történeti példát ad elő ezek illusztrálására; egyúttal kísérletet tesz a latin filozófiai műnyelv megteremtésére. A latin nyelvű próza legnagyobb mesterének fogalmazása, stílusa ezúttal kétségtelenül nem mindig olyan gördülékeny, mint például beszédeiben, szónoklati műveiben. Ennek oka, mint jeleztem, a görög fogalmaknak megfelelő latin terminológia kialakulatlansága, továbbá a téma, a tárgyalt görög filozófiai elméletek bonyolultsága, amelyeket a nagy Arpinumi helyenként csak némi körülménnyességgel tudott visszaadni, s – valljuk be – olykor elméleti nehézségei is lehettek.

A fentiek jelzik Hoffmann Zsuzsanna vállalkozásának nehézségeit, egyben érdemeit is, ti. a fordító alapos filológiai képzettsége, fordítói gyakorlottsága révén eredményesen birkózott meg a latin nyelv nehézségeivel, adekvát, jól olvasható szöveget produkált. Mint kontrollszerkesztő a fordításnak a latin eredetivel való egybevetése során a problematikus részek értelmezésében, stiláris, szórendi vonatkozásban, a terminológiai pontosításban, finomításban volt szerepem. Észrevételeimet a fordítóval folyamatosan megbeszéltem, javaslataimat mérlegelte, zömében elfogadta. Ily módon a fordítást a magam részéről kiadhatónak tartom.

A fordításhoz kapcsolódó magyarázó jegyzetek, a szokásos névjegyzék megfelelő. Az utószó áttekinti, értékeli Cicero filozófiai munkásságát röviden, de a célnak megfelelő módon.

Dr. Maróti Egon

Első könyv

I. 1. Régi és egészen a mitikus idők óta eleven az a vélekedés, amelyet a római nép és minden nemzet egyetértése megerősített, hogy léteznek az emberek között valamilyen jóslás. Ezt a görögök *mantiké*¹-nek nevezik, azaz az elkövetkező dolgok megsejtésének és tudásának. Ez valami nagyszerű és üdvös dolog, már ha valóban létezik, mert segítségével a halandó természet közel kerülhet az istenek hatalmához. Éppen ezért, amiként sok más dolgot a görögöknél helyesebben ítélünk meg, úgy ennek a rendkívül fontos adománynak a nevét őseink az istenek szóból származtatták, a görögök pedig – ahogyan Platón magyarázza – a megszállottságból.

2. Mindenesetre nem találtam olyan nemzetet, legyen az bármennyire művelt és tanult, vagy akármennyire vad és barbár, amely ne gondolkodnék úgy, hogy a jövő jelt ad magáról, és azt bizonyos emberek megérthetik és előre megmondhatják. Kezdetben az asszírok, hogy a legrégebbi népekről vegyem a példát, mivel az általuk lakott terület nagy kiterjedésű és síkság volt, a minden irányban kitáruló, szabad égboltot láthatták, a csillagok pályáját és mozgását buzgón szemmel tartották, s miután ezt megfigyelték, feljegyezték, hogy az egyes jelenségek mire nézve mit jelentenek. Az ebből a népből való chaldeusokról, akiket nem jóstehetségük, hanem származásuk megjelölése alapján neveztek el, azt tartják, hogy a csillagok mindennapos megfigyelése révén olyan tudásra tettek szert, amelynek segítségével előre meg tudják mondani, hogy kivel mi fog történni, és hogy ki milyen végzettel született. Állítólag az egyiptomiak is hosszú ideig, csaknem megszámlálhatatlan századon át űzték ezt a mesterséget. A ciliciaiak, a pisidiaiak és a velük szomszédos pamphyliaiak – e népeket én magam is kormányoztam² – pedig úgy vélik, hogy a madarak röptéből és énekéből, mint legbiztosabb jelekből, megismerhetők az elkövetkező események.

3. Ugyan melyik coloniát alapította Görögország Aeoliában, Ioniában, Asiában, Siciliában, Itáliában anélkül, hogy tanácsot kért volna a pythoi, dodonai vagy Hammon (libyai) jósdájától? Vagy milyen háborúra vállalkozott az istenek megkérdezése nélkül?

II. A jóslásnak nemcsak egy fajtáját alkalmazzák magán és állami ügyekben. Mert, hogy a többi népet ne is említsem, a miénk hány fajtáját alkalmazza! Először is a hagyomány szerint, ennek a városnak a szülőatyja,³ Romulus, nemcsak madárjósolat révén alapította meg Rómát, hanem ő maga is igen kiváló *augur*⁴ volt. Azután a többi király is igénybe vette a madárjósokat, és mitután elűzték a királyokat,⁵ hivatalosan sem békeben, sem háborúban semmit sem intéztek madárjósolat nélkül. És mivel úgy látszott, hogy mind az államügyek intézésében és a (helyes) döntéshozatalban, mind az intő jelek értelmezésében és kiengesztelésében a *haruspexek*⁶ tanítása igen hatékony, ezt az egész tudományt behozták Etruriából, hogy ne legyen a jóslásnak egyetlen fajtája sem, amiről úgy tűnnék, hogy elhanyagolják.

4. És mivel a lélek megfontolás és tudomány nélkül a maga korlátozatlan és szabad késztetése révén kétféle módon kerülhet izgalmi állapotba, az egyik a révület, a másik az álom: úgy véljük, hogy a révületből származó jóslást leginkább a Sibylla-versek⁷ tartalmazzák, értelmezésükre a polgárok tíztagú testületet választottak. Nem egyszer úgy ítélték meg, hogy ebből a fajta jóslásból, az álomfejtők és a látnokok zaklatott jövendöléseit is meg kell hallgatni, ahogyan az Octavius-féle háború⁸ idején Cornelius Culleolust. Azonban a nyomasztó álmokat sem hanyagolta el a legfelső tanácstestület,⁹ ha azok az állam szempontjából fontosnak látszottak. Sőt, a mi időnkben L. Iulius, aki P. Rutilius-szal volt consul, Baliaricus leányának, Caeciliának az álma miatt, senatusi határozat alapján helyreállította az Oltalmazó Iuno¹⁰ templomát.

III. 5. Ezeket a dolgokat – ahogyan én látom – a régiek inkább az események alakulásától figyelmeztetve, mintsem észérvek által meggyőzve helyeselték. Összegyűjtötték azonban filozófusoknak néhány válogatott

érvelését arra vonatkozóan, miért hitelt érdemlő a jóslás. Ezek közül a filozófusok közül – hogy a legrégebbiekről szóljak – a colophonai Xenophanés az egyetlen, aki – bár úgy nyilatkozott, hogy vannak istenek – a jóslást teljesen elvetette. A többiek pedig – kivéve az istenek természetéről fecsegő Epicurust – valamennyien elismerték a jóslást, viszont nem ugyanolyan mértékben. Ugyanis Socrates és összes tanítványa, valamint Zéno és követői megmaradtak a hajdani filozófusok véleménye mellett, egyetértésben a régi *Academiával* és a peripatetikusokkal; és míg ugyanennek a dolognak Pythagoras – aki magát is *augurnak* tekintette – már előbb nagy jelentőséget tulajdonított, és Democritus, a tekintélyes szerző számos helyen megerősítette, hogy az eljövendő dolgok megsejthetők. A peripatetikus Dicaearchus viszont a jóslást csak az álmokból és a révületből származtatja, egyéb fajtáit pedig elvetette. Belsőleges barátom Cratippus is, akit a legnagyobb peripatetikusokkal egyenrangúnak ítélek, ugyanezeket a dolgokat tartotta megbízhatónak, a jóslás többi nemét viszont elutasította.

6. A sztoikusok ellenben majdnem mindegyik formáját védelmükbe vették, egyrészt, mert Zéno feljegyzéseiben mintegy elhintette ennek bizonyos magvait, másrészt ezeket Cleanthes bővebben kifejtette, s csatlakozott hozzájuk az igen éles elméjű Chrysippus, aki két könyvben ismertette a jóslásról vallott nézeteit, azonkívül egyben a jósdákról, egy másikban pedig az álmokról. Az őt követő tanítványa, a babilóniai Diogenés egy könyvet jelentetett meg, Antipater kettőt, barátom, Posidonius pedig ötöt. Egyébként Panaetius mestere, Antipater tanítványa, aki legjelentősebb képviselője ennek az irányzatnak, eltávolodott a sztoikusoktól. Mégse merte tagadni a jóslás jelentőségét, hanem azt mondta, hogy kételkedik benne. Amit ennek a sztoikusnak a többiek helytelenítése ellenére valamely vonatkozásban szabad volt megtennie, azt nekünk, hogy az alábbiakban megtegyük, nem engedik meg a sztoikusok? Különösen, amikor az, amikor Panaetius kételkedik, ugyanennek az iskolának a többi tagja számára a napnál világosabb.

IV. 7. Azonban az *Academián*ak éppen ezt az érdemét az igen kiváló filozófus ítélete és nyilatkozata is megerősítette.¹¹ Ugyanis miközben én magam is azt kutatom, hogyan kell állást foglalnom a jóslással szemben, mert Carneades sok mindent élesen és kimerítően megbírált a sztoikusok tanításaiban, és félek, hogy elhamarkodottan fogadok el téves vagy nem eléggé megalapozott dolgot: jónak látszik, hogy figyelmesen, érveket érvekkel ismételten szembeállítva járjak el, ahogy azt tettem abban a három könyvemben, amelyeket az istenek természetéről¹² írtam. Ahogyan minden területen szégyenletes az elhamarkodott helyeslés és a tévedés, úgy abban az esetben különösen az, amikor arról kell döntenünk, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítsunk a madárjóslatoknak, az áldozati szertartásoknak és a vallásnak. Fennáll ugyanis a veszély, hogy ha nem fogadjuk el ezeket, akkor istentelen vétségbe, ha pedig elfogadjuk, akkor vénasszonyos babonáságba bonyolódunk.

V. 8. Ezeket a dolgokat már máskor is gyakran megvitattam, minap pedig – mikor Quintus öcsémmel tusculumi birtokomon voltam – valamivel alaposabban. Mert, amikor a séta kedvéért a *Lycaeumba*¹³ mentünk (ez ugyanis a *gymnasium* felső részének a neve), Quintus megjegyezte: nemrég elolvastam az istenek természetéről szóló értekezésed harmadik könyvét, amelyben Cotta¹⁴ fejtegetése, bár megingatta meggyőződésemet, mégsem rombolta le teljesen. Nagyon helyes, mondtam, ugyanis maga Cotta is úgy vitatkozik, hogy inkább a sztoikusok érveit cáfolja meg, mintsem az emberek vallásos érzületét megsemmisítse. Erre Quintus: Cotta ugyanígy beszél erről, és pedig igen gyakran; úgy vélem azért, nehogy úgy tűnjék, áthágja az általános meggyőződést; mégis úgy gondolom, hogy azzal az igyekezetével, amivel a sztoikusokat cáfolja, egyben az istenek létét is tagadja.

9. Én bizony semmi szükségét sem érzem, hogy okoskodására bármit is válaszoljak. Lucilius ugyanis, akinek az értekezése – amint a harmadik könyv végén írod¹⁵ – neked magadnak is úgy tűnt, hogy jobban megközelíti az igazságot, eléggé megvédte a vallást a második könyvében.¹⁶

Azonban amit azokban a könyvekben figyelmen kívül hagytál (úgy vélem, azért, mert célszerűbbnek gondoltad külön megvizsgálni azt, és értekezni róla), azaz a jóslásról, amely azoknak a dolgoknak, amiket véletlenszerűnek tartanak, az előre megsejtése és elmondása: ha jónak látod, nézzük meg, mekkora a hatóereje, és milyen az. Én ugyanis úgy vélem, ha a jóslásnak azok a fajtái, amelyekről hallottunk, és amelyeket mi is gyakorolunk, igazak, akkor istenek is vannak; és megfordítva, ha vannak istenek, akkor vannak, akik jósolni tudnak.

VI. 10. Éppen a sztoikusok fellegrárát véded, Quintusom, szóltam, amennyiben azok az állítások, amelyek szerint ha van jóslás, vannak istenek, és ha vannak istenek, van jóslás, kölcsönösen feltételezik egymást.¹⁷ Ezek közül azonban egyik sem olyan könnyen belátható, mint ahogy azt te gondolod. Ugyanis a természeti jelenségek isteni közbenjárás nélkül is jelezhetik a jövőt, másrészt az is lehetséges, hogy istenek ugyan vannak, de a jóslás képességét nem adományozták az emberi nemnek. Erre ő így szólt: számomra pedig arra, hogy vannak istenek, és gondot viselnek az emberek sorsára, elég érv az, hogy megítélésem szerint a jóslásnak világos és nyilvánvaló fajtái vannak. Hogy ezekről mi a véleményem, ha jónak látod, kifejteném, feltéve, ha nem foglalkoztat más, és nincs semmiféle egyéb dolgod, amit ennél a beszélgetésnél fontosabbnak tartasz.

11. Én pedig így válaszoltam: Quintusom, a filozófiára mindig ráérek, s különösen a mostani időkben,¹⁸ amikor semmi sincs, amivel szívesebben foglalkoznék, még inkább szeretném meghallgatni, mit tartasz a jóslásról.

Nekem – mondta – nincs semmi sajátosan új, másokétól eltérő elgondolásom: ugyanis egyrészt régi, másrészt minden nép és nemzet egyetértésével igazolt nézetet vallok. Eszerint a jóslásnak két fajtája van, ezek közül az egyik mesterséges, a másik természetes úton történik.

12. Ugyan melyik nemzetet és államot ne befolyásolnák a béljósoknak vagy a villámok és intő jelek magyarázóinak vagy a madárjósoknak vagy a csillagjósoknak vagy a sorsvetőknek a kinyilatkoztatásai (ezek nagyjából

a mesterséges módszerek), vagy az álmok, avagy a révület¹⁹ (ezt a kettőt tartják ugyanis a jóslás természetes módjának)? Én bizony úgy vélem, mindezeknek az eljárásoknak inkább az eredményeit kell megvizsgálni, semmint az okait. Létezik ugyanis egy bizonyos természeti erő, amely egyrészt a hosszú időn át megfigyelt jelekből, másrészt valamilyen isteni ösztönzésből és sugallatból előre jelzi a jövőt.

VII. Ezért Carneades csak ne firtassa, mint tette Panaetius is kérdezve, vajon Juppiter parancsolta-e meg a hollónak, hogy balról, vagy a varjúknak, hogy jobbról károgon. Végtelen időn át megfigyelték ezeket az előjeleket és beteljesedésük miatt megjegyezték és feljegyezték őket. Nincs ugyanis semmi, ami hosszú idő alatt az emlékezet által rögzítve és emlékekben megörökítve ne lenne megérthető és megmagyarázható.

13. Csodálatra méltó, hogy az orvosok a gyógyfüveknek és a gyöke-
reknek hány féle fajtáját ismerték meg az állatok harapására, a szembe-
tegségekre és a sebekre, amelyeknek a hatóerejét, természetét az értelem
sohasem magyarázta meg, hasznosságuk azonban mind az orvostudo-
mányt, mind a felfedezőket igazolta. Nosza, nézzük meg azokat a dolgo-
kat, amelyek bár más jellegűek, mégis hasonlatosak a jósláshoz:

*„És a felborzolt tenger is gyakran előre jelzi, hogy szél van kerekedőben, amik-
kor hirtelen fenekestül feltornyosodnak a hullámok. És a tenger hófehér tajté-
kától habzó szürke sziklák Neptunusszal versengve rémítő hangokat hallat-
nak, vagy amikor a magas hegycsúcson keletkező szakadatlan zúgás a
kősziklákról mindegyre visszaverve felerősödik.”²⁰*

VIII. És a te munkád, a *Prognostica* („Időjelek”) is tele van a természeti jelenségek ilyen fajta előrejelzésével. Ugyan ki tudná kifürkészni az előérzetek okait? Bár látom, hogy a sztoikus Boethius kísérletet tett erre, azonban ki ért el eddig valami eredményt, hogy megmagyarázza azokat a természeti jelenségeket, amelyek a tengeren és az égen lejátszódnak.

14. Ki fog elfogadható magyarázatot adni arra, hogy miért történnek meg ezek a dolgok?

„Éppen így a szürke szárcsa menekülve a tenger örvényéből, rikácsolva adja híriül, hogy szörnyű vihar közeleg, reszkető torkából harsány hangokat árasztva. S gyakran igen szomorú dalt dalol szívéből, S hajnalonként fenyegetően szól a kuvik, fenyegetően szól, és szüntelen panasz árad a torkán, mikor a hajnal először permetezte a hűvös harmatot. És a sötét varjú sűrűn futkosva a parton elmerítette a fejét, s tarkóját mosta a vízár.”

IX. 15. Látjuk, hogy ezek a jelek szinte soha nem vezetnek félre, azt mégsem látjuk, hogy ez miért van így.

„Ti is látjátok a jeleket, édes víz neveltjei, amikor zajongva hívságos hangokat hallattok, és kellemetlen hangokkal forrásokat és tavakat hívtok elő.”²¹

Ki feltételezi azt, hogy a békák ezt előre látják? Mindażonáltal a békákban is van bizonyos természetadta képesség a megérzésre, amely önmagában elég biztos, ám az emberi megismerés számára túlságosan homályos.

*„A lomha léptű ökrök az ég csillagait nézve orrukkal a levegőből nedves barázdát húztak.”
Nem kérdezem, miért, mivel értem, hogy mi következik.*

„Végre pedig a mindig viruló és mindig bőtermő mastixfa háromszoros természetű szokott nagyra nőni, háromszor ontva termését, mutatja a szántás három időszakát.”

16. Még azt sem kérdem, hogy miért egyedül ez a fa virágzik háromszor, vagy miért jelzi virágaival, hogy itt a szántás ideje. Beérem azzal, hogy bár nem tudom, mi miért történik, ami történik, azt megértem. Tehát mindenfajta jóslás védelmében azt fogom válaszolni, amit ezeknek a dolgoknak a védelmében említettem.

X. Hogy mennyire hatásos a hashajtófü gyökere béltisztításra, a farkasalma (aristolochia), ez nevét felfedezőjéről kapta, magát a felhasználását a felfedezője megálmodta: mindezt látom, és ez elég; hogy miért hatásos, azt nem tudom. Így nem látom a magyarázatát a szelek és záporok jeleinek, de erejüket és hatásukat felismerem, tudom és elfogadom. Hasonlóképpen tudom, hogy mit jelent a repedés és a rost a zsigerekben, hogy mi az okuk, azt nem tudom. Márpedig ezekkel tele van az élet; a belső részekből való jóslást ugyanis szinte mindenki igénybe veszi. Hogyan? Vajon a villámok jós erejében kételkedhetünk? Nemde, miképpen annyi csodálatos dolog van, úgy ez különösképpen az? Amikor Juppiter Optimus Maximus templomának homlokzatán Summanus²² szobrát, amely akkor agyagból volt, villámcsapás érte, és a szobor fejét sehol sem találták, a *haruspex*ek kijelentették, hogy az a Tiberis folyóba zuhant, s éppen azon a helyen találták meg, amelyet a *haruspex*ek megjelöltek.

XI. 17. Ugyan kinek a tekintélyére és tanúbizonyságára hivatkozhatnék inkább, mint a tiedre? Azokat a verseidet is megtanultam, még hozzá szívesen, amelyet a consulságról²³ írott könyv második énekében Urania Múza ad elő.

„Az aetheri tüztől lángoló Juppiter kezdettől fogva körbejárta, és fényével beragyogta az egész világmindenséget, és isteni szellemével felkereste az eget és a földet, amely az emberek érzéseit és életét is fenntartja az örökkévaló légkör íve-

ivel bezárva és körülkerítve, és ha az égitesteknek, amelyek csillagképeket alkotnak, mozgását és a pályáját meg akarod ismerni, amelyek a görögök elnevezése és hamis megállapításai szerint kóborolnak, valójában meghatározott sebességgel és távolságban mozognak, Be fogod látni, hogy mündezt isteni értelem irányítja. Ugyanis először te is láttad, consulságod idején, az égitestek sebes mozgását és a csillagok ragyogásától fénylő, vészjelző összetalálkozását. Amikor az albai hegyen a havas csúcsokat engesztelő áldozattal megtisztítottad, a Latin ünnepeken²⁴ szerencsés tejáldozatot ajánlottál fel, láttad a lángoló fénycsóvával reszkető üstökösöket, Úgy gondoltad, hogy az éjszakai csapás mindent összekavar, Mert a Latin ünnepek csaknem vészterhes időre estek, Amikor a telihold elrejtette fényes arcát, és a csillagos ég hirtelen elhomályosult. De miért száguldott Apolló fáklyája, a háború gyászos hírnöke, a nagy oszlop felé tüzes lángolással, az égbolt lehajló része és leáldozása felé törekedve? Vagy amikor megrengett a súlyos testű föld? Az éj idején pedig különböző ijesztő alakok látványa Háborúra és belviszályokra figyelmeztetett, A látnokok ihletett keblükből ontották a számos, szörnyű csapásokkal fenyegető jóslatukat szerte a földön, 19. És azokat, amelyek hosszú idő múltán beteljesedtek és az istenek szülőatyja folytonos fényes jelekkel, égen és földön megjósolta, hogy mi fog történni. XII. Most mindazt, amit egykor Torquatus és Cotta consulsága²⁵ idején az etruszk származású Lydius²⁶ haruspex kijelentett, a te éved összesűrítve magába foglalja. A magasan dörgő atya ugyanis egykor a csillagos Olympusra támaszkodva Maga támadt ekkor dombjaira, templomára és

capitólíumi székhelyére villámot szórt.

Akkor dőlt le Natta ércből készült ősi és tisztelt képmása,
a régen szentesített törvénytáblák lezuhantak,
és az istenek szobrai elhamvasztotta a villámcsapás heve.

20. Itt volt a római nép erdei dajkája, Martia,²⁷
aki a Mars magvából született kicsinyeket
éltető nedűtől duzzadó emlőivel táplálta.

Ez akkor tüzes villámcsapástól sújtva, a gyermekekkel
együtt összedőlt, és ott hagyta letört lába nyomát.
Akkor a jóskönyveket és emlékeket böngészve,
ki nem merített elkeserítő nyilatkozatokat az Etruszk írásokból?²⁸

Mindenki arra figyelmeztetett, hogy óvakodni kell attól
a hatalmas csapástól, véstől, amelyet egy előkelő
származású polgár tervezett ki,
vagy állhatatos hangon hirdették a törvények pusztulását,
sőt megparancsolták, hogy mentsék meg az istenek templomait
és a várost a lángoktól.

És rettegjenek a szörnyű csapástól és mészárlástól.

S ezeket a súlyos végzet szilárdan és biztosan megtartja,
Hacsak Juppiternek egy magas oszlopon ékesen
megformált szent képmása nem tekint napkelet felé.

Ha a szobor innen elfordulva, az atyák és a nép gyűlésére néz,
akkor a nép és a tiszteletre méltó senatus képes
lesz a titkos tervek mélyére nézni.

21. Sokáig késlekedett ennek a szobornak az elkészítése, hosszan halogatták,
végül a te consulságod idején helyezték magas talapzatára,
és abban az órában, amelyet Juppiter előre meghatározott,
megvillogtatta jogarát a magas oszlopon,
és az allobroxok vallomása feltárta az atyák és nép
előtt a haza tüzzel-vassal előkészített pusztulását.

XIII. Helyes tehát, hogy a régiek, akiknek emlékei közöttetek élnek,

*akik a népeket, városokat mértékkel és vitézséggel irányították,
s helyes, hogy kortársaitok, akiknek jámborsága és becsületessége
kimagaslík, és bölcsességben messze megelőz mindenkit,
különösen tisztelték a nagyhatalmú istenségeket.*

*Mindezt mélyreszántó tépelődés útján különösen tisztán látták azok,
akik szabadidejüket boldogan szentelték tisztos tanulmányoknak.*

*22. S az árnyas Academiában és a fényes Lyceumban,
ontották termékeny szellemük ragyogó tudományát.*

*Közülük ragadott ki téged a haza már kora ifjúságodban,
és helyezte rád az erényeknek súlyos terhét.*

*Te azonban pihenéssel enyhítve a nyugtalanító gondokat,
amennyire a haza engedi, a tanulmányoknak és nekünk szentelted magad.”*

Tehát te, egyrészt eddigi tetteid ellenére, másrészt a te igen gondosan megírt versed ellenére, amit idéztem, képes lennél rászálni magad, hogy szembeszállj azzal, amit én a jóslásról elmondtam?

23. Micsoda? Azt kérded, Carneadesem, miért történnek ezek így, vagy milyen módon lehet megérteni őket? Bevallom, nem tudom, de kijelentem, te magad is látod, hogy megtörténnek. Azt mondod, véletlen. Valóban. Azonban lehet-e bármi a véletlen műve, ami az igazság minden jelét magán viseli? Négy kockadobás véletlen folytán Venust²⁹ eredményez, de vajon ha négyszáz kockát dobsz, úgy gondolod, ez is véletlenül száz Venust fog eredményezni? A vászonra taláломra ráfröcskölt festékanyag kiadhatja egy arc körvonalait? Vajon úgy gondolod, a cosi Venus³⁰ szépséges portréját is létrehozhatja a véletlenszerű fröcskölés? Ha a disznó orrával „A” betűt nyom a földbe, vajon gondolod, hogy akkor Ennius Andromachéját is le tudná írni? Carneades meséli, hogy Chios kőfejtőjében, miután egy szikla kettéhasadt, a kis Pan feje jelent meg; elhiszem, hogy valami hasonló alak, de biztos nem olyan, amelyről azt mondhatnád, hogy Scopas készítette. Kétségkívül az a helyzet ugyanis, hogy a véletlen sohasem utánozhatja tökéletesen a valóságot.

XIV. 24. Az előre jelzett dolgok azonban nem mindig következnek be. Végül is melyik mesterséggel nem történik meg ez? Azokra a mesterségekre gondolok, amelyek a feltételezésen és elképzelésen alapulnak. Vajon a gyógyítás nem tekinthető mesterségnek? Mégis, milyen gyakran tévednek. És a kormányosok vajon nem tévednek? Vajon az acháj hadsereg és hajóik annyi irányítója nem úgy utazott el Trójából, hogy

„... nézték, örvendezve az útnak, a csöpp halak szökdelését – ahogyan Pacuvius mondja, nem győzött betelni a látvánnyal szemük. Közben a tenger már felborzolódott napnyugat felől, megkettőződött a sötét, feketéllik az éjszaka fellegek”

(Kerényi Grácia fordítása)

Vajon emiatt a leghíresebb vezérek, királyok hajótörése megsemmisítette a kormányzás mesterségét? Vagy megszűnt a hadvezéri tudomány, mert a legkiválóbb *imperator*³¹ a minap elveszítette hadseregét, és elmenekült? Vagy az államvezetés híjával van a módszernek és a hozzáértésnek, mert Cnaeus Pompeius sokszor, Marcus Cato néhányszor és te is egyszer-kétszer tévedtél? Ugyanez a helyzet a *haruspex*ek válaszával is és minden feltevésen alapuló jóslással. Következtetésre támaszkodik ugyanis, és annál tovább nem juthat.

25. Ez talán néha téved, de mégis gyakrabban vezet az igazsághoz; ugyanis az örökké valósággal veszi kezdetét, mivel a csaknem megszámlálhatatlan eset ugyanolyan módon, ugyanolyan előjelektől kísérve történik meg, ugyanazon jelenségek gyakori megfigyelése és feljegyzése által tudományá fejlődött.

XV. Valójában mennyire helytállóak a *ti auspicium*aitok,³² amelyeket most a római *augurok* semmibe vesznek (bocsáss meg, hogy ilyeneket mondtam), ellenben a ciliciaiak, a pamphyliaiak, a pisidiaiak és a lyciaiak nagyra becsülnék. Miért is említsem vendégbarátunkat, a legkiválóbb és legdicsebb férfit, Deiotarus³³ királyt, aki semmit sem tesz, hogy előbb

*auspicium*ot ne tartott volna? Ő, amikor egy bizonyos útvjáról, amelyet előre eltervezett és elhatározott, egy sas röpülésétől intve visszafordult, az a terem, ahol megszállt volna, ha tovább utazik, a következő éjszaka összedőlt.

27. Éppen ezért, ahogyan tőle magától hallottam, igen gyakran visszafordult utazásairól, még akkor is, ha már több napi utat megtett. A leghíresebb mondása pedig az volt, amit azután jelentett ki, hogy Caesar megfosztotta tetrarchiájától és uralmától, valamint pénzbüntetésre ítélte. Azt mondta, mégsem bánja azokat a madárjóslatokat, amelyek szerencsésnek ígérték a Pompeiushoz való csatlakozását, ugyanis a senatus tekintélyét, a római nép szabadságát és a birodalom méltóságát védte fegyveres erejével. Jó tanácsot adtak neki azok a madarak, amelyek ösztönzésére a kötelesség és a becsület útjára lépett; ugyanis számára a dicsőség becesebb birtokainál. Nekem úgy tűnik, hogy helyesen értelmezte a jóslatot. A mi előjáróink ugyanis kikényszerített madárjóslatokat tartanak; mivel szükségyszerű, hogy ha a csirke elé egy galacsint dobnak, akkor kiesik a szájából, amit éppen akkor eszik.

28. Arról pedig, ha a galacsinból valami a földre esik, azt írjátok ti, hogy kedvező előjel,³⁴ ti teljes érvényű előjelnek nevezitek³⁵ azt is, amit én kierőszakolt jóslatnak tartok. Ezért sok *augurium*ot és *auspicium*ot, a tesztület nemtörődömsége miatt teljesen mellőznek és elhanyagolnak, amiről maga a bölcs Cato is panaszkodik.

XVI. Hajdan szinte semmilyen nagyobb vállalkozásba nem fogtak bele addig – még a magánéletben sem –, amíg jóslatot nem kértek; amit most is bizonyítanak a „házasságszerzők” (*auspices*); akik korábbi jelentőségüket elveszítették, csupán nevüket őrizték meg. Mert ahogyan most fontos esetekben állati belső részekből jósolnak (bár ezt is kevésbé alkalmazzák, mint korábban), úgy akkoriban a madarak röptét szokták értelmezni. Ezért, amíg nem tapasztaljuk a kedvező jeleket, addig a vesztünkbe rohanunk.

29. Ahogyan P. Claudius, Appius Caecus³⁶ fia és hivataltársa, L. Iunius igen nagy hajóhadat veszített el, mert az *auspicium* megsértésével hajóztak. Ugyanez a végzet teljesedett be Agamemnónnál is, aki,

„mikor az achájok elkezdtek zajongani, és nyíltan ócsárolták a béljósok tudományát, zajos helyesléstől, de kedvezőtlen madárjóslattól kísérve, megparancsolta, hogy hajózzanak el.”³⁷

Mit emlegetsem azonban a régi eseményeket? Láttuk, mi történt M. Crassusszal, miután semmibe vette a véstjósoló előjelek kihirdetését. A te jóspap társad, a derék *augur*, Appius, ahogyan gyakran hallottam tőled, censorként C. Ateius, a derék férfiút és kiváló polgárt, nem eléggé megfontoltan azzal a váddal bélyegezte meg, hogy az egy jóslatot hamisított. Ám legyen: mint censornak joga volt ahhoz, hogy hamisnak ítélje a jóslatot, de mint *augurnak* a legkevésbé volt joga ahhoz, hogy Ateius tegye felelőssé a római népet ért igen nagy csapás miatt. Ha ugyanis ez volt a baj oka, akkor nem az a vétkes, aki a baljós előjeleket kihirdette, hanem az, aki nem vette figyelembe azokat. A következmények igazolták ugyanis, hogy helyes volt a baljósolat kihirdetése, amint ugyanaz a censor és *augur* mondja. Mert ha hamis lett volna, semmiképpen sem idézhette volna elő a csapást. Ugyanis a baljós jelek, miként a többi *auspicium* is, az előjelek és természeti jelek nem az okát adják tudtul, hogy valami miért fog megtörténni, hanem azt jelzik, hogy mi fog bekövetkezni, ha nem tesznek óvintézkedést.

30. Nem Ateius baljósolata idézte elő tehát a csapást, hanem az, hogy bár feltárta a baljós jelet, s intette Crassust, hogy mi fog történni, ha nem lesz elővigyázatos. Így vagy a baljósolat bejelentése maradt hatástalan – ahogyan Appius megítéli – vagy pedig úgy érvényesült, hogy nem az a vétkes, aki figyelmeztetett, hanem az, aki ezt nem vette figyelembe.

XVII. Micsoda? Honnan hagyományozódott rátok a ti *lituus*otok,³⁸ amely az *auguri* méltóság legfényesebb jele. Nemde, azzal határozta meg

Romulus az égtájakat³⁹ akkor, amikor Rómát megalapította. Romulusnak ezt a bizonyos *lituus*-át, azaz egy befelé meggörbített és a végén enyhén meghajlított botot, amely nevét hasonlósága miatt a rézkürttől kapta, noha a Salius papoknak a Palatinuson lévő helyiségében helyezték el, és ez leégett,⁴⁰ mégis a botot sértetlenül találták meg.

31. Hogyan? Melyik történetíró nem beszéli el, hogyan határozta meg *lituus*-ával az égtájakat Attus Navius sok évvel Romulus után, Tarquinius Priscus uralkodása idején? Ő, mivel fiatal korában szegénysége miatt disznókat legeltetett, s ezek közül egyet elveszített, állítólag felajánlotta, hogyha visszaszerzi azt, akkor a szőlőskertben nőtt legnagyobb szőlőfürtöt az istennek adja. És miután a disznót megtalálta, úgy mondják, megállt a szőlőskert közepén dél felé fordulva, négy részre osztotta azt; s a madarak három részt kedvezőtlennek ítélték – ahogyan megörökítették ezt –, a hátramaradt negyedik részt ismét felosztotta, és ebben egy csodálatos nagyságú szőlőfürtöt talált. Amikor ennek híre ment, a szomszédok mind hozzá fordultak ügyes-bajos dolgaikkal, s nagy hírben és dicsőségben élt.

32. Ennek az lett a következménye, hogy Priscus király magához hívatta őt. A király próbára akarta tenni Attus Navius *auguri* tudományát, ezért azt mondta neki, hogy gondolt valamit, s megkérdezte tőle, hogy az lehetséges-e. Attus Navius elvégezte az *augurium*-ot, s azt a választ adta, hogy lehetséges. Tarquinius pedig megmondta, hogy ő arra gondolt, vajon szét lehet-e vágni borotvával egy köszörűkövet. Erre parancsot adott, hogy Attus próbálja meg. Így aztán a *comitium*-ra⁴¹ behozott köszörűkövet, s a király és a nép szeme láttára egy borotvával kettévágta. Ennek az lett az eredménye, hogy Tarquinius *augur*-ként alkalmazta Attus Naviust, a nép pedig hozzá fordult gondjaival.

33. A hagyomány szerint azt a követ pedig a borotvával együtt a *comitium*-on elásták, és egy kőlapot helyeztek föléje. Tagadjuk le mindezt, égenszük el az évkönyveket, mondjuk, hogy ezek csupán koholmányok. Végül ismerjünk el bármit inkább, mint azt, hogy az istenek törődnek az

emberek sorsával. Mit mondjak? Vajon az, amit te magad írtál le Tiberius Gracchusról,⁴² nem igazolja az *augurok* és a *haruspexek* tudományát? Ő, bár tudtán kívül szabálytalanul foglalta el a jóslatkérő sátrat (*tabernaculum*),⁴³ ugyanis *auspicium* tartása nélkül lépte át a *pomeriumot*,⁴⁴ consul választógyűlést tartott. Ez az eset ismert, s te magad is említed műveidben. Azonban Tiberius Gracchus – maga is *augur* – azzal, hogy beismerte tévedését, megerősítette az *auspiciumok* tekintélyét, és a *haruspexek* tanításainak az elismertségét is növelte azzal, hogy amikor az új választógyűlés alkalmából a senatus elé bocsátották őket, kijelentették: nem volt joga a választógyűlés összehívására.

XVIII. 34. Azokkal értek egyet tehát, akik úgy tartják: kétféle fajtája van a jóslásnak, az egyik, amelyikben része van a tudománynak, a másik, amelyik híjával van annak. A tudományhoz folyamodnak ugyanis azok, akik következtetés útján értelmeznek új jelenségeket, a régieket pedig megfigyelés alapján ismerték meg. Híjával vannak azonban a tudományos módszernek azok, akik nem megfontolással vagy következtetéssel, nem megfigyelt és feljegyzett jelekből, hanem a lélek valamiféle felindulásával vagy zabolátlan szenvedélyével jósolják meg a jövőt. Gyakran jut osztályrészül efféle állapot az alvóknak is, és néha azoknak is, akik révületben jövendölnek, mint a boiótiai Bacis,⁴⁵ a cretai Epimenides, az erythrai Sibylla. Az ilyen fajta jósláshoz tartoznak a jósdák is, nemcsak ahol sorstáblákat húzatnak, hanem azok, ahol isteni ihletésre, sugallatra nyilvánulnak meg. Bár a jóstáblácskák nem lebecsülendők, ha tekintélyük régiségükön alapul, mint azoké, amelyeket a hagyomány szerint a föld bocsátott ki magából.⁴⁶ Mégis azt hiszem, isteni rendelésre megtörténhetik, hogy ezeket úgy húzzák, hogy a valós helyzetnek megfeleljenek. Mindezeknek az értelmezői látszanak legközelebb kerülni azoknak a jósláshoz – mint ahogyan a grammatikusok a költőkhöz –, akiket értelmeznek.

35. Miféle okosság tehát az, amely a régiség által megszilárdult dolgokat rágalmazással akarja lerombolni? Nem találok az okát. Talán a természet homályába burkoltan rejtőzik. Az isten ugyanis nem azt akar-

ta, hogy én ezeket megértsem, hanem csak azt, hogy felhasználjam őket. Alkalmazom tehát ezeket, és nem lehet meggyőzni arról, hogy egész Etrúria ostobaságot művel az állati belső részekből való jóslással, vagy hogy ugyanez a nép téved a villámlások esetében, vagy hamisan értelmezi a csodajeleket, amikor a föld robajlása, moraja és rengése a mi államunknak és más államoknak is gyakran számos súlyos és igaz dolgot előre jelzett.

36. Micsoda? Nevet valaki? Nemde előre megmondták a *haruspexek*, hogy az öszvérnek az a megellése¹⁷ – mivel természetes meddőssége ellenére hozta világra magzatát – hihetetlen bajokat hoz magával? Minek említsem, hogy Ti. Gracchus, Publius fia, aki kétszer volt consul és egyszer censor, egyben kiváló *augur*, bölcs férfiú és derék polgár, vajon nem hívott-e *haruspexeket*, miután két kígyót talált otthonában, ahogy fia, C. Gracchus is megírta. Mikor ezek azt válaszolták neki, hogy ha a hím kígyót engedi szabadon, a felesége rövid időn belül meghal, ha a nőstényt, neki magának kell meghalnia. Ő méltányosabbnak vélte, ha őt éri el a már idején való halál, mintsem Publius Africanus lányát ifjan, így a nőstényt bocsátotta szabadon, ő pedig néhány nap múlva meghalt.

XIX. Ne vessünk hát a *haruspexeken*, és nevezzük hazugoknak, csalóknak azokat, akiknek a tudományát egyrészt az igen bölcs férfiú (Ti. Gracchus), másrészt az események és tények igazolták: semmibe se vegyük a babyloniakat és azokat is, akik a Kaukazusról az ég csillagait figyelve, számításaik segítségével követik a bolygók pályáját. Mondom, ostobasággal, hazudozással, arcátlansággal vádoljuk ezeket az embereket, akiknek feljegyzései – állításuk szerint – négyszázhetvenezer évet¹⁸ fognak át, és jelentsük ki, hogy hazudnak és egyáltalán nem törődnek azzal, mi lesz az elkövetkező évszázadok véleménye róluk.

37. Rendben van, a barbárok hazugok és csalók. Azonban vajon a görögök története is koholmány? Ki nem tudja, mit válaszolt a pythói Apollo – hogy a természetes jóslásról beszéljek – Croesusnak, a Tegeabelieknek, az argosiaknak, az athénieknek, a spártaiaknak, a corinthusi-

aknak? Chrysippus számtalan jóslatot gyűjtött össze, s ezek közül egy sem volt megbízható tanú és hiteles forrás nélkül; ezeket nem említem, mivel ismered őket. Ezt az egyet védelmezem. A Dephi jósdá soha nem lett volna olyan sűrűn látogatott, olyan híres, és nem halmozta volna el annyira adományaival minden nép és király, ha nem tapasztalta volna minden kor jóslatainak igaz voltát.

38. Ez már a múlté. Tehát ahogyan most kisebb híré, mivel a jóslatainak az igaz volta kevésbé tűnik ki: úgy akkor, ha nem lett volna teljesen hitelt érdemlő, nem is örvendett volna olyan nagy hírnévnek. Lehetséges azonban, hogy a földnek az a hatóereje, amely a jósnő értelmét isteni sugallattal megihlette, az idő múlásával elapadt, amint látjuk, hogy egyes folyók elapadtak és kiszáradtak, vagy más mederbe kanyarodtak, irányt változtattak. Ha úgy történt is, ahogy akarod, ez valóban nagy kérdés. Maradjunk csak annál, ami tagadhatatlan – ha csak nem vetjük el az egész történelmet –, hogy ez a jósdá számos évszázadon át hitelt érdemlő volt.

XX. 39. Hagyjuk azonban a jósdát, térjünk rá az álmokra. Az ezekről értekező Chrysippus sok és jelentéktelen álom összegyűjtésével ugyanazt teszi, amit Antipater, olyasmiket felkutatva, amelyek Antiphon fejtegetése szerint megmutatják ugyan a magyarázó szellemességét, azonban jelentősebb példákat kellett volna felhasználnia. Annak a Dionysiusnak az anyja, aki Syracusa tyrannusa lett, ahogy arról a tudós és lelkiismeretes férfiú, a kortárs Philistus beszámol, amikor Dionysiuszal volt terhes, azt álmodta, hogy egy kis szatírt szült. Erre a csodajelek magyarázóí, akiket akkor Szicíliában galeótáknak neveztek, azt válaszolták – ahogyan Philistus mondja –, hogy Görögországnak igen híres, tartós szerencséjű embert fog szülni.

40. Vajon emlékeztedbe idézzem a görög, vagy a római költők történeteit? Enniusnál⁴⁹ ugyanis ama Vesta szűz így meséli el álmát:

*„Mécsest tart az anyó, ám reszket minden ízében,
s ő ijedezve idéz, könnyek közepette, ily álmot:*

„Eüridiké lánya, kit atyánk szeretett vala egykor,
élet, erő elhagy, tehetetlen a testem egészen.
Álmomban daliás férfit⁵⁰ láttam, s a füzesbe
Elragadott, parton teren át, de kevéssel utána
Mintha magam látnám tévelyegni, húgom,
Késlekedőn nyomodat lelnem, s oly gyenge a szívem,
Téged elérni; az út eltűnt, nem jelzi az ösvény.
S láttatik ottan atyánk engem szólítani szavakkal,
Mondván: „Óh, lányom, tereád vész vár, keserűség,
Ám a folyóvízből születik majd újra szerencséd”
Ily szót szólva atyánk tovatűnt, kicsi húgom,
Látni se hagyta magát, aki oly kedves kebelemnek,
Ámbár én karomat fel a kék ég jós magasára
Tártam, s könnyeket ejtve hiú hangon hívogattam.
Majd odahagyta alélt, elkínzott szívem az álom”

(Tótfalusi István fordítása).

XXI. 42. Jóllehet, ezeket a költő találta ki, mégsem állnak távol a szokásos álmoktól. Ám legyen, hogy az is hamis álom, amely Priamust megzavarta,⁵¹ mivel

„a terhes Hecabe azt álmodta, hogy égő fáklyát szül,
az álom megtörténie után maga Priamus király a félelemtől
lesújtva, sóhajfakasztó gondoktól emésztve,
bégető állatokkal áldozott.
Azután békét áhítva magyarázatot kért,
s Apollóhoz könyörgött, hogy világosítsa fel,
mit jelent az álom súlyos jóslata.
A jósdából Apolló isteni hangon kinyilatkoztatta,
hogy az ezután elsőnek megszülető fiát
Priamus ne ismerje el;
az Trója végzete, Pergamón pusztulása lesz.”

43. Ám legyenek ezek az álmok, ahogyan mondtam, költők meséi, hozzájuk sorolható Aeneas álma is, ami a mi Fabius Pictorunk Görög Évkönyveiben úgy van megörökítve, hogy minden esemény, amit Aeneas véghez vitt, vagy ami vele megtörtént, úgy alakult, ahogyan álmában látta.

XXII. Nézzünk azonban közelebbi példákat. Milyen is Superbus Tarquinius álma, amelyről ő maga számol be Acciusnak, Brutus című darabjában?

*44. „Midőn éj lett, s testem nyugalomnak adtam át,
alvással csillapítva fáradt tagjaim,
álmomban egy juhász jelent meg, és felém
hajlotta nyáját, párjanincs birkák sorát:
azután két testvér-kost szemelt ki pásztoruk,
és én föláldoztam, leszúrva a szebbiket:
szarvával jött felém a másik öklelőn,
és földre döntött nyomban, úgy belém döfött:
amint nehéz sebemmel ott fekszem hanyatt,
hatalmas és csodás jelet lát meg szemem
az égen: a nap sugaras korongja jobb felől
lángot fel, új pályán piroslék fel tüze”*

45. Lássuk, hogyan értelmezték az álomfejtők ezt az álmot:

*„Ó, király, mit életében gondol az ember, lát, beszél,
vagy mit éberen csinál-tesz – hogy ha arról álmodik,
nem csoda; ám ilyen álmot nem véletlenül küldött a sors.
Hát vigyázz, hogy az, kit gyengének hiszel, mint nyájadat,
Kéblét bölcsességgel felvértézve ne törjön az éltre majd.
S királyságodból el ne űzzön; mert mit a napról álmodtál,
Az t jósolja, hogy a nép nagy változást tapasztal csakhamar.
Bárcsak a nép javára válnál! Mert hogy jobb felé haladt*

*Balról kezdve meg útját, az pompás, dicső jövőndőlés:
Róma, mint köztársaság, uralkodik majd fényesen!”*

(Kerényi Grácia fordítása)

XXIII. 46. Térjünk rá azonban most az idegen példákra. A pontusi Heraclides, a tudós férfiú, Platon hallgatója és tanítványa írja, hogy Phalaris anyja álmában azoknak az isteneknek a képmását látta, amelyeket otthon ő maga szentelt fel. Ezek közül úgy látszott, hogy Mercurius egy csészéből – amelyet a jobb kezében tartott – vért öntött, s amikor az a földre ért, pezsegni kezdett úgy, hogy az egész ház vérben ázott. Ezt az anyai álmot a fiú iszonyú kegyetlensége beigazolta. Miért hozakodjam elő Dinon Perzsa Évkönyveiből azokkal az álmokkal, amelyeket a mágusok Croesusnak, a híres uralkodónak magyaráztak. Azt írja ugyanis, hogy az alvó Croesus lábainál megjelent a Nap, ő háromszor hiába próbálta elérni kezével, a Nap elfordult, kisiklott előle és végleg eltűnt. A mágusok, – akiket a legbölcsebb és legtanultabb embereknek tartottak Perzsiában – azt mondták Croesusnak, háromszori mozdulata a Nap felé azt jelenti, hogy harminc évig fog uralkodni. És ez így is történt: ugyanis még hetven évet élt, és negyven éves korában kezdett uralkodni.

47. Kétségtelen, hogy a barbár népek között is létezik valami előérzet és isteni sugallat. Hiszen a halálához közeledő indiai Callanus, amikor a lángoló halotti máglyára lépett, így szólt: ó, dicső távozás az életből, amikor, ahogyan Herculesnek osztályrészül jutott, az elégett, halandó testből a lelkem az égbe száll! És amikor Nagy Sándor kérte, hogy bármit kíván is mondja el, így szólt: köszönöm, hamarosan viszontlátlak téged. Ez így is történt, ugyanis néhány nappal később Sándor Babylonban meghalt. Egy kis időre itt hagyom az álmokat, de majd még visszatérek rájuk. Közismert tény, hogy ugyanazon az éjszakán, amikor leégett az ephesusi Diana-templom, Olympias megszülte Sándort, és amint virradni kezdett, a perzsa mágusok azt kiáltották, hogy az elmúlt éjjel megszületett Ázsia veszedelme és romlása. Ennyit az indiaiakról és a mágusokról.

XXIV. 48. Térjünk vissza ismét az álmokhoz. Coelius írja, hogy Hannibal, amikor azt az arany oszlopot, amely a laciniumi Juno-szentélyben van, el akarta vinni, nem volt benne biztos, vajon tömör arany-e, vagy csak arannyal bevont, ezért átfúratta, s miután tömörnek találta, elhatározta, hogy elviteti. Álmában megjelent neki Juno, s figyelmeztette, hogy ne tegye ezt, és megfenyegette, ha meg is tenné, gondja lesz rá, hogy a másik szemét is elveszítse, amelyikkel még jól lát. Az éles elméjű férfiú megszívlelte ezt, és abból az aranyból, amit kifurt, készített egy üszőt, és az oszlop tetejére helyezte.

49. Hasonló eset olvasható Silenus Görög Történetében: ezt követi Coelius (Silenus pedig a leggondosabban felkutatta Hannibal tetteit). Hannibalt, amikor elfoglalta Saguntumot, álmában Juppiter az istenek tanácsába hívta, és amikor oda megérkezett, Juppiter megparancsolta neki, indítson háborút Itália ellen; a tanácsból kísérőt is adott mellé, hogy azt felhasználhassa, amikor elkezdi hadseregével az előrenyomulást. A kísérő pedig utasította Hannibalt, hogy ne tekintsen hátra, de az nem tudta sokáig megállni, és elragadva a kíváncsiságtól hátranézett. S ekkor egy szörnyűséges nagy, kígyóktól körülfont vadállatot látott, amely amerre csak elhaladt, minden bokrot, ligetet, épületet eltaposott. És ő döbbenetben kérdezte az istentől, ugyan miféle szörny az; az Isten pedig azt válaszolta, hogy az Itália pusztulása, és ráparancsolt, hogy nyomban menjen tovább, és ne törődjék azzal, mi történik a háta mögött.

50. Agathocles történeti munkájában megírta, hogy amikor a karthágói Hamilcar Syracusát ostromolta, egy hangot vélt hallani, amely szerint a következő napon Syracusában fog ebédelni. Mikor pedig felvirradt a nap, táborában nagy viszálykodás tört ki a punok és a szicíliaiak között. Amikor ezt észrevették a syracusaiak, hirtelen a táborra rontottak, és Hamilcart élve elragadták. Ily módon az események igazolták az álmot.

51. Tele van példákkal a történelem, szintúgy a mindennapi élet is. Az a P. Decius,⁵² Quintus fia, aki a Deciusok közül elsőként lett consul, amikor katonai tribunus volt, M. Valerius és A. Cornelius consulsága ide-

jén, a samnisok szorongatták hadseregünket, és ő túl vakmerően rohant az ütközet veszedelmeibe, s a többiek intették, legyen óvatosabb: azt mondta – amint az évkönyvek feljegyezték –, hogy amikor az ellenség sűrűjében forgolódik, nagy dicsőségtől övezve elesik. S akkor ugyan sértetlenül szabadította ki hadseregét az ostromgyűrűből, de három évvel később, amikor consul volt, felajánlotta magát,⁵³ és a latinok csatasorára rontott fegyveresen. E tette révén legyőzték és megsemmisítették a latínokat. Halála annyira dicső volt, hogy fia is ugyanolyanra vágyott.

52. Térjünk rá most, ha jónak látod, a filozófusok álmaira.

XXV. Platonnál olvashatjuk, hogy amikor Socrates állami börtönben volt, barátjának, Critonnak azt mondta, hogy három nap múlva meg kell halnia; ugyanis álmában megjelent neki egy csodálatos szépségű nőalak, aki nevén szólította őt, és Homérostól ezeket a szavakat idézte:

„Harmadnapra elérsz a termékeny Phythiába.”⁵⁴

Ez a feljegyzések szerint úgy történt, ahogy megjósolta. Socrates tanítványa, Xenophon (milyen nagy férfiú volt!) beszámolt a fiatalabb Cyrus oldalán folytatott hadjárata idején látott álmairól⁵⁵ és azok csodálatos beteljesüléséről.

53. Mondhatjuk talán, hogy Xenophon hazudik, vagy nincs eszénél? Hogyan? Vajon a páratlan értelmi képességű, majdnem isteni szellemű férfiú, Aristotelés téved, vagy másokat akar megtéveszteni, amikor leírja, hogy barátja a cyprusi Eudemus,⁵⁶ útban Macedonia felé, Pherae városába, érkezett, amely akkor még elég híres volt Thessaliában, azonban Alexandrus tyrannosz kegyetlen uralma alatt tartotta. Tehát ebben a városban Eudemus olyan súlyosan megbetegedett, hogy minden orvos lemondott róla. Álmában megjelent egy feltűnő szépségű ifjú, és azt mondta neki, hogy rövidesen felgyógyul, Alexandrus tyrannosz pedig néhány nap múlva meg fog halni. Maga Eudemus viszont öt év múlva haza fog térni. És, ahogyan Aristotelés írja, úgy következtek be a dolgok. Eudemus

felépült, a tyrannoszt felesége és fivérei megölték; öt év elteltével pedig, amikor ama álma szerint reménye volt arra, hogy visszatérjen Sziciliából Cyprusba, Syracusánál harcban megölték.⁵⁷ Ezért az álmot úgy magyarázták, hogy amikor Eudemus lelke eltávozott testéből, az hazatérésnek tekinthető.

54. Adjuk hozzá még a filozófusokhoz a legnagyobb tudományú férfit, az isteni költőt, Sophoclest. Amikor Hercules templomából elloptak egy súlyos arany tálat, álmában megjelent neki maga az isten, s elmondta, hogy ki a tettes. Ő azonban az első két esetben nem törődött ezzel. Amikor azonban ismételen előfordult, elment az Areioszpagoszba, és jelentette a dolgot. A bírák elrendelték, hogy tartóztassák le azt, akit Sophocles megnevezett. Az, amikor vállatára fogták, beismerte bűnét és visszaadta a tálat. Ezért nevezik ezt a szentélyt a Feljelentő Hercules templomának.

XXVI. 55. Miért beszélek azonban a görögökről? Valahogy jobban gyönyörködtenek engem a saját dolgaink. Az összes történetíró, a Fabiusok, a Gelliusok, legutóbb pedig Coelius, beszámolnak a következőkről. Amikor a latin háború idején először rendezték meg a nagy fogadalmi játékokat, a várost hirtelen fegyverbe szőlítették; így félbeszakadtak a játékok, s ezért később elrendelték megismétlésüket. Mielőtt a játékokat elkezdték volna, és miközben a közönség elfoglalta helyét, a cirkuszban végig vezettek egy gúzsba kötött rabszolgát, s közben vesszővel ütlegelték. Ezután egy római földműves előtt látomás jelent meg és kinyilatkoztatta, hogy neki nem tetszett a játékok előtáncosa,⁵⁸ s megparancsolta a parasztnak, hogy ezt jelentse a senatusnak. Ő azonban nem merte ezt megtenni. Az álmokép ismételen megparancsolta, és figyelmeztette, hogy ne akarja megtapasztalni hatalmát. Annak még akkor sem volt bátorsága megtenni. Ezt követően meghalt a fia, és álmában ugyanazt az intelmet harmadszor is megkapta. Amikor ő maga megbénult, elmesélte álmát barátainak, ezek tanácsára hordszéken a *curiába* vitette magát, és miután előadta álmát a senatusnak, saját lábán, egészség-

gesen hazatért. És így, minthogy az álom beigazolódott, a senatus – a hagyomány szerint – a játékokat ismét megújította.

56. C. Gracchus pedig sokaknak elmondta, amint ugyanennél a Coeliusnál olvashatjuk, hogy bátyja, Tiberius megjelent előtte álmában, amikor pályázott a quaestorságra, és azt mondta, bármennyire is szeretné késleltetni végzetét, mégis ugyanazzal a halállal kell elvesznie, mint neki. Ez a dolog azelőtt történt, hogy C. Gracchus néptribunus lett; Coelius feljegyzése szerint ő maga hallotta ezt Gaiustól, aki sokaknak elmondta álmát. Lehet-e biztosabbat találni ennél az álomnál?

XXVII. Hát azután, ki becsülheti le azt a két álmot, amelyet a sztoikusok oly gyakran emlegetnek? Az egyik Simonidesről szól, aki, amikor egy ismeretlen ember kiterített hulláját meglátta, eltemette őt. Később, amikor elhatározta, hogy hajóra száll, álmában ez az ember, akit eltemetett, intette, hogy ne tegye. Ha elhajózott volna, hajótörést szenved, de így Simonides visszafordult, míg a többiek, akik elhajóztak, odavesztek. A másik elég híres álom története a következő: két arcadiai jóbarát együtt utazott és Megarába érkezett; az egyik egy fogadóban szállt meg, a másik vendégbarátjánál, majd vacsora után lepihentek. Éjjel a vendégségben lévő azt álmodta, hogy társa arra kéri, segítsen neki, mert a fogadós meg akarja ölni. Először megrettent az álmától, s felpattant; majd amikor összeszedte magát, és úgy vélte, nem kell komolyan vennie az álmát, visszafeküdt. Miután elaludt, ismét kérlelni kezdte ugyanaz a személy, hogy ha már nem jött segítségére, amíg élt, legalább halálát ne hagyja megbosszulatlanul. A fogadós megölte őt, egy szekérre rakta és trágyával letakarta; arra kérte, jelenjék meg hajnalban a városkapunál, mielőtt a szekér elhagyja a várost. Ettől az álmától felindulva, hajnalban már várta a városkapunál az ökörhajcsárt, s megkérdezte tőle, mi van a szekéren? Az megrémült és elszaladt; a holttestet kiásták, s miután az ügy napvilágra került, a fogadóst elítélték.

XXVIII. 58. Lehet-e említeni istenibb sugallatú látomást ennél az álomnál? De miért kutatunk fel több eseményt vagy régieket? Gyakran

meséltem neked a magam álmát, és ugyancsak gyakran hallottam tőled a tiedet. Amikor proconsulként Asia helytartója voltam,⁵⁹ álomban azt láttam, hogy te egy nagy folyó partja felé lovagolsz, majd hirtelen előre ugrattál és elmerültél az árban, és nem bukkantál fel többé. Én megriadva reszketni kezdtem a félelemtől. Ám akkor te hirtelen, vidáman megjelentél ugyanazon a lovon és felkaptattál a partoldallal szemközt, mi pedig egymás nyakába borultunk. Ennek az álomnak könnyű a megfejtése, s Asiában hozzáértő emberek előre megjósolták nekem azokat az eseményeket, amelyek később be is következtek.⁶⁰ Rátérek most a te álmodra. Tőled, magadtól hallottam, de még gyakrabban mesélte nekem a mi Sallustiusunk.⁶¹ Ama menekülésed idején, amely számunkra dicsőség, az államra nézve csapás volt, Atina vidékén egy bizonyos majorságban maradtál, és az éjszaka nagy részét álmatlanul töltötted. Hajnal felé végül is nagy nehezen mély álomba merültél. S bár utad sürgős volt, Sallustius mégis csöndet parancsolt és nem engedte meg, hogy felébresszenek. Amikor reggel, majdnem nyolc óra tájban felébredtél, elmesélted neki álmodat. Úgy tűnt neked, hogy elhagyott helyeken kóborolsz szomorúan, amikor babérral ékesített *fascésekkel*⁶² kísérve megjelent C. Marius és megkérdezte tőled, miért vagy bánatos; akkor azt válaszoltad, mert erőszakkal elűztek hazádból. Az megragadta jobbodat, és rád parancsolt, hogy legyél nyugodt, majd átadott a legközelebb álló *lictornak*, hogy az vezessen téged az emléktemplomába,⁶³ mondván, hogy ott biztonságban leszel. Akkor Sallustius, ahogy mesélte, felkiáltott, hogy gyors és dicsőséges hazatérés vár rád, és úgy tűnt, hogy te magad is örülsz az álomnak. Ugyanis hamarosan hírül adták nekem azt, hogy te Marius emléktemplomában meghallottad a senatusnak azt a nagyszerű határozatát, amely az igen kiváló és híres férfiú, a consul (P. Cornelius Lentulus) előterjesztésére történt, és amit a színház népes közönsége hirtelen zajos helyesléssel és tapssal fogadott. Azt mondtad, semmilyen álom nem lehet istenibb eredetű, mint az atinai.

XXIX. 60. Sok álom téves azonban. Inkább talán számunkra homályos. Ám legyenek egyesek hamisak, mit hozhatunk fel az igazak ellen? Ezek közül pedig sokkal több valósulna meg, ha tiszta fejjel térnénk nyugovóra. Most ételtől és bortól elnehezülve, zavaros és kusza álmokat látunk. Figyeld csak, mit mond Socrates, Platón „Állam” című munkájában. ‘Mivel az elalvók lelkének az a része – így mondja –, amely az ész és az értelem részese, elbódult és tétlen; a másik pedig, amelyben bizonyos fajta nyersesség és bárdolatlan vadság van, jóllehet a mértéktelen evés-ivástól elbágyadt, álmában nyugtalan, és féktelenül hánykolódik. Ezért az ilyen ember előtt felbukkan mindenféle értelmetlen és oktalan látvány, amint azt látja, hogy az anyjával közösült, vagy valamely más emberrel, vagy istennel, gyakran vadállattal, vagy valakit még meg is ölt, és gonosz módon vérrrel mocskolta be magát, és ostobán, hebehurgyán számos szennyes és galád dolgot művelt.

61. Ellenben, aki egészséges és mértékletes életmódot és táplálkozást folytatva adja át magát a nyugalomnak, az lelkének azon részét, amely eszes és megfontolt, hasznos elmélkedéssel foglalkoztatta, felélénkítette és kielégítette; és lelkének azon részét, amely gyönyörrel táplálkozik, és sem a nélkülözéstől, sem a túlságos telítettségtől nem merült ki (mindkettő elszokta homályosítani a lélek éleslátását, akár hiányzik a természettől valami, akár túlságosan bővében van), a lelkének ama harmadik része, amelyben heves szenvedélyek lakoznak, lecsillapodott és elcsitult, akkor fog bekövetkezni az, hogy miután a lélek két féktelen része háttérbe szorul, a harmadik eszes és értelmes rész előtűnik, s alkalmasnak és fogékonynak mutatkozik az álmodásra, akkor annak a nyugalomban megjelenő álmai békések és igazak lesznek’. Ezzel Platón saját szavait adtam vissza.

XXX. 62. Hallgassunk tehát inkább Epicurusra? Mert Carneades vitatkozó kedvében hol ezt, hol azt mondja. Amaz viszont azt mondja, amit gondol. Márpedig ő sohasem gondolkodott választékosan vagy emelkedett módon. Őt tehát elébe helyezed Platónnak és Socratesnek, akik talán nem adtak indoklást, mégis állásfoglalásukkal legyőzték ezeket a kis-

szerű filozófusokat. Platón tehát azt tanácsolja,⁶⁴ úgy térjünk nyugovóra fáradt testünkkel, hogy ne legyen semmi, ami a lélekben megtévesztést, zavart idéz elő. Úgy gondolják, hogy a pythagoreusok is ezért tiltották meg a bab fogyasztását, mert ez a táplálék felpuffadást okoz, és az igazságot kutató lélek nyugalmára kedvezőtlenül hat.

63. Amikor tehát az álom elvonja a lelket a test közvetlen hatása és befolyása alól, akkor emlékezik a múltra, megérti a jelent és előre látja a jövőt. Az alvó teste úgy hever ugyanis, mint a halotté, ugyanakkor a lelke élénk és eleven. És az sokkal inkább így van a halál után, amikor a lélek teljesen eltávozott a testből. Ezért a halál közeledtekor a jósképesség fokozottabb. És mivel azok is jól látják a halál közeledtét, akik súlyos, halálos betegségben szenvednek, azért ezek előtt igen gyakran jelennek meg halottak képmásai, és éppen ekkor vágyakoznak leginkább dicsőségre, és azok, akik nem úgy éltek, mint ahogyan kellett volna, akkor szégyenkeznek leginkább bűneik miatt.

64. Azt pedig, hogy a haldoklók is jósólnak, azzal a példával erősíti meg Posidonius, amelyben elmondja, hogy egy bizonyos rhodusi férfiú, amikor halálán volt, megnevezte hat kortársát, és megmondta, melyik fog közülük elsőként, másodikként, és így tovább, meghalni. Posidonius azt tartotta, hogy isteni indíttatásból három féle módon láthat álmot az ember. Az első az, hogy a lélek maga előre lát, mert isteni természetű; a második, hogy a levegő tele van halhatatlan lelkekkel, amelyekben az igazság, mintegy megkülönböztetett jegyei testesülnek meg; a harmadik, amikor az istenek maguk beszélgetnek az alvókkal. És ahogyan az imént már mondtam, könnyebben megtörténik a halál közeledtével az, hogy a lelkek megjósolják a jövőt.

65. Ezt példázza Callanius esete, akiről korábban beszéltem, továbbá Hectoré Homérosnál, aki haldokolva megjósolta Achilles közeli halálát.⁶⁵

XXXI. A közvélemény ugyanis nem egykönnyen fogadta volna el a „*sagire*” szót, ha nem lenne valamilyen alapja:

„Sejtettem már induláskor, hogy hiába lesz utam”⁶⁶

(Devecseri Gábor fordítása)

A „sagire” ige ugyanis azt jelenti, hogy „pontosan megérezni”, azért nevezik az anyókákat „saga”-knak, jósnőknek, mivel azt tartják róluk, hogy sokat tudnak, a kutyákat pedig jó szimatúaknak (*sagaces*) nevezik. Arról tehát, aki előre megérzi (*ante sagit*) a dolgokat, mint az megmutatkozik, azt mondják, hogy előre sejtí (*praesagit*) az eseményeket, azaz előre megérzi a bekövetkező történéseket.

66. Van tehát a lelkekben előérzet, amely isteni sugallatra kívülről hatolt bele és szétáradt benne. Ezt, ha hevesebben tör ki, révületnek nevezik, amikor a lélek a testtől elválva, isteni ösztönzésre izgalomba jön.⁶⁷

„H. De mi az, hogy hirtelen őrjöngeni látszott,
holott korábban megfontolt és szüziesen illemtudó volt?
C. Ó anyám, aki a kiváló nők közül a legkiválóbb vagy,
babonás jóslatok üldöznek, mert Apollo akaratom ellenére
kényszerít, hogy őrjöngve híriül adjam a végzetet.
Restelkedem szűz kortársaim előtt, szégyenkezem tettem miatt apám,
a legkiválóbb férfiú előtt; sajnállak anyám;
szégyellem magam. Engem kivéve, derék sarjakat szültél
Priamusnak; ez fáj nekem, én károdra vagyok, ők hasznodra, én
engedetlen vagyok, ők engedelmesek?”

67. Mennyire finom, gyöngéd és kifejező költemény! Ez azonban kevésbé tartozik a tárgyhoz: amit akarunk, pontosan kifejezésre jutott, hogy tudniillik a megszállottság igazat szokott jövendőlni.

„Itt van, itt van a tüzzel, vérrel borított fáklya!
Sok éven át elrejtezett⁶⁸ polgárok, segítetek és oltátok el!
Az emberi testbe zárt isten szól már, nem pedig Cassandra:

*És már a nagy tengeren épül a gyors
hajóhad, pusztulást hoz a raj.
Megérkezik; vad csapat árasztja el
szélvész röptű hajókkal a partokat.”*

XXXII. 68. Úgy tűnik, mintha tragédiákat és mítoszokat mesélnék. Ellenben tőled magadtól hallottam ugyanilyen, nem kitalált, hanem megtörtént eseményt. C. Coponius, a különösen okos és művelt férfiú, amikor praetori hatalommal a rhodusi hajóhad élén állt, felkeresett téged Dyrrachiumban és elmondta, hogy a rhodusi ötevezős-soros hajó egyik evezőse azt jövendölte, Görögország harminc napon belül vérben fog ázni, Dyrrachiumot⁶⁹ kirabolják, hajóra szállva elmenekülnek, és a menekülők elé tűzvész szörnyű látványa tárul. Ám a rhodusi hajóhad számára megnyílik a közeli visszatérés és hazaérkezés lehetősége. Ekkor te is megrendültél, nem különben Marcus Varro és Marcus Cato is, ezek a művelt férfiak; akik akkor szintén Dyrrachiumban tartózkodtak. S valóban néhány nappal később Pharsalustól menekülve megérkezett Labienus, s hírül adta a hadsereg pusztulását; a jóslat többi része is hamarosan beteljesedett.

69. Egyrészt ugyanis a magtárakból elrabolt és elszórt gabona elborította az utakat és a síkátorokat, másrészt rémületetekben hirtelen hajóra szálltatok, harmadsorban, amikor éjjel visszapillantottatok a városra, lángba borulva láttátok azokat a teherhajókat, amelyeket a katonák felgyújtottak, mivel nem akartak követni titeket, végül, amikor a rhodusi hajóhad is cserben hagyott benneteket, beláttátok, hogy igaz volt a jóslat.

70. A tőlem telhető legrövidebben ismertettem az álomból és a révületből származó jóslatokat, amelyekről azt állítottam, hogy híjával vannak a mesterségbeli tudásnak.⁷⁰ Mindkét fajtának egyetlen magyarázata van, amellyel gyakran él a mi Cratippusunk, az, hogy az emberi lelket bizonyos mértékben kívülről származó hatás és vonzás éri; ebből megérthető, hogy létezik kívül isteni lélek, s az emberi ebből keletkezik. Az embe-

ri léleknek az a része pedig, amelyik érez, mozog, vágyakozik, az nem független a test befolyásától. A léleknek az a része pedig, amelyik ésszel és értelemmel bír, akkor van ereje teljében, amikor leginkább távol van a testtől.

71. Ezért az igaz jóslatok és álmok sorát felhozva Cratippus ilyen fajta következtetést szokott levonni: 'Ha szemek nélkül nem lehetséges a szem funkciója és feladatköre, pedig néha nem képes ellátni feladatát, ha valaki akár egyszer is úgy használta a szemét, hogy az igazat látta meg, az rendelkezik a valóságot meglátó szem érzékelő képességével. Ugyanígy tehát a jóslás megléte nélkül nem lehetséges a jóslás képessége és funkciója, feltehető azonban, hogy az, akiben bár megvan a jóslás képessége, olykor téved, vagy nem látja meg az igazat; mégis elegendő a jós igazolására annyi, hogy egyszer valamit úgy jósoljanak meg, hogy bekövetkezését ne lehessen a véletlennek tulajdonítani. Pedig számtalan ilyen fajta jóslat van, be kell látni tehát, hogy létezik jóslás.

XXXIII. 72. Azonban, ahogyan fentebb említettem, a jóslásnak azok a fajtái,⁷¹ amelyeket következtetéssel vagy az események bekövetkezésével megfigyelnek és följegyeznek, magyaráznak, nem természetesek, hanem mesterségesek; ide sorolják a béljósokat, a madárjósokat és az álomfejtőket. Ezeket a peripatetikusok elvetik, a sztoikusok védelmezik. Közülük néhány feljegyzéseken és tanításokon alapul, amit az etruszkoknak a béljóslással, villámcsapásokkal és szertartásokkal foglalkozó könyvei taglalnak, és a ti *augur*-könyveitek is; másokat pedig hirtelen, a pillanat hatására levont következtetésekből fejtenek ki, mint Chalcas Homérosnál, aki a verebek számából következtetett a trójai háború éveire.⁷² S ahogyan Sulla történeti feljegyzéseiben leírva látjuk, ami a te szemed láttára történt, amikor ő Nola⁷³ közelében a vezér sátra előtt áldozatot mutatott be, az oltár aljából hirtelen egy kígyó emelkedett fel, akkor pedig C. Postumius *haruspex* kérte őt, hogy vezesse harcba seregét. Amikor Sulla ezt megtette, akkor elfoglalta a samnisoknak Nola városa előtt lévő meg erősített táborát.

73. Hasonló jóslat történt Dionysius esetében, kevéssel uralkodásának megkezdése előtt. Amikor ő Leontini város körzetében utazott, lovával leereszkedett egy folyóba, a ló elmerült az örvényben és nem bukkant fel; amikor a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta elvonszolni – ahogyan Philistus mondja –, elkéseredetten otthagya. Amikor pedig kissé tovább haladt, hirtelen nyerítést hallott, hátranézett és boldogan pillantotta meg ficánkoló paripáját, amelynek sörényére méhraj telepedett. Ennek a csodajelnek az volt a jelentése, hogy Dionysius néhány nap múlva uralomra jutott.

XXXIV. 74. Mit mondjak még? Micsoda előjelet kaptak a spártaiak kevéssel a leuctrai vereségük⁷⁴ előtt, amikor Hercules szentélyében megcsörrentek a fegyverek, és Hercules szobráról verejték folyt! Ám ugyanebben az időben Thébában – ahogyan Callisthenes állítja –, Hercules templomában a retesszel bezárt ajtószárnyak hirtelen maguktól feltárltak, és a falra erősített fegyvereket a földön találták meg. Ugyancsak ebben az időben Lebadiánál,⁷⁵ miközben szent áldozati szertartás folyt Trophonius tiszteletére, a közelben olyan kitartóan kezdtek kukorékolni a kakasok, hogy nem hagyták abba egyetlen pillanatra sem. Ekkor a boeotiai jóskok a thébaiak győzelmét jósolták, mert az a szárnyas, ha legyőzték, hallgatni szokott, s ha győz, akkor kukorékol.

75. Ugyanebben az időben sok előjel adta előre tudtul a spártaiaknak a leuctrai csatavesztést. Egyszer ugyanis Lysandrusnak, aki igen híres spártai férfiú volt, Delphiben álló szobra fején hirtelen gyomokból és mezei füvekből kötött koszorú jelent meg, s azok az arany csillagok, amelyeket a spártaiak Delphiben helyeztek el Lysandrusnak ama tengeri győzelme után, amelyben leverte az athénieket, mivel a csatában Castor és Pollux állítólag a spártai hajóhadnál volt látható.⁷⁶ E két istenség jelvényei az arany csillagok, amelyekről mondtam, hogy Delphiben helyezték el, kevéssel a leuctrai csata előtt leestek, és nem találták meg őket.

76. A legnagyobb intő jel pedig az volt a spártaiak számára, hogy amikor a győzelem felől tudakozódtak, s jóslatot kértek a dodonai Zeustól, és

amikor azt az edényt, amelyben a sorskárttyák voltak, elhelyezték, egy majom, amely a molossusok királyának a kedvence volt, mind magukat a jóskárttyákat, mind a többi dolgot, amelyek a sorshúzáshoz voltak előkészítve, összekeverte és az egészet szétdobálta. Ekkor a papnő, aki a jósda vezetője volt, azt mondta, hogy a spártaiaknak nem a győzelemről, hanem a megmenekülésről kell gondolkodniuk.

XXXV. 77. Tovább? Vajon a második pun háborúban C. Flaminius consul nem hanyagolta-e el ismételten a jövőre vonatkozó jóslatot az állam nagy vesztére? Mivel megtartotta a csapatszemlét, s Arretium irányába vonult tovább, s Hannibal ellen vezette légióit, maga és Iova is Juppiter Stator szobra előtt hirtelen, ok nélkül összerogyott; ezt az eseményt ő nem tartotta vallásos figyelmeztetésnek, ahogy a tapasztaltabbak látták, hogy ne bocsátkozzék harcba⁷⁷. Ugyancsak ő, amikor *tripudium*⁷⁸ révén kedvező jóslatot kért, a szent csirkék őrzője a csata napjának elhatalasztását ajánlotta. Akkor Flaminius megkérdezte tőle, mit javasol, mit tegyen, hogyha a csirkék később sem esznek. Amikor az azt válaszolta, hogy várni kell nyugodtan, Flaminius így szólt: valóban ragyogó jóslat! Ha éhesek a csirkék, lehet harcolni, ha jóllakottak, nem lehet! Parancsot adott hát, hogy szedjék fel a hadijelvényeket és kövessék őt. S amikor az első sor jelvényhordozója nem tudta a földből kihúzni a jelvényt, bár többen próbáltak segíteni, mégsem mozdult a helyéből, Flaminius pedig, miután jelentették neki a dolgot, szokása szerint semmibe vette. Így azután három órán belül tönkrementek hadseregét, és őt magát megölték.

78. Nagy dolog az is, amit Coelius tett hozzá, hogy abban az időben, amikor a szerencsétlen csata volt, Liguriában, Galliában, több szigeten és egész Itáliában olyan nagy volt a föld mozgása, hogy sok település romba dőlt, sok helyen történt pusztulás, a föld besüllyedt, a folyók ellenkező irányba folytak, és a tenger beleáramlott a folyókba.

XXXVI. A hozzáértők a jósjelekből biztos következtetéseket vontak le. Midasnak, a híres fríg királynak, amikor még gyermek volt, álmában a hangyák búzaszemeket hordtak a szájába. Megjósolták neki, hogy rop-

pant gazdag lesz, ami valóban be is következett. Platónnak viszont, mivel, amikor kisgyermek korában bölcsőjében aludt, méhecskék szálltak ajkára, azt jósták, hogy ékesszólásban páratlanul kellemes lesz. Így módon későbbi ékesszólása már csecsemőkorában előre látható volt.

79. Folytassam? Hát a te szeretett és kedves Rosciusod,⁷⁹ vajon ő maga hazudott, vagy az ő kedvéért az egész Lanuvium? Mivel ő csecsemőkorától Soloniumban nevelkedett – ez a vidék Lanuvium területén van –, dajkája egyszer hirtelen felriad éjszaka, és világosságot gyújtva észrevette, hogy az alvó fiút körülfonva tartja egy kígyó. Ettől a látványtól megremülve kiabálni kezdett. Roscius apja pedig előadta ezt a *haruspex*eknek, akik azt válaszolták, hogy nem lesz fiánál híresebb és ismertebb. Ezt a jelenetet Praxiteles ezüstbe metszette, a mi Archiasunk pedig versekben örökítette meg. – Nos, hát mire várunk? Vajon arra, hogy a halhatatlan istenek közöttünk járkáljanak a fórumon, az utakon vagy az otthonunkban? Ők maguk azonban nem mutatkoznak meg előttünk, de hatalmukat szélteben-hosszában szétárasztják, amit hol a föld üregeibe zárnak, hol az emberi természet részévé tesznek. Delphiben ugyanis Pythia a föld hatására kerül révületbe, Sibylla pedig a természet hatására.⁸⁰ Hogyan? Nem látjuk, mennyire különböző fajtái vannak a földeknek? Közülük egy rész halált hozó, mint amilyen Ampsanctus⁸¹ a hirpinusoknál és Plutonia Asiában; ezeket láttam; vannak egészségtelen, és vannak egészséges területek, amelyek éles elméjű embereket szülnek, mások meg tompaeszüet. Mindezeknek az oka az éghajlat változatossága és a föld különböző kigőzölgése.

80. Gyakran megtörténik az is, hogy valamely látvány, félelmetes hang, ének, hevesebb izgalomba hozza a lelket, gyakran a gond és a félelem is, mint amilyen ő:

*„Mintha örült lenne, vagy Bacchus szertartásaitól
zavarodott volna meg, a halmokon Teucerét szólomgatta.”⁸²*

XXXVII. Ez a felindulás maga is azt bizonyítja, hogy a lélekben isteni erő lakozik. Democritus bizony tagadja, hogy ihletettség nélkül nagy költő lehet valaki; ugyanezt mondja Platón is. Nevezze ezt „megszállottságnak” – ha jónak látja –, és ha ezt a megszállottságot úgy méltatja, ahogyan Platón Phaedrus⁸³ című művében méltatta. És mi van a te perbeszédeiddel? Lehet-e az előadásmód szenvedélyes, erőteljes, ékesszavú, ha a lélek nem felindultabb a szokásosnál? Én a te esetedben is gyakran láttam ezt, és hogy jelentéktelenebb példát hozzak, Aesopusnál, a te barátodnál is, az arcjátéknak, a mozdulatoknak olyan hevességét, hogy úgy tűnt, valamiféle erő megfosztotta őt az öntudatától.

81. Gyakran jelennek meg olyan alakok, amelyek a valóságban nincsenek, mégis olyan látszatot keltenek. Azt mondják, ez történt Brenusszal⁸⁴ és gall csapataival, amikor a delphi Apollo szentély ellen elvetemült támadást indítottak. Akkor ugyanis a jósdából Pythia állítólag a következőket mondta:

„Én és a fehér szüzek⁸⁵ gondoskodni fogunk arról a dologról. Azután úgy látszott, mintha szüzek fogtak volna fegyvert ellenük, és a gall sereget hó borította el.”

XXXVIII. Aristotelés pedig úgy vélte,⁸⁶ hogy azok is jóstehetséggel vannak megáldva, akik betegségük folytán esnek révületbe, és akiket búskomoraknak neveznek. A magam részéről hajlok arra, hogy sem a gyomorbajosokról, sem pedig az eszelősökről nem kell ilyen tulajdonságot feltételezni. A jóslás ugyanis az egészséges lélek, nem pedig a beteg test képessége.

82. Az, hogy a jóslás valóban létezik, a sztoikusoknak a következő érveléséből adódik: „Ha vannak istenek, és nem adják tudtul az embereknek az eljövendő dolgokat, akkor vagy nem szeretik az embereket, vagy nem tudják, mit hoz a jövő, vagy úgy gondolják, nem fontos, hogy az emberek tudják, mi lesz ezután, vagy méltóságukkal összeegyeztethetlenné tartják, hogy az emberek számára előre jelezzék a jövőt, vagy maguk az istenek sem képesek előre jelezni azt. Ellenben ők nagyon is szeretnek

bennünket (ugyanis jószágosak és barátai az emberi nemnek), és nagyon tudják azokat a dolgokat, amelyeket ők maguk határoztak el, és jelöltek ki; és nagyon is fontos ismernünk a bekövetkező eseményeket (mivel óvatosabbak leszünk, ha tudjuk), és nem tartják méltóságukkal összeegyeztethetetlennek ezt (u.i. nincs kiválóbb tulajdonság mint a jószágosság), és nagyon is képesek a jövőt előre megismerni.

83. Nincsenek tehát istenek, és nem jelzik a jövőt. Azonban mivel vannak, ebből következően jelzik is. Sőt, ha jelzik, akkor valamilyen útmutatást is adnak a jelzések értelmezésére (különben hiába jeleznének); ha viszont módszereket adnak, akkor nem igaz az, hogy nincs jóslás, következőképpen jóslás tehát van.”

XXXIX. 84. Ezt az érvelést alkalmazza Chrysippus, Diogenes és Antipater is. Miért kellene abban kételkedni tehát, hogy azok a dolgok, amelyeket kifejtettem, a legteljesebb mértékben helytállóak, ha a józan ész, az események, a népek, a nemzetek, a görögök, a barbárok, még őseink is, a legkiválóbb filozófusok, költők, a legbölcsebb férfiak, akik államokat hoztak létre, városokat alapítottak, mind mellettem szólnak? Vajon azt várjuk, hogy az állatok szólaljanak meg? Az emberek egybehangzó ítéletével nem elégszünk meg?

85. Semmi mást nem hoznak fel azonban arra, hogy a jóslásnak azok a fajtái, amelyekről beszéltem, nem léteznek, kivéve azt, hogy nehéznek látszik megmondani a jóslás egyes fajtáinak a magyarázatát, okát. Miért szakítja meg a jóslást, és halasztja el egy másik napra a *haruspex*, amikor az ép belső részek között a tüdő bemetszett? Miért tartja kedvezőnek az *augur* a jobbról szálló hollót és a balról szálló varjút? Miért mondják az asztrológusok kedvező előjelnek a fiúk születésekor a Juppiter vagy a Venus bolygó együttállását a Holddal, s kedvezőtlennek a Saturnusszal vagy a Marssal? Miért figyelmeztet bennünket az isten álmunkban, miért nem törődik viszont velünk ébrenlétünkben? Mi az oka végül annak, hogy a megszállott Cassandra bepillantott a jövőbe, a bölcs Priamus viszont nem tehette meg ugyanezt?

86. Kérdezed, miért történik mindez? A kérdés teljesen jogos. Azonban most nem erről van szó, hanem a kérdés az, hogy ezek tények vagy sem. Mintha azt mondanám, hogy létezik olyan mágneskő, amelyik vonzza magához a vasat, de nem tudnám megmagyarázni, hogy miért van ez így, mire te kereken tagadnád, hogy ilyesmi egyáltalán létezik. Ugyanezt teszed a jóslás esetében is, amelynek létezését mi magunk is tapasztaljuk, hallottuk, olvastuk, s apáinktól örökül kaptuk. A filozófia megszületése előtt – ami nem régi találmány – a közvélemény nem kételkedett a jóslásban, és miután a filozófia kifejlődött, egyetlen valamit is számító filozófus sem gondolkodott erről másként.

87. Beszéltem Pythagorasról, Democritusról, Socratesről, s – leszámítva Xenophont – nem találtam kivételt a régiek között. Hozzájuk soroltam a régi *Academiát*; a peripatetikusokat, a sztoikusokat; egyedül csak Epicurus vélekedik másként. Mi erkölcstelenebb azonban, mint az – amit szintén ő állít –, miszerint egyetlen erény sem önzetlen?

XL. Ki az azonban, akire nincs hatással a nagyon híres emlékekkel hitelesített és megpecsételt régiség? Homéros írta, hogy messze a legjobb *augur* Chalcas volt, s ő volt a Trója felé induló hajóhad vezetője, amit úgy hiszem, nem helyismeretének, hanem jóstudományának köszönhet.

88. Amphiloachus és Mopsus argusi királyok voltak, egyben *augurok* is, akik Cilicia tengerparti részén görög városokat alapítottak; s még öelőt-tük élt Amphiarus és Tiresias, nem jelentéktelen és ismeretlen férfiak, s nem azokhoz hasonlók, akikről Ennius így ír:

„*akik nyereségvágyból hamis jóslatokat adnak,*” hanem derék, kiváló emberek, akik a madarak és előjelek által figyelmeztetve mondták meg a jövőt. Közülük az egyikről azt állítja Homéros, *‘hogy még az alvilágban egyedül volt bölcs, a többiek árnyak módjára kóboroltak’*.⁸⁷ Amphiaraut pedig annyira tisztelte a hírnév Görögországban, hogy istennek tekintették, és attól a földtől, ahol elhantolták, jóslatokat kértek.

89. Hogyan? Vajon a trójai királynak Priamusnak a fia, Helenus és leánya, Cassandra nem volt-e jövendőmondó, az egyik madárjósolat, a másik révület és isteni sugallat révén? Ahogyan őseink feljegyzéseiből látjuk, azok az előkelő származású Marcius testvérek⁸⁸ is ilyenek voltak. És vajon nem említi Homéros a corinthusi Polyidust,⁸⁹ aki nem csak másnak jósolt meg sok mindent, hanem Trójába induló fiának a halálát is? Általában a régiek között, aki a hatalmat birtokolta, az jósolt is. Ugyanis a jóslást éppen úgy a királyhoz méltónak tartották, mint a bölcsességet. Tanú erre a mi államunk, amelyben először a királyok voltak az *augurok*, azután magánszemélyeket ruháztak fel ezzel a papi méltósággal, akik a vallás tekintélyével irányították az államot.⁹⁰

XLI. 90. Nem elhanyagolt a jóslás gyakorlata még a barbár népek között sem, amennyiben Galliában vannak a druidák,⁹¹ akik közül magam is ismertem az aeduus Divitiacust, a te vendégbarátodat és magasztalódat, aki kijelentette, hogy ismeretes előtte a természet rendje, a mit a görögök *physiologiának* neveznek, és részint *auguriumokból*, részint álomfejtésből szokta megmondani, hogy mi történik a jövőben. A perzsáknál is tartanak madárjósolást a mágusok, akik összegyűlnek egy szent helyen, hogy a jóslatokat értelmezzék és megbeszéljék, ahogyan ti is szoktátok ezt tenni valamikor a hónap ötödik ill. hetedik napján.

91. Nem lehet senki a perzsák királya, aki előbb nem sajátította el a mágusok szertartását és tudományát. Sőt megfigyelhető, hogy bizonyos családok és nemzetségek mennyire hódolnak ennek a tudománynak. Például a cariai Telmessus városában a *haruspex* tudománya tűnik ki, a Peloponnesuson lévő Elisben van két meghatározott család, az egyik a Iamidák, a másik a Clutidák,⁹² akik szintén a béljósolás terén váltak híressé. Szíriában a Chaldeusok a csillagok ismerete és éles elméjű magyarázataik révén tűnnek ki. Etrúria igen tudományosan figyelte és magyarázta a villámsújtotta helyeket, s hogy mi és miféle jelekben és szörnyekben mutatkozik meg. Ezért őseink idejében helyesen határozott a senatus, amikor hatalma még virágzott, hogy az előkelők fiai közül tízet⁹³ adjanak

át Etrúria egy-egy városának, tanulmányok céljából, nehogy ez a nagyon fontos tudomány az emberek szegénysége miatt, a vallás tekintélyétől a nyereszkedés és a haszonlesés felé forduljon. A frígek, a pisidiak, a ciliciaiak és az arabok pedig főként a madarak jelzéseire hagyatkoznak, ugyanez volt a szokás – értesüléseink szerint – Umbriában is.

XLII. 93. S számomra úgy tűnik, hogy magukból az egyes népek lakhelyeiből is adódik a jóslás megfelelő lehetősége. Az egyiptomiak és a Babyloniak ugyanis tágas és sík térségeken laknak, s mivel a földjükön semmi emelkedés nincs, ami akadálya lenne az ég szemléletének, ezért minden figyelmüket a csillagok megfigyelésének szentelték. Az etruszkok viszont, mivel vallásosságtól áthatva buzgóbban és gyakrabban áldoztak fel állatokat, leginkább azok belső részeinek megismerésével foglalkoztak; s minthogy párás éghajlatuk miatt gyakori a villámcsapás, és mert ugyanezen okból számos szokatlan dolog keletkezik részben a földön, másrészt a levegőben, s bizonyos furcsaságok még az emberek vagy állatok fogantatásakor és születésekor is megtörténnek, emiatt az etruszkok a csodajelek igen tapasztalt magyarázóik lettek. Ezeknek a jelenségeknek a mibenlétét – ahogyan te mondani szoktad – az őseink által ezekre alkalmazott elnevezések helyesen fejezik ki. Mivel pedig jeleznek, jósolnak, rémítenek, előre megmondanak, jelenéseknek, baljóslatoknak, rémségeknek és előjeleknek nevezték.

94. Az arabok, frígek, ciliciaiak pedig, mivel leginkább állatok legeltetésével foglalkoznak, télen és nyáron bejárva a mezőket, hegyeket, könnyebben megfigyelték a madarak énekét és röpülését. Ugyanez az ok játszott közre Pisidiában, és a hozzánk közeli Umbriában. Míg az egész Caria, különösen a Thelmessus-beliek – akiről az előbb beszéltem –, mivel igen kövér és bőven termő földeken laknak, és mert földjük termékenysége kedvezett minden megtermésének, létrejöttének, ezért figyelmüket a szokatlan jelenségek tanulmányozására irányították.

XLIII. 95. Ki nem látja be azonban, hogy minden egyes jól szervezett államban igen nagy a hitele az *auspicium*oknak és a jóslás egyéb fajtái-

nak⁹⁴. Volt-e olyan nép vagy király, amelyik ne folyamodott volna az isteni jövendölésekhez? Nem csupán békében, hanem sokkal inkább háborúban, amikor nagyobb volt a fennmaradásért folyó küzdelem és a bizonytalanság. Nem említtem őseinket, akik semmiféle hadi vállalkozásba nem fogtak az állati belső részek megvizsgálása nélkül, béke idején pedig madárjóslat nélkül. Nézzük meg azonban az idegeneket, mert például az athéniak mindig, mindenféle hivatalos tanácskozásukba belevonták bizonyos jóspapjaikat, akiket „*mantis*”-oknak hívnak; a spártaiak pedig királyuk mellé egy *augur* jelöltek ki kísérőnek, és azt is elrendelték, hogy az öregek között is (így nevezték a hivatalos tanácstestületet) szerepeljen egy *augur*; ugyancsak a spártaiak fontosabb ügyekben jóslatot kértek vagy Delhiből vagy Hammontól vagy Dodonától.

96. Lycurgus viszont – aki egykor a spártai államot irányította – törvényeit a Delphi-beli Apollo tekintélyével szilárdította meg. Amikor Lysander meg akarta változtatni ezeket, visszatartotta ettől istenfélelme. A spártaiak vezetői pedig, nem érve be nappali gondolkodásukkal, a városhoz közeli Pasiphae szentélyében feküdtek le aludni, mivel úgy tartották, hogy nyugodt állapotban kapnak jóslatokat.

97. Visszatérek már a mi dolgainkhoz. Hányszor rendelte el a senatus, hogy a *decemvirek* a Sibylla-könyvekhez folyamodjanak! Milyen nagy jelentőségű ügyekben és milyen sokszor engedelmeskedtek a *haruspexek* válaszána! Mert amikor egyszer két napot, máskor három holdat és mikor üstökös lehetett látni, és éjjel látható volt a nap, és dörgés hallatszott az égből, s amikor az égbolt kettéválni látszott, és rajta tüzes gömbök⁹⁵ voltak megfigyelhetők, aztán hírül adták a senatusnak, hogy földcsuszamlás volt Privernumban, s a talaj mérhetetlen mélységbe lesüllyedt, Apuliát pedig hatalmas földrengés rázta meg. (Ezek a baljós jelek a római népnek nagy háborúkat és veszélyes zendüléseket adtak hírül. Mindezekben a dolgokban a *haruspexek* válaszaik összhangban voltak a Sibylla versekkel.)

98. Micsoda? És mi volt az, amikor a cumaei Apollo és a capuai Victoria szobor verejtékezett? És vajon nem végzetszerű jelzés volt a hermafrodita születése? Vagy amikor az Aratus⁹⁶ folyó vérrrel áradt? Említsem, hogy gyakran kő-, néha vér-, olykor föld- és egyszer még tejzapor is zúdult a földre? Vagy amikor a Capitoliumon villám csapott a kentaur szobrába, az Aventinuson kapuk omlottak le, emberek rogytak össze, Tusculumban Castor és Pollux szentélye, Rómában pedig a *Pietas* temploma dőlt romba; vajon a *haruspex*ek nem azt jóstolták meg, amelyek valóban bekövetkeztek, és a Sibylla könyvekben nem ugyanazokat a jóslatokat találták?

XLIV. 99. Q. Caecilius leányának, Metellának az álma alapján a senatus később, a marsus háború⁹⁷ végén helyreállította Juno Sospita templomát. Sisenna pedig ezt az álmot úgy értékeli, mint ami csodálatos módon, szó szerint beteljesült; máskor meg váratlanul kijelenti – valószínűleg valamelyik epikureista hatására –, hogy nem kell hinni az álmoknak. Ugyanis semmit sem hoz fel a csodajelek ellen, és továbbá előadja, hogy a marsus háború kezdetén az istenszobrok verejtékeztek, vér folyt róluk, meghasadt az ég, és titokzatos hangok hallatszottak, amelyek háborús fenyegetést adtak hírül; végül Lannuviumban a pajzsokat egerek rágták meg, ez volt a *haruspex*ek szerint a legvégszjóslóbb.

100. És mit szólsz ahhoz, amit az évkönyvekben találtunk a Veii elleni háború⁹⁸ idejéből, amikor az Albai tó mértéktelenül megáradt, egy bizonyos Veii-beli előkelő ember hozzánk menekült, és azt mondta: a végzet szerint, amit a veiiiek írásban őriznek, nem lehet elfoglalni Veitit addig, amíg a tó árad, ha meg a víz úgy megduzzadt, hogy áradásával a tengerbe folyik, az a római nép számára romlást jelent; ha pedig úgy vezetnek el, hogy nem éri el a tengert, az számunkra megmenekülés lesz. Ezután őseink nagyszerű csatornát készítettek az Albai víz számára.⁹⁹ Amikor pedig a háborúban kimerült veiiiek követeket küldtek a senatusba, akkor közülük az egyik állítólag azt mondta, hogy az a menekült nem mert mindent elmesélni a senatusnak, ugyanis azokban a jóskönyvekben,

amelyek a veiek tulajdonában voltak, az is benne volt, hogy a gallok rövidesen elfoglalják Rómát,¹⁰⁰ ami hat évvel Veii eleste után – mint tudjuk – meg is történt.

XLV. 101. Azt mondják, hogy csaták idején a Faunok hangja hallatszott, forrongó állapotok közepette, titokzatos helyről igaz kinyilatkoztatások érkeztek. A számos ilyen fajta példa közül álljon itt kettő, de a legjelentősebb. Nem sokkal a város elfoglalása előtt a Vesta szüzek ligetéből, amely a Palatinus hegy lábától az új út felé ereszkedik alá, hang hallatszott, hogy a városfalakat és a kapukat helyre kell állítani. Ha nem gondoskodnak róla, akkor Rómát elfoglalják. Ezt semmibe vették, jóllehet megelőzhatték volna a bajt. Miután azt a nagy vereséget elszenvedték, engesztelő áldozatot mutattak be; ugyanis szemben ezzel a hellyel, oltárt szenteltek *Aius Loquens*nek, amely most körülkerítve látható. Sok író feljegyezte azonban, hogy ott a földrengés után a Capitoliumi Iuno templomból egy hang szólt: mutassanak be vemhes sertés áldozatot! Ezért nevezik Iunót Figyelmeztetőnek (*Moneta*).¹⁰¹ – Becsméreljük tehát azokat a dolgokat, amelyeket az istenek jeleztek, és őseink igaznak ítélték?

102. A pythagoreusok nem csak az istenek kinyilatkoztatásait, hanem az emberek szavait is megfigyelték, amelyeket előjeleknek hívnak. Mivel őseink úgy ítélték meg, hogy az előjeleknek jelentésük van, ezért minden dolog intézésekor előrebocsátották, hogy az „sikeres, kedvező, szerencsés és áldásos legyen”. A hivatalosan bemutatott vallási szertartásoknál megparancsolták, hogy „hallgassanak”. Ünnepi játékok megrendezésekor pedig elrendelték, hogy „tartózkodjanak a pereskedéstől és a veszekedéstől”. Hasonlóképpen *colonia* felszenteléskor az, aki megalapította s amikor a hadvezér a sereget, a censor a népet számbavette, az áldozati állat elővezetésére olyan személyt választottak, akinek kedvező jelentésű neve van. Ugyanerre ügyelnek a sorozások alkalmával a consulok, hogy az első katona a listán szerencsés nevű legyen.

103. S te magad is tudod, hogy ezekre mind consulként, mind hadvezérként a legnagyobb odaadással ügyeltél. Őseink is úgy kívánták, hogy

az elsőként szavazó csoport az igazságos választás előjele legyen.¹⁰² Hadd hozzam fel az előjelek jól ismert példáit. L. Aemilius Paulus¹⁰³ másodszor volt consul, amikor megbízatást kapott, hogy Perses király ellen háborút viseljen. Éppen a kinevezése napján, amikor hazatért, s megcsókolta kislányát, Tertiát – aki akkor még egészen kicsi volt –, s észrevette, hogy az igen szomorú. Mi baj, Tertiám? – kérdezte –, miért vagy szomorú? Atyám, Persa elpusztult – válaszolta. Akkor ő a kislányát szorosán átölelve így szólt: ezt előjelnek tekintem, leányom. Ugyanis a Persa nevű kiskutya múlt ki.

104. L. Flaccus¹⁰⁴, Mars isten papját én magam hallottam, amikor elmesélte, hogy Metellus lánya, Caecilia, amikor férjhez akarta adni nővére lányát, ősi szokás szerint elment egy szentélybe, hogy ott előjelet kapjon. Mialatt a lány állt, Caecilia egy széken ült, és hosszú időn át egyetlen szó sem hangzott el, majd az elfáradt lány megkérte nagynénjét, hogy adja át neki a helyét egy kis időre, hogy annak a székén kipihenje magát. Az erre így szólt: természetesen átengedem a helyemet, lányom. Ezt az előjelet követte a beteljesülés; ugyanis Caecilia hamarosan meghalt, s a lány pedig feleségül ment a nagybátyjához. Belátom, hogy ezeket a jeladásokat semmibe lehet venni, sőt remekül lehet nevetni rajtuk; de becsmérelni az istenek által megjósolt dolgokat annyi, mint magukban az istenekben kételkedni.

XLVII. 105. Mit beszéljek az *augurokról*? Ez a te feladatod, mondom, a madárjóslást neked kell megvédened. Appius Claudius *augur* consulságod idején neked adta hírül, hogy mivel a haza üdvére vonatkozó jóslat kétértelmű, ezért veszedelmes és zűrzavaros polgárháború lesz. S ez néhány hónappal később ki is robbant, te azonban néhány nap alatt elfojtottad. Ezzel az *augurral* pedig nagyon is egyetértetek; ugyanis sok éves hagyomány szerint ő az egyetlen, aki hosszú évek után nem csak az *augur* formáságokra emlékszik, hanem a jóslás tudományát¹⁰⁵ is megőrizte. *Augur* társaid kinevették őt, és hol *pisidiai*¹⁰⁶, hol meg *sorai*¹⁰⁷ *augurnak* nevezték. Ezek úgy gondolták, hogy a jóslásokban az eljövendő

valóságnak semmiféle megérzése és tudása nincs; okoskodva azt mondogatták, hogy a szertartásokat a tudatlanok meggyőzése céljából koholták. Valójában egészen másként van; ugyanis sem azokban a pásztorokban, akiket Romulus vezetett, sem magában Romulusban nem lehetett olyan ravaszság, hogy a tömeg megtévesztésére a vallási képzeteket kitalálja. A tanulás nehézsége és fáradsága azonban ékesen szóló hanyagságot eredményezett. Szívesebben fejtegetik azt, hogy a jóslatokban nincs semmi, minthogy megismerjék a lényegét.

106. Mi nagyszerűbb annál a jóslatnál, ami „Marius”¹⁰⁸ című költeményedben van? Hogy éppen a te tekintélyedre hivatkozzam:

*„ekkor a fenndőrgő Jupiter gyors szárnyú követje,
kígyómarta sebek közt messze ragadja a fáról,
horgas karmaival rábul ejtve, az egyre vadabban
rángó féleleven félholt foltos nyakú szörnyet,
s tépi körültekerözött testét, véres a csőre;
majd kielégül már, s bosszuját töltve a gyötrő
fájdalomért, szátmart tetemét a habokba hajítja,
s száll napnyugta felől tündöklő fényű keletnek.
S midőn villámgyors szármnyal látta repülni
Fenn Marius jóspapja az isteni rendeleteknek,
Önnön nagy hírét s hazalértét vélte a jelben.
Balról dördült rá maga ekkor az istenek atyja,
Juppiter ezzel tett sasa jósröptére pecsétet.”*

(Szabó Kálmán fordítása)

XLVIII. 107. Romulus *auguri* méltósága pásztori volt, és nem városi, s nem a tudatlanok rászédésére kitalált, hanem megbízható emberektől elfogadott és az utódokra áthagyományozott. És ezért Romulus *augur*ként, ahogyan Enniusnál¹⁰⁹ olvashatjuk, fivérével együtt, aki szintén *augur* volt:

„Ketten készültek vágyón vágyván a királyság
dolgát dönteni auspiciummal s auguriummal.
Im a Palatinuson vár, hegynek fő magasában
Auspiciumra Remus, maga örködvén a madárra,
Mely kedves jelet ad; daliás Romulus az Aventin¹¹⁰
dombról vár magasan repülők szárnyas csapatára.
Minden férfi figyelt: melyikük leszen ma királyné,
Városukat hívják Rómának-e vagy Remorának?
S mintha csak azt várnák, hogy a consul már jelet adjon,
És lesnék a helyet, hol a tért elzárja a korlát,
s a diadalszekeket bebocsátja a tarka sorompó -
akkép váraozott a tömeg, tartotta a nyelvét:
mely uralom nagy ügyének jut diadal ma?
Közben a nap kocsjával elért a vak Éj peremére,
s újra a fényesség ragyogó sugarakkal előtört;
ekkor a messzi magasságból jósröptű madár szállt
gyors szárnyon; s amikor keleten kibukott az arany nap,
háromszor négy volt a madár, ki levágott a magasból,
szent testével mind a szerencsés jóshelyet érve.
Látta tehát Romulus, hogy az elsőség az övé lett:
Auspiciummal az ég kijelölte királyi hatalmát”

(Tótfalusi István fordítása)

XLIX. 109. Térjen vissza azonban beszédünk oda, ahonnan ide elkar-nyarodott. Ha semmit se tudnék felhozni arra, hogy mi miért történik, és csak annyit bizonyíthatok, hogy azok, amelyekről említést tettem, megtörténtek, ez vajon nem elegendő válasz Epicurusnak vagy Carneades-nak? Mit számít, ha a mesterséges megsejtés módszere könnyű, az isteni eredetűé pedig egy kicsit homályosabb? Ugyanis ami a belekből, villámokból, csodajelekből, csillagokból megsejthető, azt hosszantartó megfigyelések során feljegyezték. A hosszú időtartam ugyanis minden terüle-

ten hihetetlen tudást halmozott fel a tartós megfigyelés révén, az istenek minden lehetséges beavatkozása és ösztönzése nélkül, mivel azt, hogy mi miből következik, és mi mit jelöl, gyakori megfigyeléssel értjük meg.

110. A jóslás másik fajtája – ahogyan már előbb mondtam¹¹¹ – a természetes. Ezt aprólékos természettudományos fejtegetéssel az istenek természetére kell visszavezetni, amelyből a lelkünket nyertük, és amely áthatja azt, ahogy a legtudósabbak és a legbölcsebbek vélték. És amivel mindent áthat, betölt az örök értelem és az isteni szellem, szükségszerű, hogy az isteni lelkek befolyása hatással legyen az emberi lelkére. A lélek azonban éber állapotban az élet szükségleteinek szolgál, s a test bilincseitől gátolva elválasztja magát az isteni közösségtől.

111. Ritka az olyan ember, aki – a test igája alól kiszabadítva magát – teljes igyekezetével és buzgóságával az isteni dolgok megismerésére törekszik. Ezeknek az embereknek a jóslatai nem isteni sugallat, hanem emberi értelem eredményei. Ők ugyanis a természeti okokból bekövetkező eseményeket előre látják, mint az árvizek, az ég és a föld majdani tűz általi megsemmisülése. Mások pedig, akiket a közélet foglalkoztat – ahogy azt az athéni Solónról¹¹² hallottuk –, sok idővel hamarabb, előre látták a tyrannis kialakulását. Róluk azt mondhatjuk, hogy okosak, azaz előrelátók, de semmi esetre sem mondhatjuk, hogy jóstehetséggel rendelkeznek. Nem jobban, mint a miletusi Thalésről, aki – hogy rágalma-zóit megcáfolja, és bebizonyítsa, hogy egy filozófus is tud pénzre szert tenni, ha kedve tartja – állítólag felvásárolta az egész olajtermést Miletus területén, mielőtt még virágzani¹¹³ kezdett. Talán valamiféle megfigyelés útján kikövetkeztette, hogy bőséges olajtermés várható. Továbbá, az állítások szerint, ugyancsak ő álmodta meg elsőként azt a napfogyatkozást, amely Astyages idején következett be.

L. Sok mindent előre látnak az orvosok, a hajósok, a földművesek is, azonban ezek közül egyiket sem nevezem jóslásnak. Még azt sem, amivel a természetfilozófus Anaximandrus figyelmeztette a spártaiakat, hogy hagyják el városukat, házaikat, és fegyveresen háljanak a mezőkön, mert

földrengés fenyeget. Amikor romba dőlt az egész város, és a Taygetus hegy szélső nyúlványa levált, mint egy hajó tatja. Még Percycdest, Pythagorasnak ama híres mesterét sem tartják inkább jóstehetségnek, mint természetfilozófusnak azért, mert amikor meglátta egy bővizű forrásból eltűnni a vizet, kijelentette, hogy földrengés fenyeget¹¹⁴.

113. Valóban az emberi lélek sohasem jósol természetesen, kivéve akkor, amikor annyira szabad és kötetlen, hogy egyáltalán semmi kapcsolata sincs a testével; ez az állapot vagy a látnokoknak vagy az alvóknak adatik meg. Ezért a jóslás két fajtáját – mint mondotta – egyrészt Dicaearchus, másrészt a mi Cratippusunk is elismeri. Ha amiatt a jóslás legkiválóbb formái, mert ez a két fajta a természetből indul ki, még nem az egyedüliek. Ha viszont úgy gondolják, hogy az előjelek megfigyelése semmiség, akkor sok mindent megsemmisítenek azokból a dolgokból, amelyre a mindennapi gondolkodás alapszik. Azonban mivel valamit elfogadnak – és ez nem csekélység – (az álomból való jóslást), semmi értelme nincs nagyon hevesen hadakozni velük, annál is inkább, mivel vannak olyan filozófusok, akik a jóslásnak semmilyen fajtáját nem fogadják el.

114. Tehát azok is, akiknek a lelke kitört a megvetett testből, és elrepült, valamilyen szenvedélytől feltüzelve és felizgatva észreveszik azokat a dolgokat, amelyeket a jóslatokban kinyilatkoztatnak. Az olyan lelkek, amelyek nem alárendeltjei a testnek, számos dolog hatására felindulnak, így például vannak olyanok, akiket bizonyos hangok zengésével és a frígiai dalokkal lehet ingerelni. Sokakat a berkek, erdők, másokat a folyók, tengerek indítanak meg. Ezeknek az értelme révületben jóval előre látja a jövőt. Rájuk vonatkoznak a következő sorok:

„Óh jaj, lássátok!

Valaki hírhedt döntést hoz a három istennő között;

emiat az ítélet miatt fog eljönni a spártai asszony, a fúriák egyike.¹¹⁵”

Ugyanis ilyen túlfeszített állapotban gyakran jósolnak a látnokok, nem csupán prózában, hanem versekben is, amelyeket egykor a faunok és a *vatesek* énekeltek.¹¹⁶ Állítólag hasonlóképpen énekelt a jós Marcius és Publicius is; s ezen a módon hozták nyilvánosságra Apollo rejtélyes ígét is. Azt hiszem, volt a földnek valamiféle kigőzölgése, amelynek hatására a révült elmék ontották a jóslatokat.

LI. Ilyen módon jósolnak a látnokok is, és ez nem sokban különbözik attól, ahogyan az álmokból jövendölnek. Mert ugyanaz történik a látnokokkal ébrenlétükben, ami velünk álmunkban. A lélek ugyanis alvás közben is szabad az érzéki hatásoktól és a gondok kötelékétől, mivel a test nyugszik, mintha halott volna. Mivel viszont a lélek öröktől fogva él, számtalan lélekkel érintkezik, mindent lát, ami a természetben van, ha csak mérsékelten, szerény mértékben, úgy részesül ételben és italban, hogy közben a test alszik, maga a lélek éber.

116. Ez az álmodók jóslása. Itt kerül előtérbe a bizonyos fontos álommagyarázat (Antiphoné), ami nem a természetesen, hanem a mesterségesen alapszik¹¹⁷. Hasonló módon értelmezik a jósdák az álmok közvetítette jóslatokat. (Ezeknek ugyanis mind meg vannak a magyarázói, akár a költőknek a grammatikusok.) Ugyanis ahogyan az isteni természet hiába hozta volna létre az aranyat, ezüstöt, rezet, vasat, ha nem tanította volna meg, hogyan lehet a bányaerekhez eljutni. Minden haszon nélkül adta volna tovább a föld termését az emberi nemnek, a fák bogyóit, ha nem árulta volna el ezek természetésének és hasznosításának a módját. Azután miért örvendeztetne meg minket az építőanyag, ha nem ismernénk felhasználási módját? Így módon minden hasznos dologhoz, amit az istenek nyújtottak, valamilyen mesterség kapcsolódott, amelynek révén maga a haszon megvalósítható. Hasonlóan tehát az álmokhoz, jövőbelátáshoz, jövendöléshez, mivel ezek közül sok homályos, kétértelmű volt, igénybe vették a magyarázók értelmezéseit.

117. Nagy kérdés azonban, hogyan láthatják a látnokok vagy az alvók azokat a dolgokat, amelyek akkor még sehol sincsenek. Ám ha tisztáz-

nánk azokat a tényeket, amelyeket előbb meg kellene vizsgálni, akkor ezek, amelyek után most kutatunk, egyszerűbbek lennének. Az egész kérdéskört ugyanis magában foglalja az a megoldás, amelyet te az istenek természetéről írott műved második könyvében világosan kifejtesz. Ha mi ezt elfogadjuk, akkor érvényes az, amely ezt a kérdést tartalmazza, amiről beszélünk. „Istenek vannak, az ő előrelátásuk irányítja a világot, ugyanők törődnek az emberek ügyeivel is, nem csupán összességükben, hanem az egyes emberekével is.” Ha mi kitartunk ezek mellett, amelyek számomra megingathatatlanak tűnnek, akkor mindenképpen szükséges, hogy az istenek a bekövetkező eseményeket jelezzék az emberek számára.

LII. 118. Úgy tűnik azonban, tisztázni kell, hogy milyen módon. A sztoikusok viszont nem fogadják el, hogy istenek számára fontos minden repedés a májon vagy a madarak minden éneke. Ugyanis ez sem nem illő, sem nem méltó az istenekhez, továbbá semmiképp sem lehetséges. Ellenben a világ kezdettől fogva úgy alakult, hogy bizonyos jelek megelőzzenek bizonyos dolgokat, s egyes jelek a belekben, mások a madarak röptében, megint mások a villámokban, csodajelekben, csillagokban, az alvók látomásaiban, a megszállottak kinyilatkoztatásaiban mutatkoznak meg. Azok, akik ezeket a jeleket helyesen figyelték meg, nem tévednek gyakran. A helytelenül kikövetkeztetett és értelmezett előjelek balul ütnek ki, nem a dolgok hibájából hanem a magyarázók tudatlanságából következően. Ha viszont feltételeztük és megengedtük azt, hogy létezik bizonyos isteni erő, amely irányítja az emberek életét, nem nehéz kikövetkeztetni, hogy milyen módon történnek meg azok a dolgok, amelyeket bizonyosan láttunk, hogy bekövetkeznek, Mert egyrészt az áldozati állat kiválasztásában vezérelhet valamiféle értelmes erő, amely szétárad az egész világban, másrészt éppen akkor, amikor az áldozati állatot akard feláldozni, valami változás történhet a belsőségekben, amelynek következtében vagy hiányzik valami, vagy fölöslegben van. A természet ugyanis rövid idő alatt sok mindent megváltoztat, hozzáad, elvesz.

119. Hogy ne kételkedhessünk, nyomósabb bizonyítékként szolgál az, ami kevéssel Caesar halála előtt történt. Amikor ő áldozatot mutatott be, azon a napon, amikor ő először ült az aranytrónusra, és bíborszínű tógában jelent meg, az áldozati ökör belsősegei közül hiányzott a szív.¹¹⁸ Nos hát, úgy gondolod, hogy élhet szív nélkül olyan állat, amelyiknek vére van? A jelenség különös volta miatt ő maga nem riadt meg, bár Spurrina¹¹⁹ kijelentette, félt, hogy elveszíti érzékeit és az életét, ugyanis ezek mindegyike a szívből indul ki. A következő napon a máj felső része hiányzott. Ezeket a jeleket pedig a halhatatlan istenek azért mutatták neki, hogy lássa pusztulását, nem pedig azért, hogy elkerülje. Amikor tehát azokat a részeket, amelyek nélkül az állat nem képes élni, nem találják, be kell látni, hogy a hiányzó részek éppen az áldozatbemutatás során tűntek el.

LIII. 120. Ugyanezt teszi a madarak esetében az isteni értelem, ahogyan hol ide, hol oda repülnek a szárnyasok¹²⁰, hol itt, hol ott rejtőzködnek el, hol balról, hol pedig jobbról énekelnek a jósmadarak. Mert ha minden állat úgy mozgatja testét előre, oldalra, hátra, ahogy akarja; és hajlítja, forgatja, kiterjeszti, összehúzza tagjait, akármerre akarja, s teszi mindezt azelőtt, mint kigondolja: mennyivel könnyebb ez az istenségnek, hiszen minden az ő akaratának engedelmeskedik¹²¹.

121. Ugyancsak ő küld nekünk olyanfajta jeleket, amelyek közül számtalant szolgáltatott a történelem, s amelyet írásban is láthatunk. Ha az oroszlán jegyében kevéssel napfelkelte előtt megfogyatkoznék a Hold, ez azt jelenti, hogy Dareust és a perzsákat legyőzik Alexandrus és a makedónok, és Dareus meghal; és ha kétféjű lány születik, lázadás lesz a nép között, csábítás és házasságtörés otthon; és ha egy asszony azt álmodja, hogy oroszlánt szült, akkor idegen népek győzik le azt az államot, ahol ez az álom megtörtént. Hasonló jellegű az az eset, amit Herodotus írt le: Croesus fia, bár addig néma volt, megszólalt; ez jelezte, hogy atyjának uralma, családjá alapjaiban megsemmisül. Melyik történeti elbeszélés nem mondja el, hogy az alvó Servius Tullius feje fölött láng jelent meg.¹²² Ahogy tehát az, aki nyugalomra hajtja a fejét, miután lelkét egyrészt he-

lyes elmélkedéssel, másrészt dolgai elrendezésével előkészítette az alvá-
ra, valós és igaz dolgokat észlel álmában; úgy az ártatlan, tisztalelkű éb-
ren lévő felkészültebb a csillagok, a madarak, más jelek és a belsőségek
jósolta igazságok befogadására.

LIV. 122. Kétségtelenül ez az, amit Socratesről hallottunk, és amit
gyakran emlegétnek tanítványai könyveikben: van valami isteni sugallat,
amit ő *daimónion*nak nevez, ennek ő maga mindig engedelmeskedett, ha-
bár az soha nem kényszerítette, de gyakran visszatartotta. És éppen
Socrates (kereshetünk-e nála nagyobb tekintélyt?). Xenophónnak, aki ta-
nácsot kért tőle abban a kérdésben, hogy kövesse-e Cyrust¹²³, miután ki-
fejtette a véleményét, megjegyezte: „azonban az én tanácsom emberi
megfontolás, a kétséges dolgokban bizonytalan; úgy vélem, Apollóhoz
kell fordulni” – akihez az athéniak is tanácsért mentek fontosabb állami
ügyekben.

123. Hasonlóan feljegyezték, hogy amikor Socrates barátja, Criton
szemén kötést látott, megkérdezte, mi történt, az pedig azt válaszolta,
hogy amikor a szabadban sétált, és elengedett egy magához húzott ágat,
az a szemébe csapódott. Socrates így szólt: „ugyanis nem fogadtál szót
nekem, amikor visszahívtalak, mivel, ahogy szoktam, éltem az isteni elő-
érzettel.” Ugyancsak Socrates, amikor Delionnál Laches parancsnoksága
alatt balszerencsésen harcoltak, és magával Lachessel együtt menekült,
amint egy hármas úthoz értek, nem akart ugyanarra futni, amerre a töb-
biek. Mikor ezek megkérdezték, miért nem megy tovább ugyanazon az
úton, azt válaszolta, az isten visszatartja. Azok pedig, akik a másik úton
menekültek, az ellenség lovasságába ütköztek. Antipater, Socrates igen
sok csodálatos jóslatát összegyűjtötte, ezeket mellőzöm, számodra ugyan-
is ismertek, nekem meg nem szükséges felidézni őket.

124. Mégis ennek a filozófusnak az a kijelentése,¹²⁴ amelyet akkor
mondott, amikor igaztalan vádak alapján elítélték, csodálatos és majd-
nem isteni: azt mondta, hogy a legnyugodtabb lélekkel hal meg, ugyan-
is sem akkor, amikor elhagyta a házát, sem akkor, amikor fellépett arra

az emelvényre, amelyen védekezett, az isten semmiféle fenyegető veszély jelét nem adta, amit pedig meg szokott tenni.

LV. A magam részéről úgy vélem, még ha sokszor tévednek is azok, akik mesterséges úton vagy következtetés alapján jósolnak, mégis van jóslás. Az emberek viszont, miként egyéb mesterségekben, úgy ebben is tévedhetnek. Előfordulhat, hogy egy kétértelműen megadott jelet biztosként értelmeztek, vagy magát a jelet nem vették észre, vagy azt, amelyik azzal ellentétes. Nekem azonban annak igazolására, amiről értekezem, elégséges találni (nemhogy több) néhány esetet is, amelyeket isteni módon előre megéreztek és közöltek.

125. Sőt, nem haboznék azt is kijelenteni, hogy ha csak egyetlen egy olyan esetet úgy megjósoltak és megéreztek, amely úgy történt meg, ahogyan azt megjósolták, és nyilvánvaló, hogy ebben az esetben semmi véletlenszerű nem volt, akkor biztosan létezik jóslás, és ezt mindenkinek el kell ismernie.

Ezért gondolom úgy, ahogy Posidonius eljárt, azaz hogy a jóslás minden hatását, módszerét először az istenségre – akiről elég szó esett –, aztán a végzetre, végül a természetre kell visszavezetni. Tehát az ésszerűség készlet minket annak elismerésére, hogy minden a végzet rendelkezéséből történik. Végzetnek pedig azt nevezem, amit a görögök *heimarmené*-nek, azaz az okok sorának, láncolatának, mivel az ok okhoz fűzve hozza létre magából az esetet. Ez pedig öröktől fogva folytonos, soha el nem múló igazság. Minthogy ez így van, azért semmi sem történt, aminek nem kellett történnie, és hasonlóképpen semmi sem fog történni, aminek előidézhető okai nem rejlenek magában a természetben.

126. Ebből megérthető, hogy nem az a végzet, amit babonásan, hanem amit tudományosan neveznek annak, azaz a dolgok örök okának, amiért megtörténtek a múltbeli dolgok, amiért megtörténnek a jelenben meglévők, és amiért bekövetkeznek az eljövendők. Ezért van az, hogy megfigyelés révén föl lehet jegyezni, hogy mely esemény többnyire mely okból következik be, ha nem is mindig (ezt ugyanis nehéz állítani) felté-

telezhetően az elkövetkező eseményeknek azonos okait azok veszik észre, akik vagy révületben vagy álmukban látják azokat.

LVI. 127. Egyébként, mivel minden a végzet alapján történik, amint majd más helyen fogom bizonyítani, ha lenne olyan halandó, aki minden okok közötti összefüggést világosan lát, az nyilván nem tévedne. Aki ugyanis ismerné az elkövetkező események okait, az szükségszerűen ismerne minden eseményt, amely majd be fog következni. Mivel erre, Istent kivéve, senki sem képes, nem marad más hátra az embernek, mint-hogy bizonyos jelekből, amelyek az egymás után következő eseményeket jelzik, jósoljon. Ugyanis azok a dolgok, amelyek bekövetkeznek, nem hirtelen keletkeznek, hanem, mint a kötél kibogozódása, olyan az idő múlása, semmi újat nem hoz létre, és minden eseményt kigöngyölít. Ezért egyrészt azok is látják, akiknek megadatott a természetes jóslás képessége, másrészt azok is, akik megfigyeléseik révén értették meg a dolgok alakulását. Ezek, habár magukat az okokat nem látják, mégis felismerik az okok ismertetőjeleit és jelzéseit. Az ezekre vonatkozó visszaemlékezés, alaposság és a régiek feljegyzései létrehozzák a jóslásnak a belső részekből, villámokból, csodajelenségekből való fajtáját, amelyet mesterségesnek neveznek.

128. Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy a jósök előre megsejtik azokat a dolgokat, amelyek még sehol sincsenek; ugyanis minden megvan, csak az adott időpontban még nincs jelen. Ahogyan a magvakban benne van a csírája azoknak a dolgoknak, amelyek a magvakból kihajtanak, úgy az okokban benne rejlenek az elkövetkező események, amelyeknek az eljövételét a felindult vagy az álomba merült lélek látja, vagy a gondolkodás és következtetés előre megérzi. És ahogy azok, akik a Nap és a Hold, valamint egyéb csillagok felkeltét, lenyugvását, mozgását megismerték, sokkal előbb megmondják, hogy ezek közül az égitestek közül melyik mikor, merre lesz, úgy azok, akik a dolgok folyását, az események egymásutániságát huzamos megfigyeléssel feljegyezték, úgy mindig, vagy ha ez nehéz, legtöbbször, vagy ha még ez nem elfogadható, néha bizto-

san megállapítják, hogy mi lesz. Ezeket az érveket – és néhány más hasonlót – a jóslás igazolására a végzet meglétéből vezették le.

LVII. 129. A természettől ered azonban egy másik érv is, amely megmutatja, hogy mennyi erő van a test érzékeitől elválasztott lélekben, ami leginkább az alvóknak vagy az érzelmileg felindultaknak jut osztályrészül. Ahogyan ugyanis az isteni lelkek szem, fül, nyelv nélkül megértik egymást, hogy melyik mit gondol (ebből ered az, hogy az emberek még amikor némán kívánnak vagy megfogadnak valamit, nem kételkednek abban, hogy az istenek meghallgatják őket), úgy az emberi lelkek, amikor vagy álomtól elernyedve elszakadnak a testüktől, vagy érzelmileg felindulva saját magukat szabadon ösztönzik, s felindulásukban észreveszik azt, amit testükkel együtt nem lennének képesek meglátni.

130. Ezt a természetből származó érvet talán nehéz alkalmazni a jóslásnak arra a fajtájára, amelyről azt mondjuk, hogy a mesterségből ered, ám Posidonius mégis – amennyire képes rá – ezt is vizsgálat alá veszi. Úgy tartja, hogy az eljövendő események bizonyos jelei megvannak a természetben. Ugyanis, ahogy hallottuk, a ceosiai évenként gondosan meg szokták figyelni a kutya (*Canicula*) csillagkép feljövételét, és ebből következtetnek arra – ahogyan a pontusi Heraclidés írta –, vajon az esztendő egészséges lesz-e, vagy pedig ártalmas. Ha ugyanis a csillagzat sötétebben és mintegy ködösen jelenik meg, akkor a légkör nehéz és nyomasztó lesz, következésképpen kigőzölgése is sűrű és veszedelmes lesz; ha azonban fényesen, csillogón tűnik fel a csillagkép, akkor ez azt jelzi, hogy a légkör ritka és tiszta lesz, éppen ezért egészséges.

131. Democritus pedig úgy véli, bölcsen rendelték el a régiek, hogy az áldozati állatok belső részeit meg kell vizsgálni, mivel ezeknek az állapotából, színéből mind az egészség, mind a betegség jeleit észre lehet venni, sőt néha azt is, hogy a földek terméketlenek avagy termékenyek lesznek-e. Ha a jóslás természetből eredő fajtáit a megfigyelés és a tapasztalat ismertté tette, az idő sokat tudott hozzáadni, amit a megfigyelés során feljegyeztek, ahogyan Pacuviusnak az a szereplője is, aki Chryses

című darabjában, mint természetfilozófus lép fel, s igen gyér tájékozottságot mutat a dolgok természetére vonatkozóan:

*„Ugyanis úgy vélem, azokat, akik megértik a madarak nyelvét,
és akik inkább más májából merítik bölcsességüket, mint a magukéból,
jobb lenne, ha csupán meghallgatnánk őket, minthogy figyelembe vegyük.”*

Miért? – kérdezem, amikor néhány sorral odébb te magad elég világosan megmondod:

*„Akármilyen ez, ami mindent éltet, táplál, növel, létrehoz,
mindennek véget vet, és mindent magába fogad,
mindennek az atyja ugyanacsak ő,
Ugyanonnan ugyanúgy keletkezik minden újra, és ugyanoda hanyatlik alá.”*

Mivel tehát minden létezőnek egy az otthona, és ez közös otthon, s mivel az emberi lelkek mindig voltak és lesznek, miért nem lehet megérteni, hogy mi miből következik, és mi milyen eseményt jelez? Ez minden – így szólt –, amit a jóslásról elmondhattam.

LVIII. 132. Most tanúsítani fogom, hogy sem a sorsvetőket, sem azokat, akik nyereségvágyból jósolgatnak, még a halottidézőket sem, akiket a te barátod, Appius¹²⁵ gyakran alkalmaz, nem ismerem el:

*„Végül semmire sem becsülöm a Marsus augurt,
az útszéli haruspexeket, sem a cirkuszi csillagjósokat,
sem Isis látnokait, sem az álomfejtőket;
Ezek ugyanis sem tudásuk, sem mesterségük alapján nem rendelkeznek
jóstehetséggel.
Hanem babonás látnokok, arcátlan jövedölők,
vagy lusták és eszelősök, akiknek az ínség parancsol,
akik maguknak még egy ösvényt sem lelnek, másoknak viszont utat mutatnak;*

*kincseket ígérek azoknak, akiktől ők maguk egy drachmát kérnek.
Ebből a bevételből maguknak tartsanak meg egy drachmát,
a többit adják vissza.”*

Ezek Ennius szavai, aki viszont néhány sorral előbb úgy véli, hogy vannak istenek, de azt tartja, hogy azok nem törődnek azzal, mit tesz az emberi nem. Én pedig, aki úgy gondolom, hogy törődnek az emberiséggel, sőt figyelmeztetik, és sok mindent előre megmondanak, a felületességet, valótlanságot és a csalárdságot kizárva elismerem a jóslást¹²⁶. Amikor Quintus ezeket mondta, én így szóltam: „ragyogóan felkészültél, Quintusom...”

Második könyv

I. 1. Számomra, aki régóta és sokat töprengtem azon, mi módon tehetném magam minél többek számára hasznossá úgy, hogy az állam érdekében folytatott tevékenységem se szakadjon meg, semmi jobb nem jutott az eszembe, mint az, hogy a legkiválóbb tudományhoz vezető utat megmutassam pályatársaimnak, amit, úgy vélem, számos könyvemmel már elértem. Ezért buzdítottam legjobb tudásom szerint a filozófia tanulmányozására *Hortensius*¹ című munkámban, továbbá bemutattam az *Academia* című értekezésem négy könyvében a bölcselkedésnek azt a módját, amit a legkevésbé tartanak önteltnek, ellenben a leginkább következetesnek és választékosnak.

2. Mivel a filozófia alapja a legfőbb jó és rossz megállapítása, öt könyvben tisztáztam ezt a kérdést, hogy érthető legyen, melyik filozófus mit állít, és mit hoz fel másokkal szemben. Ezután ugyanennyi könyvben kifejtettem a boldog élet legszükségesebb feltételeit „Tusculumi beszélgetések” című munkámban. Az első könyv ugyanis a halál megvetéséről szól, a második a fájdalom tűréséről, a harmadik a betegség enyhítéséről, a negyedik a lélek egyéb gyötrelmeiről, az ötödik pedig azt foglalja össze, ami a filozófia egészét a leginkább jellemzi. Arra tanít ugyanis, hogy a boldog élethez önmagában elegendő feltétel az erény.

3. Az említett munkák kiadása után befejeztem az „Istenek természetéről” szóló, három könyvből álló írásomat, ebben összefoglalom a témára vonatkozó teljes vitaanyagot, hogy a témakör teljes egészében kidolgozott legyen, hozzákezdtém írni ezeket a könyveket a jóslásról. Ezekhez – terveim szerint – hozzáfűzöm majd a „Végzetről” szóló munkámat, ilyen módon kimerítően foglalkoztam ezzel a kérdéskörrel.² Ezen írásaim közé sorolandó az „Államról”³ írott is, ez hat könyv, amit akkor írtam, amikor az állam egyik vezetője voltam. Ezt a fontos filozófiai kérdést kimerítően tárgyalták korábban Plátón, Aristotelés, Theophrastus, valamint a

peripatetikus iskola. Ugyan minek is beszéljek a „Vigasztalásról”?⁴ Ez nekem magamnak valóban nem keveset segített, és úgy gondolom, a jövőben másoknak is jelentős hasznára lesz. Közben készült el könyvem az öregségről, amelyet Atticus barátomnak ajánlottam. Ezen művek sorába tartozik a mi Catonkról⁵ szóló írás is, elsősorban azért, mert a filozófia révén lesz az ember jó és bátor.

4. S mivel Aristotelés és Theophrastus – mindkettőjük kitűnt élelméjűségével és ékesszólásával – a szónoklás elméletét összekapcsolták a bölcséletével. Úgy ítélem, ezen munkák közé sorolandók az én szónoklat-tani munkáim is, így három könyv a szónokról, a negyedik a Brutus és az ötödik a szónok.

II. Eddig ennyit. A továbbiak megírására lelkesen készülök azzal a szándékkal, hogy hacsak valami súlyosabb ok nem akadályoz meg benne, akkor ne hagyjam ki a filozófiának egyetlen területét sem, hogy az latin nyelvű feldolgozásban ne legyen hozzáférhető. Mivel tehetnék ugyanis jobb vagy nagyobb szolgálatot az államnak, mintha tanítom és művelem az ifjúságot, különösképpen ilyen korszakban és ilyen erkölcsök közepete,⁶ amikor már annyira lezüllettek, hogy csak közös összefogással lehet észre téríteni és féken tartani őket?

5. Valójában nem bízom benne, hogy elérhető – ezt nem is lehet elvárni –, hogy minden ifjú ezek tanulmányozása felé forduljon. Bárcsak néhányan megtennék! Ezek buzgólkodása széles körben elterjedhetne államunkban. Számomra bizony ők jelentik munkám gyümölcsét, akik már előrehaladottabb korúak, és kedvüket lelik könyveimben. Ezek olvasói szorgalma napról-napra fokozza az írásban való buzgalmamat. Megbizonyosodtam róla, hogy ezek többen vannak, mint gondoltam. Nagyszerű dolog az, és a római polgárok számára is dicső, hogy ne legyenek ráutalva a görög nyelvű filozófiai művekre.

6. Ezt bizonyosan el fogom érni, ha terveimet megvalósítom.

Engem a filozófia népszerűsítésére az állam nehéz helyzete készítette,⁷ mivel a polgárháború idején nem tudtam az államot a magam mód-

ján védelmezni, és nem tudtam tétlenkedni sem, jobb elfoglaltságot viszont nem találtam, olyat, ami méltó lenne hozzám. Polgártársaim megbocsátják nekem, vagy inkább hálásak lesznek érte, hogy amikor egy ember hatalmában volt államunk, nem vonultam vissza, s nem is hagytam el magam, nem omlottam össze, és nem viselkedtem úgy, mintha haragudnék az emberekre, vagy kárhoznáttnám a körülményeket, nem magasztaltam és nem csodáltam továbbá mások szerencséjét úgy, mintha bántana a saját sorsom alakulása. Azt megtanultam ugyanis Platóntól⁸ és a filozófiától, hogy bizonyos változások természetes velejárói a politikai rendszernek, úgyhogy a vezetés hol az előkelők, hol a nép, hol pedig az egyes emberek kezében van.

7. Amikor ez a római államban bekövetkezett,⁹ akkor én korábbi feladataimtól megfosztva visszatértem ezekhez a tanulmányokhoz, hogy általuk a lelkem minél inkább megszabaduljon gyötrelmeitől, polgártársaimnak pedig hasznára legyenek, amilyen módon csak tudok. Könyveimben ugyanis közreadtam senatusi és fórumi beszédeimet, úgy fogtam fel, hogy az állam érdekében folytatott tevékenységemet a bölcselkedéssel cseréltem fel. Most, mivel ismét a közügyek kapcsán fordultak hozzám, az állam szolgálatára kell lennem, vagy inkább minden gondolatomat és buzgalmamot arra kell összpontosítani. Annyi időt kell fordítani a filozófia tanulmányozására, amennyi a közügyek és kötelezettségek teljesítése után marad. Azonban ezekről bővebben majd más alkalommal; most térjünk vissza megkezdett vitatémánkhoz.

III. 8. Miután ugyanis Quintus öcsém kifejtette a jóslásról az előző könyvben leírt véleményét, úgy döntöttünk, hogy eleget sétáltunk, ezután leültünk a *Lycaeumban* található könyvtárban. Megjegyeztem: te Quintusom, a sztoikusok véleményét védelmezted, sztoikus módon, sztoikus alapossággal, és ami nekem a leginkább tetszik, számos hazai példát használtál, és pedig híreseket és ismerteket. Válaszolnom kell tehát az általad elmondottakra, mégpedig oly módon, hogy semmit se erősítsek meg azokról, mindent megfontoljak, többnyire kételkedve, önmagam-

mal szemben is bizalmatlanul¹⁰. Ha ugyanis lenne valami, amit biztosnak mondok, magam is jósné – én, aki tagadom, hogy van jóslás.

9. Jóllehet, befolyásol engem az a kérdés, amit Carneades legelőször szokott feltenni, hogy vajon mely dolgokra vonatkozik a jóslás? Azokra, amelyeket érzékeinkkel fogunk fel? Ámde azokat látjuk, halljuk, ízleljük, szagoljuk, érzékeljük. Ugyan van valami ezekben a dolgokban, amit inkább az értelem előrelátásával vagy átszellemültségével veszünk észre, mint természetes adottságainkkal? Avagy az a nem tudom, miféle jós, ha vak, mint Tiresias volt, képes-e felismerni mi fehér és mi fekete, vagy ha süket, képes-e különbséget tenni a sokféle hang és ritmus között? A jóslás tehát azon dolgok egyikére sem alkalmazható, amelyeket érzékeinkkel fogunk fel. Ám azokban a dolgokban sincs szükség jóslásra, amelyekben a mesterségbeli tudásnak van szerepe. A betegekhez ugyanis nem látnokokat vagy álomfejtőket szoktunk hívni, s bizony azok sem a *haruspex*ektől tanulják meg a hangszerek kezelését, akik lanton vagy fuvolán akarnak játszani, hanem a zenészekről. Ugyanez érvényes az irodalomra és a többi dologra, ami megtanítható. Vajon elhiszed azokról, akiket jósoknak tartanak, hogy meg tudják válaszolni, vajon nagyobb-e a Nap, mint a Föld, vagy pedig akkora, amekkorának látszik? A Holdnak a saját fénye világít, vagy az, amit a Naptól kap? Milyen mozgása van a Holdnak és a Napnak? Továbbá, milyen van annak az öt bolygónak, amelyet csillagnak neveznek? Akiket jósoknak tartanak, nem állítják, hogy választ tudnak adni akár ezekre, akár azokra, hogy a geometriai ábrák közül melyik helyes, melyik téves, ezekben ugyanis a matematikusok és nem az álomfejtők illetékesek.

IV. Azon dolgok közül, amelyek a filozófia tárgykörébe tartoznak, vajon mi az, amit valamelyik jós meg szokott válaszolni, vagy róla meg szokták kérdezni, hogy vajon erkölcsileg mi jó, mi rossz, és mi közömbös? Ezek ugyanis sajátosan filozófiai kérdések.

11. Továbbá? Netán a *haruspex*eket kérdezi meg valaki a kötelességekről, hogy hogyan kell viselkedni a testvérekkel és barátokkal szemben? Hogyan kell használni a pénzt, hogyan kell élni a tisztességgel és bánni a

hatalommal? Ezekkel a kérdésekkel a bölcsekhez és nem a jóskhoz kell fordulni. Továbbá, vajon mit lehet azok közül megjósolni, amivel a dialektikusok és természetfilozófusok foglalkoznak, hogy egy világ létezik vagy több, mi a dolgok kezdete, és miből lett minden? Ezek a kérdések a természetfilozófusra tartoznak. Mit tudsz kezdeni továbbá az álokoskodással, amit a görögök *pszeudomenon*-nak¹¹ neveznek, avagy hogyan tudod kivédeni a szórszálhasogató okoskodást (ezt ha muszáj latinul megnevezni, *acervalis*nak mondjuk). Semmi szükség azonban erre, minthogy maga a filozófia és számos más görög szó, így a *sortes* elég gyakran használt szavak a latinban. Tehát ebben az esetben is a dialektikusok és nem a jósk az illetékesek. Továbbá az a kérdés, hogy melyik a legjobb állam, mely törvények, mely szokások hasznosak vagy károsak, vajon a *haruspex*eket hívják meg Etrúriából, vagy pedig a vezető politikusok és a közügyekben jártas válogatott férfiak döntenek?

12. Ha ugyanis az érzékekkel felfogható dolgok vonatkozásában nem illetékes a jóslás, sem azokban, amelyek a mesterségekre tartoznak, sem azokban, amelyekkel a filozófia foglalkozik, sem azokban, amelyek a politikával kapcsolatosak, akkor végképpen nem látom be, hogy egyáltalán mire való. Ugyanis vagy szükség van rá minden területen, vagy pedig kell találni valami olyat, ahol alkalmazható. A jóslás azonban nem használható minden esetben, ahogyan az érvelés bebizonyította, és nem található sem olyan terület, sem olyan tárgy, amelyet a jóslás hatáskörébe lehetne utalni. Lásd be tehát, hogy jóslás nem létezik.

V. Ismeretes azonban egy idevágó értelmű görög verssor:

“Szerintem az a legjobb jós, aki helyesen következtel”

Vajon helytállóbban tud következtetni a fenyegető viharra a jós, mint a hajó kormányosa, pontosabban látja-e a betegség természetét, mint az orvos, vagy pontosabban ítéli-e meg a hadvezetés feladatát, mint a hadvezér¹²?

Észrevettem azonban, Quintusom, hogy te óvatosan elválasztod a jóslást az olyan következtetésektől, amelyek a szakmai hozzáértés és az értelem függvényei, és azoktól a dolgoktól, amelyeket az érzékeink vagy a mesterségbeli fogások révén ismerünk meg, és a jóslást így határozd meg: ez a véletlen dolgok előre való megérzése és megfogalmazása. Ez mindenekelőtt ellentmondás. Ugyanis az orvos, a kormányos és a hadvezér előérzete is esetleges dolgokra vonatkozik.¹³ Vajon tehát a *haruspex* vagy a madárjós vagy a látnok vagy egy álmodó következtet-e helyesebben arra, hogy a beteg kigyógyul betegségéből, vagy a hajó megmenekül a vihartól, vagy a hadsereg a kelepcéből, mint az orvos, a kormányos és a hadvezér?

14. Azt mondod, hogy az sem tartozik a jósokra, hogy a szeleket vagy záporokat bizonyos jelek alapján előre látnák (ezzel kapcsolatban emlékeztetből idéztél az én *Aratus* fordításomból), habár ezek is esetlegesek, ugyanis csak többnyire, de nem mindig következnek be. Micsoda valójában, és hol nyilvánul meg az esetleges dolgoknak az előre megjósolása, amit te jóslásnak nevezel? Amelyek ugyanis előre láthatók, vagy mesterségbeli tudás vagy számítás vagy tapasztalat vagy következtetés alapján, ezeket ne tekintsd a jósok, hanem a hozzáértők feladatának. Ilyen módon az olyan véletlen dolgok maradnak a jósok számára, amelyeket semmiféle mesterségbeli tudással, sem bölcsességgel nem lehet előre látni. Mintha valaki például annak a M. Marcellusnak, aki háromszor volt consul, sok évvel ezelőtt megmondta volna, hogy hajótörésben fog elpusztulni, az valóban jósolt volna. Ugyanis ezt semmiféle hozzáértés vagy bölcsesség alapján nem lehetett tudni. Tehát az efféle dolgoknak – amelyek a sors döntésén múlnak – az előre megjósolása a jóslás.

VI. 15. Lehetséges-e tehát valamiféle előre megérzés azokra a dolgokra vonatkozóan, amelyekre nincs semmiféle magyarázat, hogy miért következnek be? Mi más ugyanis a sors, a véletlen, az esetlegesség, a történetesség, mint az, ha valami úgy történik, úgy alakul, hogy másként is történhetett és alakulhatott volna? Miképpen lehet azt, ami vaktában, a

vak véletlen és a sors szeszélyessége következtében történik, előre megsejteni és előre megmondani?

16. Az orvos tudása folytán látja előre a betegség súlyosbodását, a hadvezér a csapdákat, a kormányos a viharokat. Ennek ellenére ők is gyakran csalatkoznak, pedig mindig gondos megfontolás alapján alkotnak véleményt; úgy véli, hogy majd a termést is látni fogja, ugyan nem megfontolás nélkül, olykor azonban mégis téved. Ha ugyanis azok is csalódnak, akik semmit sem mondanak valamiféle valószínű következtetés és megfontolás nélkül, akkor mit gondoljunk azoknak a következtetéseiről, akik belső részek, madarak, jelek, jósdák vagy álmok alapján sejtik meg a jövőt? Egyelőre még nem mondom ki, hogy ezek a jelek mennyire nem számítanak semmit, a máj repedése, a holló éneke, a sas röpte, a csillag hullása, az önkívületben lévőek szavai, a sorsjegyek, az álmok. Ezekről a maguk helyén külön-külön, most csak általánosságban beszélek. Hogyan lehetséges előre látni, hogy mi fog történni, amikor sem oka, sem jele nem látható annak, hogy miért fog bekövetkezni? Sok évvel előre megmondják a Nap és a Hold fogyatkozását azok, akik a csillagok pályáját számítások alapján figyelemmel kísérik, ezek azonban olyan dolgokat mondanak meg előre, amelyek természeti szükségszerűségből következnek be. Látják ugyanis a Hold nagyon szabályos mozgásából, hogy amikor a Nappal való szembenállásából a Föld árnyékába kerül, azaz az éjszaka kezdetén, ilyenkor el kell homályosulnia, és amikor ugyanez a Hold a Nappal szembe és a Földdel egyállásba kerül, fénye elhomályosítja a mi szemünket.¹⁴ Ők tudják, hogy melyik bolygó csillag mikor, melyik jegyben lesz, továbbá, hogy melyik, melyik napon jön fel és megy le. Lát-hatod, hogy azok, akik ezeket előre megmondják, milyen számításokat követnek.

VII. 18. Milyen jelet követnek azok, akik azt mondják valakinek, hogy kincset fog találni, vagy örökséghez jut? Vagy a természet melyik törvényéből következik, hogy ez fog történni? Mert ha ezekben, s azokban,

amelyek ugyanolyan jellegűek, valamiféle hasonló szükségszerűség érvényesül, akkor végül is mi az, amit véletlennek vagy valószínű körülménynek gondolhatunk. Semmi sincs ugyanis, ami annyira ellentmondana az ésszerűségnek és a következetességnek, mint a véletlen. Ezért számomra úgy tűnik, hogy az istenségnek sincs hatalmában, hogy tudja, mi történik a véletlen és esetlegesség révén. Ha viszont tudja, biztosan az fog történni, ha pedig biztosan megtörténik, akkor nincs véletlen. Viszont van véletlen, tehát nem létezik a véletlenszerű dolgok előre megsejtése.

19. Vagy ha tagadod a véletlen létezését, és azt állítod, hogy minden ami van és ami lesz, teljességgel öröktől fogva sorsszerűen meghatározott, akkor változtasd meg a jóslásról mondott definíciódat, amelyről azt állítottad, hogy az a véletlenszerű dolgok előre megsejtése. Ha ugyanis semmi sem lehetséges, nem következhet be, nem történhet meg, csak az, amelynek öröktől fogva biztos volt a bekövetkezése, akkor mi lehet véletlen? Ha pedig nincs véletlen, akkor milyen helye marad a jóslásnak, amit te a véletlenszerű dolgok előre megsejtésének neveztl? Jóllehet, azt mondtad, hogy minden, ami van és ami lesz, a végzet által meghatározott.¹⁵ Maga a végzet szó vénasszonyhoz illő és babonás hiedelmekkel terhes elnevezés, a sztoikusok azonban mégis sokat beszéltek erről a végzetről¹⁶, arról azonban majd máskor, most csak annyit, amennyi szükséges.

VIII. 20. Ha mindent a végzet határoz meg, akkor mit használ nekem a jóslás? Ugyanis az, aki jóslol, előre megmondja azt, ami valóban bekövetkezik, nem tudom viszont, milyen hatással volt a tényekre, hogy Deiotarus barátunkat a sas útjáról¹⁷ visszahívta? Ha nem fordult volna vissza, abban a szobában kellett volna megszállnia, amely a következő éjszaka beomlott, tehát megölték volna őt az épület romjai. Ha ellenben ez számára a végzet rendelése volt, akkor nem kerülhette volna el, ha viszont nem az volt, akkor nem kerülhetett volna általa ilyen veszedelembe. Mit segít tehát a jóslás? Vagy mit ér, hogy engem figyelmeztetnek a jóstáblák, a belső részek vagy valamiféle előrejelzés? Ha ugyanis az első pun háborúban a római nép hajóhadai számára az volt a végzet rendelé-

se, hogy az egyik hajótörésben pusztuljon el, a másikat a punok süllyesz-
szék el, még ha kedvező jelet adtak volna is a szent csirkék L. Iunius és
P. Claudius¹⁸ consuloknak, hajóhadaik mégis elpusztultak volna. Ha pe-
dig az engedelmeskedett volna az előjeleknek, nem rohantak volna vesz-
tükbe a hajók, így nem a végzet rendelése folytán semmisültek meg.
Ti azonban kitartotok amellet, hogy mindent a végzet szab meg, tehát a
jóslásnak nincs jelentősége.

21. Ha a végzet rendelése volt, hogy a római nép hadserege a máso-
dik pun háborúban elpusztuljon a Trasimenus tó mellett, vajon elkerül-
hető lett volna-e akkor, ha Flaminius consul azoknak az előjeleknek és
jóslatoknak, amelyekkel a csatától vissza akarták tartani engedett volna?¹⁹
Tehát vagy nem a végzet rendelése folytán pusztult el a hadsereg (a vég-
zet ugyanis nem változtatható meg), vagy ha ez a végzet rendelése volt
(amit te biztosan így gondolsz), még ha engedelmeskedett volna is a jó-
soknak, a végeredmény ugyanaz lett volna. Hol van tehát a sztoikusok-
nak az a jóslása? Ha minden a végzet rendelése szerint történik, akkor
nem tud bennünket figyelmeztetni, hogy legyünk óvatosabbak, ugyanis
viselkedjünk bárhogyan, mégis az fog történni, aminek történnie kell.
Ha azonban ezt meg lehet változtatni, akkor nem létezik végzet, ugyan-
így jóslás sem, mivel ez a bekövetkező dolgokra vonatkozik. Nincs sem-
mi, ami biztosan bekövetkeznék, aminek a bekövetkezését valamiféle
gondoskodással²⁰ el lehet hátrítani.

IX. 22. Én azonban nem tartom úgy, hogy hasznos lenne számunkra
a jövő ismerete. Ugyan milyen élete lett volna Priamusnak, ha ifjú korá-
tól kezdve tudatában lett volna, milyen sors vár rá öreg korában? Hagy-
juk a mítoszokat, vegyünk közelebbi példákat. Vigasztalás című munkám-
ban összegyűjtöttem államunk leghíresebb embereinek igen gyászos
pusztulását. Miről van szó tehát? Mellőzzük a régebbi példákat, vegyük
Marcus Crassus esetét. Gondolod, hogy hasznos lett volna, ha tudja –
amikor igen nagy gazdagságban és szerencse közepette élt –, hogy mi-
után fiát, Publiust megölik, és hadserege megsemmisül, túl az Eufráteszen,

szégyenben és megalázva pusztul el? Vajon úgy gondolod, hogy Cn. Pompeius, aki háromszor volt consul, háromszor tartott diadalmmenetet, és a legdicsebb tettek kitüntetését élvezte, örült volna, ha tudja, hogy hadseregének elvesztése után magányosan, vesztére megy Egyiptomba, és hogy a halála után olyan dolgok történnek majd, amelyekről nem lehet könnyek nélkül beszélni?

23. Mit gondoljunk Caesarról? Ha előre tudta volna, hogy abban a senatusban, amit zömében ő választott, Pompeius *curiájában*,²¹ magának Pompeiusnak a szobra előtt, oly sok *centuriója* szeme láttára, a legelőkelőbb polgárok előtt – akiket részben ő emelt fel – fogják megölni, mégpedig úgy, hogy holttestéhez nemcsak barátai, de még egyetlen rabszolgája sem jöhet oda? Milyen lelki gyötrelmek közepette élte volna le az életét? Hasznosabb tehát a várható dolgok nem ismerete, mint ismeretük.

24. Ez viszont – mondtam már – éppenséggel a sztoikusok szerint semmiképpen nem lehetséges: nem fogott volna fegyvert Pompeius, Crassus nem kelt volna át az Eufrateszen, Caesar nem vállalkozott volna polgárháborúra, nem érte volna el őket a végzetes pusztulás. Ti azonban ragaszkodtok hozzá, hogy mindent a végzet határoz meg. Tehát semmi előnyt nem jelentett volna számukra a jóslás, viszont a hátralévő életük minden örömét tönkretette volna. Miféle öröme lehetett volna azoknak, akik saját gyászos végükön gondolkodnak? Így akárhogy csúrikcsavarják is véleményüket a sztoikusok, minden okoskodásuk szükségképpen értelmetlenné válik. Ha ugyanis az, ami történni fog, vagy ezen vagy azon a módon történhet, a legtöbbet a végzet ereje számít. Az esetleges dolgokról viszont nem lehet előre bizonyosat megtudni. Ha ellenben biztos, hogy mi és mikor fog történni, akkor mit segítenek nekem a *haruspex*ek, amikor megmondják, hogy a leggyászosabb dolgok várnak ránk?

X. 26. Hozzáteszik még a sztoikusok, hogy engesztelő áldozatok révén minden enyhébben alakul. Ha azonban semmi sem történik a végzet el-

lenére, akkor semmit sem könnyíthet a vallásos szertartás. Ezt érti meg Homéros, amikor bemutatja a panaszkodó Juppitert, aki a végzet ellenében nem tudta fiát, Sarpedont a haláltól megmenteni.²² Ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg a görög költő következő verssora:²³

“Amit elrendelt a végzet, az erősebb, mint a leghatalmasabb Juppiter”

Úgy tűnik nekem, hogy az *Atellana*-versben²⁴ is joggal lesz gúny tárgya a végzet általában. Azonban ilyen komoly témakörben nincs helye a tréfálkozásnak. Összegezzük tehát érvelésünket: ha semmi nem látható előre azokból a dolgokból, amelyek véletlenül történnek, mivel nem lehet bizonyos, hogy megtörténnek, ily módon jóslás nem létezik. Ha viszont azért láthatóak előre, mert biztosak, és a végzet rendeléséből történnek, ez esetben szintén nincs értelme a jóslásnak. Az ugyanis szerinted a véletlenszerű dolgokra vonatkozik.

26. Beszédemnek ez a bevezető része csupán a könnyű fegyverzetűek csatározása volt, folytassuk most közelharccal, hátha meg tudjuk ingatni a te érvelésed hadszárnyát.

XI. Azt mondtad, hogy a jóslásnak két fajtája van, egyik a mesterséges, a másik a természetes.²⁵ A mesterséges részben következtetésekből áll, részben folyamatos megfigyelésekből. A természetes az, amit a lélek ragad meg vagy fogad be kívülről, az istenségtől, amelytől mindannyiunk származik, ered és részesül. A jóslás mesterséges fajtáihoz nagyjából a következőket soroltad: a belső részeket vizsgálókat és azokat, akik a villámok jelzéseiből és csodajelekből mondják meg a jövőt, a madárjósokat és azokat, akik jeleket, előjeleket figyelnek; továbbá ebbe a kategóriába soroltad mindazt, ami következtetés bármely formáján alapszik.

27. Természetes jóslásnak viszont azt tekinted, amit a lélek zaklatottsága szül, és mintegy árasztja, vagy az érzékektől, gondjaitól megszábadult lélek álmában előre látja. A jóslást pedig általában három dologból eredeztetted: istentől, a végzettől és a természettől.²⁶ Azonban, amikor

semmire sem tudtál magyarázatot adni, a kitalált példák csodálatos bősé-
gével²⁷ védekeztél. Erről először a következőt kívánom elmondani: én
nem tartom filozófushoz illő magatartásnak olyan példákkal élni, ame-
lyek véletlenül lehetnek igazak, vagy rosszindulatú hazugságok és kitalá-
lások. Érvekkel és következtetésekkel kell bizonyítani, hogy mi mért van
így, nem pusztán eseményekkel, különösen nem olyanokkal, amelyeket,
ha akarok, nem hiszek el.

XII. 28. Hogy a béljóslással kezdjem, amelyet én az állam és a hivata-
los vallás érdekében tisztelendőnek tartok. De hát magunk között va-
gyunk, kereshetjük az igazságot, nem törődve mások acsarkodásával. Ha
egyetértesz, kezdjük először a belső részekkel. Meggyőzhető valaki arról,
hogy amit állítólag a belső részek jeleznek, azok a *haruspexek* tartós meg-
figyelési alapján ismertek? Milyen hosszantartó volt ez a megfigyelés?
Vagy milyen hosszú ideig volt lehetséges a megfigyelés? Hogyan egyez-
tek meg ők maguk között, hogy melyik rész jelent kedvezőtlen, melyik
kedvező jelet, melyik repedés jelez veszedelmet, melyik valami jót? Vajon
egyetértettek ebben a kérdésben az etruszk, éliszi, egyiptomi és pun
haruspexek? Ám ez nem lehetséges, nem is képzelhető el. Láttuk, hogy ki-
ki a maga módján értelmezi a belső részek által közölt jeleket, ebben
nincs egységes felfogás. Az azonban bizonyos, hogyha van valamiféle ha-
tóerő a belső részekben, amely hírt ad a jövőről, annak kapcsolatban kell
lennie a természettel, vagy valamiféleképpen meg kell hogy határozza
azt az istenek akarata és az isteni erő²⁸. Mivel a természet annyira hatal-
mas és ragyogó, áthatja a mindenséget és mindennek a mozgását, milyen
kapcsolatban lehet – nem mondom, hogy a tyúk epéjével (vannak ugyan-
is, akik úgy vélik, hogy ez a legsokatmondóbb belső rész), de – a hízlalt
bika májával, szívével vagy a tüdejével, miféle olyan jellemzője van,
amely képes a jövőt előre jelezni?

XIII. 30. Democritus nem véletlenül élcelődik a természetfilozófusok-
kon, akiknél önteltebb népség nincsen:

“Egyikük sem veszi észre, ami a lába előtt hever,
mert az égi tájakat fűrkészi”²⁹

Azonban mégis úgy látja, hogy a belső részek állapota és színe legfeljebb a következőket jelzi: a takarmánynak a fajtáját, és továbbá mindazon dolgoknak, amelyeket a föld megterem, vagy a bőségét vagy a hiányát, és úgy véli, hogy a belső részek jelzik az éghajlat egészséges vagy egészségtelen voltát. Óh, boldog halandó, aki – biztosan tudom – sohasem mulasztottad el a tréfálkozást. Ez az ember annyira kedvét lelte az élceken, hogy ne vegye észre, hogy mindez akkor lenne valószínű, ha minden állat belső része egy időben változna át ugyanolyan külsejűre és színűre? Ha azonban ugyanabban az időben az egyik állat belső része fényes és telt, a másiké érdes és aszott, mi az, amit a belső részek állapotából és színéből meg lehet jósolni? Ez vajon ugyanolyan, mint a Pherecydesről szóló példa, amit te említettél, amikor ő észrevette, hogy egy kútból kiapadt a víz, földrengést³⁰ jósolt. Kevésbé hiszem, hogy amikor a földrengés megtörtént, arcátlanul meg merték mondani, hogy miféle erő okozta, netán a kiapadhatatlan forrású víz színéből előre érezték a jövőt? Sok hasonló esetről beszélnek, de vigyázz, nem kell hitelt adni mindennek. Ám legyenek azok a democritusi feltevések igazak, mikor vizsgáljuk mi azokat a belső részek segítségével? Vagy mikor hallottunk valami hasonlót a belső részeket vizsgáló *haruspexektől*? A tűz és a víz veszélyekre figyelmeztetnek; egyszer örökséget, máskor kárt adnak hírül, beszélnek kedvező és kedvezőtlen jelentésű repedésekről. A máj fejét minden oldalról igen gondosan megvizsgálják, s ha véletlenül nem találják, úgy vélik, ennél gyászosabb dolog nem történhetett.

XIV. 33. Az efféle jeleket biztosan megfigyelni nem lehetett – ahogyan fentebb bizonyítottam. Ezek ugyanis mesterségből fakadó megállapítások és nem régi megfigyelések, ha egyáltalán létezik az ismeretlen dolgokra vonatkozó valamiféle mesterség. Miféle kapcsolatuk van azonban a természettel? Amely minthogy harmóniában egyesült és egységes –

úgy látom, hogy ez így tetszett a természetfilozófusoknak – főleg azoknak, akik minden létező egységét vallották.³¹ Miféle kapcsolat lehet azonban a világ és egy kincs megtalálása között? Ha ugyanis nekem a pénzem gyarapodását jósolják a belső részek, és ez a természet révén megtörténik, először is azért, mert a belső részek kapcsolatban állnak a világmindenséggel, azután mert az én hasznomat a természet magában foglalja. A természetfilozófusok, nemde, restellik, hogy ilyeneket hallanak? Jó, megengedem, legyen bizonyos kapcsolat a természet különböző részei között. (A sztoikusok számtalan bizonyítékot hordtak össze ennek igazolására: azt állítják pl., hogy az egerek mája télen növekszik, a száraz csombormenta kivirágzik a téli napfordulón, és a felfújódott léghólyagocskák szétpattannak, az almának a magvai – amelyek a közepébe vannak bezárva – egymással szembe fordulnak. Vagy amikor a lanton egyes húrok más hangot adnak, mint amit megpendítettek; az osztrigának és minden kagylónak az a sajátossága, hogy a holddal párhuzamosan nő és fogy; és úgy gondolják, hogy mivel a gyümölcsfák életfolyamatai télen a Holddal együtt lelassulnak, és mivel akkor szárazabbak, ezért télen kell metszeni. Mit beszéljek még a tengeri apályokról és dagályokról? Ezek előnyomulását és visszahúzódását a Hold mozgása szabályozza. Számtalan bizonyítékot lehet felhozni arra, hogy az egymástól távol eső dolgok természetes összefüggése kiderüljön.) Fogadjuk el ezt, ugyanis a fejtegetéseimet egyáltalán nem cáfolja. De vajon, ha egy bizonyos fajta repedés található a májon, akkor haszon várható-e? Miféle természeti kapcsolat s mintegy összhang és egység alapján – amit a görögök *sympathia*-nak neveznek – eredhet összefüggés a máj repedése az én nyereségem avagy az én szerény hasznom és az ég, a Föld, meg a természet között?

XV. Elfogadom a kedvedért – bár az ügynek sokat ártok vele –, ha feltételezem, hogy a belső részek állapota valamiféle kapcsolatban áll a természettel. Azonban, ha el is fogadom ezt, hogyan érhető el az, hogy aki kedvező jóslatot akar elérni, az a céljának megfelelő állatot áldozza fel? Erről az a véleményem, hogy ez megoldhatatlan. Mégis milyen pompá-

san megoldják. Restelkedem, de nem miattad – akinek az emlékező tehetségét csodálom, hanem Chrysippus, Antipater és Posidonius miatt, akik ugyanazt mondják, amit te mondtál: az áldozati állat kiválasztásához bizonyos isteni érzék és erő vezet, amely az egész világot áthatja. Ennél igazából még az is sokkal jobb, amit te előadtál, és amazok is mondtak: amikor valaki áldozni készül, a belső részek megváltoznak, hogy hiányozzék valami, vagy pedig fölöslegben legyen, ugyanis minden az isteni akaratnak van alárendelve. Hidd már el nekem, hogy ezt még az öreg anyókák sem hiszik el! Vajon úgy gondolod, hogy ha ugyanazt a borjút az egyik ember választja ki, fej nélküli májat fog találni, ellenben ha a másik, akkor lesz feje a májnak? A fejnek a megléte vagy a hiánya váratlan módon csak úgy történhet meg, hogy a belső rész az áldozat bemutatójának a sorsához igazodik. Nem vettetek észre az áldozati állat kiválasztásában valamiféle kockázatot, különösképpen, mivel a tények is igazolják? Amikor ugyanis az – ez az egyik legbaljósatubb – fej nélküli belső részt talál – aminél nem ismerek kedvezőtlenebbet –, a következő áldozati állatnál gyakran a legkedvezőbb jelek mutatkoznak. Hova lettek hát az előző állat közvetítette fenyegető jelek? Vagy mi történt, hogy az istenek hirtelen ennyire megenyhültek?

XVI. Felhozod azonban, hogy a hízott bikának;³² amikor Caesar ajánlotta, nem volt szíve. Mivel lehetetlen, hogy szív nélkül éljen egy állat, vélhetően a szíve az áldozat bemutatása során tűnt el.

37. Hogyan lehetséges az, hogy az egyiket belátod, ti. hogy szív nélkül nem élhetett a bika, és a másikat nem veszed észre, ti. hogy a szív nem tűnhet el hirtelen, nem tudom, hová? Én ugyanis vagy azt nem vagyok képes megérteni, hogy mi a jelentősége a szívnek az élet szempontjából, vagy azt nem tudom feltételezni, hogy a bika szíve valamilyen betegség következtében összezsugorodott, kicsi, aszott lett, és nem is hasonlított szívre. Te azonban milyen alapon gondolod, hogy ha kevéssel azelőtt a hízott bikának volt, hirtelen eltűnt az áldozat során? Talán azért veszítette el az állat a szívét, mert megpillantotta a „fejetlen” Caesart bí-

bor öltözetben?³³ Hidd el nekem, hogy ti feladjátok a filozófia városát, miközben egy bástyáját védelmezték. Ugyanis miközben a béljósást kívánjátok igazolni, megsemmisítitek a természetfilozófiát. A májnak van feje, a szív ott van a belső részek között, mindez eltűnhet, miután ráhíntétek a tönkölyt és a bőrt, elragadja egy isten, és valamiféle erő felémészti vagy felfalja. Tehát mindennek a létrejöttét és megsemmisülését nem a természet szabja meg, és létrejön valami, ami vagy a semmiből keletkezik, vagy hirtelen a semmibe vész. Melyik természetfilozófus állított valaha ilyet? A *haruspex*ek állítják: szerinted inkább ezeknek kell hinni, mint a természetfilozófusoknak?

XVII. 38. Hogyan? Amikor több istennek mutatnak be áldozatot, mi módon történhet meg az, hogy ezeknek kedvező, amazoknak kedvezőtlen jelek mutatkoznak? Miféle következetlenség ez az istenek részéről, hogy a belső részekből egyik esetben fenyegetést, a másikban jót ígérnek? Vagy ekkora közöttük az egyet nem érés, sőt még a közeli rokonok között is, minthogy az Apollónak szánt áldozat jót, a Diánának szánt nem jót ígér? Mi van, ami annyira egyértelmű lenne, mint amikor találomra elővezetik az áldozati állatot, hogy kinek-kinek olyan (jelet mutató) belső rész jut, amilyen áldozati állat jutott neki? Ám van ebben valamiféle isteni közreműködés, hogy kinek-kinek melyik áldozati állat jut, ugyanúgy, mint a sorstábláknál, hogy ki milyet húz. A sorshúzásról: habár te nem az áldozat bemutatás ügyét erősíted a sorshúzással való összehasonlítással, hanem az áldozati állatnak a sorshúzással való párhuzamba állításával gyengíted. Hajdan, amikor elküldtem a rabszolgámat Aequimaeliumba, hogy hozzon nekem egy áldozati bárányt, egy olyan bárányt hozott, amelyiknek kedvező jeleket mutattak a belső részei: ehhez a bárányhoz a rabszolga nem véletlenül jutott el, hanem isteni közreműködéssel? Mert ha azt mondod, hogy véletlen, akkor is kapcsolatban állt az istenek akaratával, akár a sorstáblák esetében, sajnálom viszont, hogy a sztoikusok ekkora lehetőséget adtak az epikureusoknak arra, hogy kinevessék őket. Jól tudod, hogy mennyire derülnek ezen a felfogáson.

40. Ezt azoknál könnyebben tehetik, mivel Epicurus magukat az isteneket teszi nevetségessé, amikor úgy mutatja be őket, hogy áttetszőek, légiések, és mint két liget³⁴ között, úgy laknak a két világ között,³⁵ ezek összeütközésétől való félelmükben. Úgy véli, hogy nekik is ugyanolyan tagjaik vannak, mint nekünk, de azokat nem használják. Tehát az isteneket valamiféle kerülő úton elveti, s ennek megfelelően, habozás nélkül elveti a jóslást is. Ő ebben következetes, de nem így a sztoikusok. Az ő istenének ugyanis semmiféle dolga nincs sem saját magával, sem mással; ily módon nem adhat jóslatot sem az emberek számára. A te istened pedig nem adhat jóslatot, hogy ezzel ne mondana le arról, hogy kormányozza a világot és gondoskodik az emberekről. Ti, szofisták miért bonyolódtok bele olyan álokoskodásokba, amelyeket sohasem tudtok megoldani? Ily módon ugyanis, mivel gyorsan akarnak végezni, így szoktak következtetni: 'ha vannak istenek, van jóslás, istenek pedig vannak, tehát van jóslás'. Sokkal meggyőzőbb lenne így: 'jóslás pedig nincs, tehát istenek sincsenek'. Lásd be, milyen meggondolatlanul kockáztatják meg, hogy ha nincs jóslás, istenek sincsenek. A jóslást ugyanis nyilvánvalóan elvetjük, azonban az isteneket meg kell tartanunk.

XVIII. 42. A belső részekből való jóslás elvetésével a *haruspexek* tanácsait egészében elutasítjuk. Következnek ugyanis az előjelek és a villámok. A villámok esetében ugyanis a hosszantartó megfigyelés érvényesül, az előjelek esetében többnyire a megfontoláson alapuló következtetést alkalmazzák. Mi az tehát, amit megfigyelnek a villámlásnál? Az etruszkok az égboltot felosztották tizenhat részre. Ezt viszont egyszerű volt megkettőzni, azt a négyet, amit mi ismerünk, majd azt ismét, hogy annak alapján meg lehessen mondani, melyik részről jött a villám. Először is miért fontos ez? Másodszor, mit jelez? Nemde, nyilvánvaló, hogy emberek első döbbenetükben – mivel megrettentek a mennydörgéstől és a villámok cikázásától – azt hitték, hogy mindezt a mindenható Juppiter okozta? Ezért a mi régi iratainkban ez olvasható: amikor Juppiter mennydörög és villámlik, népgyűlést tartani szentségtörés. Ezt talán az állam érdeké-

ben rendelték el, ugyanis ezzel akarták megindokolni a népgyűlés meg nem tartását. Ilyen módon egyedül a népgyűlések esetében kedvezőtlen jel a villámlás, ugyanezt – ha balról jön – minden más dologban a legkedvezőbb előjelnek tartjuk. Előjelekről másutt lesz szó, itt most a villámokról szólok.

XIX. Mi van tehát, amit kevésbé kell mondaniuk a természetfilozófusoknak, mint az, hogy a bizonytalan körülmények közepette a bizonyosat előre meg lehet mondani? Nem gondolom, hogy elhiszed, hogy Juppiter villámát a kyclopszok készítették az Etna belsejében.

44. Érthetetlen volna ugyanis, mi módon hajíthatta el oly sokszor Juppiter, amikor csupán egyetlen villáma volt? Valóban nem lehetséges, hogy villámokkal figyelmeztesse az embereket arra, mit kell tenniük és mitől óvakodjanak. A sztoikusok viszont úgy vélik, hogy amikor elkezd kiáramlani a Föld hideg kigőzölgése, szél kerekedik. Amikor a szél behatol a felhőbe, és kezdi széttörni és szétesztatni annak a legvékonyabb részét, s ha ezt sűrűbben és erősebben teszi, akkor villámok és mennydörgés keletkezik. Ha pedig a felhők összeütkezésekor keletkezett hő erőteljesebben lökődik ki, ez a villám. Látjuk tehát, hogy ennek a jelenségnek természetes oka van, nincs benne rendszeresség, és nincsen meghatározott ideje, és ebből akarunk a bekövetkező eseményekre következtetni? Tudniillik, ha Juppiter akarna ilyen előrejelzéseket adni, olyan sok villámot szórna feleslegesen.

45. Mit érne vele, ha a villámot a tenger közepére hajítja? Vagy mit ér, ha a legmagasabb hegyekbe, ami gyakran megtörténik? Vagy ha elhagyott pusztaságokba? Vagy olyan nemzetek területére, ahol nem kísérik figyelemmel a villámok jelentését?

XX. Ellenben, találtak a Tiberiszben egy fejet.³⁶ Mintha én tagadnám, hogy létezik a megfigyelésnek valamiféle mestersége. A jóslást tagadom! Az égbolt felosztása – amit az előbb említettem – és a megtörtént dolgok feljegyzése eligazít arra vonatkozóan, hogy honnan jön a villám és hova

csap be;³⁷ de semmiféle módszer nem ad eligazítást arra vonatkozóan, hogy ezek mit jelentenek. A saját versemmel gyötörsz engem:

*„A magasban menydörgő Juppiter megpihelve a csillagos Olympuson,
maga támadt egykor oltáira és templomaira,
és villámaait capitoliumi lakhelyekre szórta.”*

Akkor a Natta szobor, az istenek szobrai, Romulus és Remus vadállat táplálójukkal együtt villámtól sújtva leomlottak. Ezekből az eseményekből a *haruspex*ek a legigazabb jóslatokat adták. Csodálatos viszont, hogy amikor a senatusban felfedezték az összeesküvést, ugyanakkor helyezték el a Capitóliumon Juppiter szobrát, amit két évvel ezelőtt rendeltek meg. Vállalkozol tehát arra (ilyen értelemben tárgyalnál ugyanis velem), hogy ezt az ügyet a te tetteid és írásaid ellenében védelmedbe vedd? A fivérem vagy, és tisztellek téged. Valójában mégis miért bánt ez téged? Maga a dolog természete vagy én, aki az igazságot akarom kifejteni? Így semmi ellenvetést nem teszek, inkább a béljóslás magyarázatát várom tőled. Te azonban csodálatos bűvőhelyet találtál. Mivel belátod, hogy szorult helyzetbe kerülnél, amikor én téged minden egyes jóslás-fajta magyarázatára kérnélek, sokat beszéltél arról, hogy látva a dolgot, nem kerested az okot és a magyarázatot, mintha én ezt elfogadnám, hogy ezek a dolgok megtörténtek, vagy méltó filozófiai magyarázat lenne nem keresni, mi miért történik. Ezzel összefüggésben az én Prognosticámat³⁸ is intézted, és említettél néhány gyógyfüvet, mint a hashajtófű (*scammonia*) és a farkasalma³⁹ (*aristolochia*) gyökere, amelyeknek erejét és hatását látod, de megmagyarázni nem tudod.

XXI. Ez teljességgel más. Vizsgálta például az előrejelzések magyarázatát a sztoikus Boetius, akit te is említettél, és a barátom, Posidonius is, és ha azon dolgok magyarázata nem derült ki, mégis maguk ezek a jelenségek megfigyelhetők és feljegyezhetők. Natta villámsújtotta ércszobra vagy pedig a törvények ércablái milyen régi tanulsággal járnak.⁴⁰ Natta

az előkelő Pinarius⁴¹ nemzetség tagja, tehát az előkelőségből származik a veszély. Milyen okosan kieszelte ezt Juppiter! A csecsemő Romulus szobrát villám sújtotta, tehát a várost – amelyet ő alapított – veszély fenyegeti. Milyen ügyesen figyelmeztet minket Juppiter. A Juppiter szobrot ugyanabban az időben állították fel, amikor az összeesküvésre fény derült.⁴² Te viszont inkább az istenek hatalmának tulajdonítottad ezt az esetet, mintsem a véletlennek. A vállalkozó, aki Cottáról és Torquatusról a szobrok készítését vállalta, nem tunyaságból vagy pénzszüke miatt késlekedett, hanem a halhatatlan istenek tartották vissza arra az időre.

48. Én a magam részéről csakugyan kételkedem ennek az igazságában, de nem vagyok biztos benne, így a magyarázatot tőled szeretném hallani. Amikor ugyanis számomra úgy tűnt, hogy bizonyos események véletlenül történnek meg úgy, ahogyan azokat a jósek előre jelezték, hosszasan beszéltek véletlenről, hogy pl. ha négy kockadobás Venust eredményez, ez lehet véletlen,⁴³ de ha négyszáz dobás eredménye száz Venus, az már nem lehet véletlen. Nem látom be, miért nem lehet, de nem vitatkozom, ugyanis számtalan hasonló példa akad, mint pl. a véletlen szerű festékszórás, a disznó orra és több efféle. Említetted Carneades nyomán a Pan-fej esetét, minthogy nem történhetett volna meg véletlenül, mivel minden egyes márványtömbben nem lehetnek szükségszerűen praxitelesi fejek! Ezek magából a kő széthasításából jöttek létre, nem pedig úgy, hogy valaki oda vitte Praxiteles alkotását. És ha hosszas vésés nyomán megjelennek az arc körvonalai, akkor belátod, hogy az alak, amit kivéstek, már megvolt benne.

49. Lehetséges tehát, hogy valami ilyesféle alak természetes módon benne legyen a chiusi kőben. Ám legyen ez kitalálás; de miért? Még sohasem láttál a felhőkben oroszlán vagy Kentaur alakot? Lehetséges, amit tagadtál, hogy a véletlen a valóságot utánozza.⁴⁴

XXII. Mivel a belső részekről és a villámokról eleget vitatkoztunk, hátra vannak még a csodajelek, hogy teljes egészében kimerítsük a béljósást. Említetted már az öszvér ellését.⁴⁵ Csodálatos jelenség, mivel nem

gyakran történik meg. Ha azonban nem volna lehetséges, nem történt volna meg. És ez minden csodajelre érvényes, sohasem történt még ugyanis olyasmi, ami nem lehetséges. Ha viszont lehetséges, akkor pedig nem kell csodálkozni rajta. Az okok nem ismerése szokatlan dolog esetében ámulatot kelt. Ugyanez a tudatlanság szokásos események esetében nem eredményez csodálkozást. Ugyanis, aki az öszvér ellésén csodálkozik, az nem tudja, hogyan ellik a kanca, és egyáltalában nem ismeri az állatok természetes szülését. Nem csodálkozik viszont olyan dolgon, amit sokszor látott, jóllehet, nem tudja, mi az oka. Ha olyasmi történik, amit korábban nem látott, csodának véli. A kettő közül ugyan melyik csoda: vajon az, hogy az öszvér megfogant, vagy az, hogy ellik?

50. A megfogadás talán természetellenes, az ellés viszont szükségszerű.

XXIII. Azonban miért beszéljek erről többet? Vizsgáljuk meg a béljóslás eredetét, így ítéldjük meg legkönnyebben a hitelét. A hagyomány szerint egyszer szántott valaki Tarquinii városa melletti mezőn, és mélyebb barázdát húzott, hirtelen egy bizonyos Tages⁴⁶ jelent meg, s megszólította azt, aki szántott. Ennek a Tagesnek pedig – ahogyan az etruskok könyveiben meg van írva – állítólag olyan arca volt, mint egy gyermeknek, de a bölcsessége, mint egy aggastyáné. Amikor a látványtól megdöbbsent ökörhajtó csodálkozásában hangosat kiáltott, csődület támadt, és rövid időn belül arra a helyre gyűlt össze az egész Etrúria. Akkor amaz (ti. Tages) hosszasan beszélt népes hallgatóságához, akik magukévá tették minden szavát és leírták. Ez a beszéd teljes egészében a béljóslás mesterségére vonatkozott. Ez később új dolgok ismeretével gyarapodott és ugyanezekhez az alapelvekhez való hozzáadással. Ezeket mi átvettük tőlük, az írások őrzik, és azt tartják mesterségük (*haruspicina*) kútforrásának. Vajon nekünk szükségünk van Carneadesre ahhoz, hogy ezeket megcáfoljuk? Avagy talán Epicurusra? Akad talán valaki annyira ostoba, aki elhiszi, hogy kiszántották az istent, vagy talán inkább embert mondjak? Ha isten, akkor miért rejtőzött el természetellenes módon a

földben, hogy az eke által kiszabadítva lássa meg a fényt? Hogyan? Ugyanő istenként nem adhatta volna át az embereknek az égből a jóslás ismeretét? Ha viszont ez a Tages ember volt, hogyan volt képes élni a földben eltemetve? Továbbá, mindazokat az ismereteket, amelyekre másokat tanított, ő maga honnan tanulta meg? Én magam azonban – aki oly régen hadakozok ezek ellen – ostobább vagyok, mint akik ezeket elhiszik.

XXIV. Ismeretes Catónak az a régi megjegyzése, miszerint csodálkozik rajta, hogy a *haruspex* nem nevezi el magát, amikor egy másik *haruspexet* meglát. Hány esemény történt már ugyanis az ő jóslataik szerint? Vagy ha történt valami, mit lehet felhozni az ellen, hogy nem a véletlen folytán történt? Amikor Prusias királynak a száműzetésben nála tartózkodó Hannibal azt tanácsolta, hogy induljon háborúba, ő azt válaszolta, hogy nem mer, mivel a belső részek visszatartják. Vajon te – úgymond – inkább hiszel egy borjúhús darabnak, mint egy tapasztalt hadvezérnek? Vajon maga Caesar, amikor a legtekintélyesebb *haruspex* azt tanácsolta neki, hogy ne keljen át Afrikába a tél beállta előtt, nemde mégis átkelt? Amit ha nem tett volna meg, valamennyi ellensége, seregével együtt egy helyre gyűlt volna össze. Mit beszéljek tovább a *haruspexek* jóslatairól (számtalan példát hozhatnék), amelyek vagy eredménytelenek voltak, vagy éppenséggel a jóslattal ellenkező módon történtek meg.

53. Halhatatlan istenek! Hányszor tévedtek ebben a polgárháborúban? Miféle *haruspexi* jóslatokat küldtünk mi Rómából Görögországba? Miket mondtak Pompeiusnak? Pedig rá a belső részek nagy hatással voltak. Nem kívánom felelgetni, valójában nincs is rá szükség, főleg veled szemben, aki magad is tanúja voltál ezeknek. Belátod végül is, hogy szinte minden a jóslatokkal ellenkező módon teljesült. Erről ennyit, most térjünk át a csodajelekre.

XXV. 54. Sokat idéztél consulságom⁴⁷ alatt készült írásaimból, sokat hozzátettél a marsus háború⁴⁸ előtti időre vonatkozóan Sisenna összefoglalásából, és többet felhoztál Callisthenes elbeszéléséből a spártaiak balvégetű leuctrai csatája⁴⁹ előtti időből. Természetesen ezekről külön-külön

lön is szólni fogok annyit, amennyi szükséges, de most előbb általánosságban. Ugyanis mi az az istenek által küldött jelzés, ami mintegy a csapásoknak a hírüladása? Mi célja van a halhatatlan isteneknek, először is az olyan jelek közlésével, amelyeket magyarázók nélkül nem tudunk értelmezni, másodszer olyan eseményekre vonatkozóan, amelyeket elkerülni nem tudunk? Még a derék emberek sem teszik meg ezt, hogy ti. hírt adjanak előre barátaiknak az őket fenyegető csapásokról, és pedig olyanokról, amelyeket azok nem tudnak elkerülni. Ahogyan pl. az orvosok, jöllehet, előre tudják, mégsem közlik soha a betegekkel, hogy betegségük halálos kimenetelű. Minden rossznak az előre megjóslása csak akkor helyeselhető, amikor a jósláshoz intelem kapcsolódik.

55. Ugyan mit használtak egykor az előjelek vagy azok értelmezései a spártaiaknak avagy a minap nekünk?⁵⁰ Ha ezeket az istenek jelzéseinek kell tekintenünk, akkor miért voltak olyan homályosak? Ahhoz ugyanis, hogy megértsük, mi fog bekövetkezni, világosan kellett volna közölni vagy rejtélyesen sem, ha azt akarták, hogy ne értsük meg.

XXVI. Valójában valamennyi következtetést, amelyre alapul a jóslás, sok különböző, sőt gyakran ellentétes értelemben magyarázza az emberi gondolkodás. Ahogyan a bírósági ügyekben más a vádló okfejtése, és más a védőé, mégis mindkettő kézenfekvő, ily módon minden olyan dologban, amelyekben értelemmel keresik a megoldást, az érvelés kétféleképpen értelmezhető. Ezeket a dolgokat hol a természet, hol a véletlen hozza létre (néha a hasonlóság is tévedést eredményez), nagy ostobaság az efféle dolgok előidézőivé az isteneket megtenni, és nem a dolgok okait keresni. Te elhiszed, hogy a boiótiai jós előre látta Lebadiában a házi kakasok kukorékolásából a thébaiak győzelmét? Ezek a szárnyasok ugyanis legyőzve hallgatni szoktak, győztesen pedig kukorékolni.⁵¹ Ezt a jelet tehát Juppiter küldte a kakasok által annak a nagy városnak? Vajon ezek a szárnyasok nem szoktak kukorékolni máskor, csakis akkor, ha győztek? Akkor ellenben kukorékolnak, és nem győztek. Éppen ez az előjel ugyanis – mondod te. Valóban nagyszerű! Mintha legalább is a halak és nem a

kakasok kukorékoltak volna! Melyik az az időszak, amikor ezek nem kukorékolnak, akár éjjel, akár nappal? Mert ha a győzteseket a jókedv indítja kukorékolásra, akkor létezhet másféle öröm is, ami kukorékolásra indítja őket.

57. Democritus kitűnő magyarázatot adott arra, miért kukorékolnak a kakasok hajnalban. Ilyenkor a begyükből a felpuhult táplálék széteszlik az egész testükbe, kukorékolásuk azt jelzi, hogy kipihenték magukat az éjszaka. Ahogyan írja Ennius:

*„Vörösésbarna torkukból örömben kukorékolnak,
szárnyukkal csaphodják magukat.”*

Amint tehát ez az állat így kukorékol magától, hogy jut eszébe Callisthenesnek azt állítani, hogy az istenek küldtek jelet a kakasok által, amikor ezt a természet vagy a véletlen is okozhatta?

XXVII. 58. Jelentették a senatusnak, hogy véres eső hullott, hogy véres volt az Atratus folyó vize, és verejtékeztek az istenek szobrai.⁵² Vajon úgy gondolod, hogy hitelt adott volna ennek a jelentésnek Thalés, Anaxagoras vagy bármely más természetfilozófus? Sem izzadság, sem vér nem származhat máshonnan, csakis élő testből. Előfordulhat azonban bizonyos elszíneződés valamiféle földi hatásból eredően, amely nagyon hasonlít a vérhez, vagy kívülről folyik be nedvesség a vakolaton, ahogyan szoktuk látni déli szél idején, s ez olyannak tűnik, mint a verejtékezés. Háború idején a szorongók több és nagyobb efféle jelenséget látnak, amelyeket békés időben észre sem vesznek. Megtörténik az is, hogy a félelem és veszedelem közepette hiszékenyebbek az emberek, és a koholmányokat kevésbé büntetik. Mi viszont így módon olyan balgák és meggondolatlanok vagyunk, hogyha az egerek valamit megrágnak – ami egyébként az egerek dolga –, ezt baljós előjelnak tartjuk. Pl. a marsus háború előtt – ahogy elmondtad – Lanuviumban az egerek megrágták a pajzsokat, a *haruspexek* pedig ezt a legvésebb előjelnak minősítették.⁵³

Mínta bizony különlegesség lenne, hogy éjjel-nappal rágcáló egerek pajzsokat vagy szitákat rágnak meg! Ha így gondolkodunk, akkor miután nálam a minap az egerek megrágták Platón Állam című művét, ily módon az államért kellene aggódnunk, vagy ha Epicurusnak „Az élvezetről”⁵⁴ szóló írását rágták volna meg, attól kellene tartani, hogy drágább lesz az élelmiszer a vásárcsarnokban.

XXVIII. 60. Vajon valóban megrémülünk, ha valamikor rendkívüli állati vagy emberi szülőtről hallunk? Minden ilyesminek (hogy ne szaporítsam a szót) egyetlen magyarázata van, keletkezzék bármi, legyen az bármilyen, szükségszerűen természetes magyarázatának kell lennie – jóllehet, a szokásostól eltér –, a természetnek nem mondhat ellent. Keresétek tehát – ha lehetséges – az új és szokatlan dologban az okot, ha semmit sem találok, azzal legyetek tisztában, hogy ok nélkül nem történhet semmi, és azt a félelmet, amit a dolog rendkívülisége kelt, természetes magyarázattal oszlassátok el. Így nem fog megrémíteni sem a föld morajlása, sem az ég meghasadása, sem a kő- vagy vér-eső, sem a csillaghullás, sem pedig az üstökös.

61. Ha mindezek okát Chrysippustól kérdezem – ő a jóslásnak a híve –, sohasem fogja azt mondani, hogy ezek a dolgok véletlenszerűen történtek, hanem megadja mindezek természetes magyarázatát. Semmi sem történhet ok nélkül, és semmi sem lesz, ami nem lehetséges, sem pedig, ha olyasmiről történt, ami lehetséges, nem kell csodajelnek tartani. Ha ugyanis valami ritka, azt csodajelnek kell tartani, akkor a bölcs ember is csodajel. Gyakrabban ellik ugyanis szerintem az ösvér, mint akad bölcs ember. Ez a következtetés adódik tehát: sohasem történik olyasmiről, ami nem lehetséges, ami viszont lehetséges, az nem csodajel, ily módon csodajel egyáltalán nincs. Jó példa erre az, amit a csodajelek magyarázója és értelmezője mondott szellemesen annak az embernek, aki egykor azzal, a szerinte csodajellel fordult hozzá, hogy a házában egy kígyó volt a gerendára tekeredve. ‘Ez – mondta a jós – akkor volna csodajel, ha a gerenda lett volna a kígyóra tekeredve.’ Ez a válasz eléggé egyértelműen kife-

jezésre juttatta, hogy semmi olyat, ami lehetséges, nem kell csodajelnek minősíteni.

XXIX. C. Gracchus írta Pomponiusnak, hogy apja *haruspex*eket hivattott, amikor otthonában két kígyót talált.⁵⁵ Vajon miért indokoltabb a jóslatkérés a kígyók esetében inkább, mint a gyíkoknál vagy az egereknél? Mivel ezek mindennaposak, a kígyók viszont nem. Mintha bizony számítana, hogy milyen gyakran történik meg az, ami lehetséges? Én azonban mégis csodálkozom azon, hogyha a nőstény kígyó szabadon engedése T. Gracchus halálát jósolta, a hím kígyó pedig Corneliáét. Egyáltalán miért engedte el bármelyiket? Semmiféle említés nem történik arról, mit válaszoltak a *haruspex*ek arra az esetre, ha egyik kígyót sem engedi el, mi lesz a jövő akkor? Ellenben T. Gracchus halála bekövetkezett. Úgy gondolom, a halál oka valami súlyosabb betegség, nem pedig a kígyó elengedése lehetett. Nincsen ugyanis ekkora balszerencséje a *haruspex*eknek, hogy amit a jövőről jósltak, az véletlenül meg ne történjék.

XXX. Csodálkoznék ugyanis, ha elhinném, amit említettél, hogy Homérosznál Calchas a verebek számából megjósolta a trójai háború éveinek számát.⁵⁶ Pihenésképpen lefordítom itt, mit mondott erről a jóslatról Agamemnón⁵⁷:

*Tűrjetek férfiak, és viseljétek el lelketekben a nehéz fáradaimakat,
hogy megtudhassuk, sorsunkat a mi Calchasunk jóslata
helyesen vagy tévesen mondta meg.
Lélekben valamennyien emlékezünk a csodára,
akiket nem fosztott meg életétől a végzet.
Mikor Aulist körülfojták az argoszi bárkák,
melyek csapást vittek Priamusra és pusztulást Trójára,
mi a hidegvízű források körül füstölő oltárokon
a fenséges isteneket engeszteltük aranyosszarvú bikákkal,
az árnyas platán alatt, ahonnan a forrásvíz előtör,
láttunk egy félelmetes külsejű, hatalmas, tekerdő kígyót,*

amint az Juppiter parancsára az oltártól jött.

*Ez a platán ágán rárontott a levelektől fedett verebekre,
s közülük nyolcat felfalt.*

*Riadt csiripeléssel röpdösött felettük a kilencedik az anya,
ennek szörnyű harapással tépte szét zsigereit a dühös vadállat.*

*Ezt, mihelyt a zsenge fiókákat és az anyát megölte,
ugyanaz, aki a világra küldte, Saturnus fia,
elrejtette és kemény kőbe zárta alakját.*

*Mi pedig félve álltunk ott, és néztük az istenek oltárán
tekerdő csodálatos szörnyet.*

Akkor Calchas biztató szóval ezeket mondta:'

„Miért némultatok el hirtelen megrémülve achájok?

*Ezt a jelet nekünk maga az istenek atyja küldte,
nagyon lassan és későn teljesül, de híre és dicsősége örök lesz.*

*Ahány madarat láttok ugyanis, a szörnyű fog által elpusztulni,
ugyanannyi évig fogunk mi még küzdeni Trója alatt,
amely a tizedik évben esedik, és bűnhődésével kielégíti az achájokat.”*

'Ezeket mondta Calchas, és látjátok mindezt már beteljesülni.'

65. Végül is, hogyan vonatkozik a jóslat szerint a verebek száma az évekére inkább, mint a hónapokéra vagy a napokéra. Miért a verebekkel kapcsolatos a jóslat, amelyekben nincsen semmiféle csodálatos, s hallgat viszont a kígyóról, amely – ami nem szokott megtörténni – kővé vált? Végül is mi köze a verebeknek az évekhez? Két dologra kell emlékeztessenek az áldozatot bemutató Sullának megjelent kígyó kapcsán: először Sulla, miután csatára készült, áldozatot mutatott be, és az oltár alól egy kígyó bújtt elő; másodsor, sikeres hadviselést folytatott azon a napon, mégpedig nem a *haruspex*ek tanácsa, hanem a vezér haditerve alapján.

XXXI. 66. Ellenben semmi meglepő nincsen az ilyesfajta csodajelekben, ugyanis akkor, miután már megtörtént, akkor vezetik vissza valamilyé magyarázattal a jóslatra. Ahogyan pl. Midas királynak a szájába bú-

zaszemeket hordtak a hangyák, vagy a gyermek Platón ajkára méhek szálltak, mint említetted. Ezek nem annyira csodálatosak, mint inkább ügyes jóslatok. Ezek végül is vagy maguk hamisak, vagy pedig azok, amiket megjósoltak, véletlenszerűen történtek meg. Valótlan pl. Rosciusról az az állítás, hogy körülfonta egy kígyó. Az ellenben nem annyira meglepő, hogy a kígyó a bölcsőben volt, különösen nem az Soloniumban, ahol a tűzhely körül nyüzsögni szoktak a kígyók. A *haruspex*ek azt jósolták, hogy senki sem lesz nála ismertebb és híresebb. Csodálkozom, hogy a halhatatlan istenek előre jelét adták egy leendő színész hírességének, ugyanakkor Africanusnak nem mutattak semmit.

67. Te összegyűjtötted a Flaminiusra⁵⁸ vonatkozó jóslatokat. Nemde, nem különösebben meglepő az, hogy ő maga és a lova hirtelen összeestek. Hogy az első sor jelvényhordozója nem tudta a jelvényt a földből kihúzni, talán azért, mert bátortalanul próbálta húzni, viszont korábban magabiztosan szúrta le. Dionysius⁵⁹ lova micsoda csodálatot keltett, amikor a hullámokból kiemelkedett, és sörényén méhek voltak. Azonban mivel rövid időn belül uralomra került, jóserőt tulajdonítottak a véletlen történésnek. Ellenben Spártában, Hercules templomában megcsörrenetek a fegyverek, ugyanazon a napon Thébában hirtelen maguktól kinyíltak a bezárt ajtózárok, és a falra rögzített fegyvereket a földön találták meg.⁶⁰ Habár ezek az események nem történhettek meg külső beavatkozás nélkül, mi az oka, hogy inkább isteni beavatkozásnak, mintsem véletlennek tartjuk őket?

XXXII. 68. Ám Delphiben⁶¹ a Lysandrus szobor fején mezei virágokból készült koszorú jelent meg, mégpedig hirtelen. Valóban? Te elhiszed, hogy előbb jelent meg a koszorú, mintsem a növény magot hozott? A vadon termő füvet a méhek gyűjtötték össze – úgy gondolom –, nem pedig emberi vetésből lett. S bármi is legyen a fején, koszorúszerűnek tűnhet. Mert arról, hogy ugyanebben az időben Castor és Pollux Delphoiban elhelyezett aranycsillagai leestek, és nem is találták meg őket, az a véleményem, hogy inkább a tolvajok, mintsem az istenek tevékenységének tulaj-

donítható. Csodálkozom rajta, hogy a görög történetírók megörökítették a majom szertelenségét Dodonában.⁶² Mi van annál kevésbé meglepő, hogy ez a szörnyűséges vadállat felfordította az urnát, és széttrökte a tábláscskákat. S a történetírók azt állítják, hogy ennél baljóslatubb jel sohasem mutatkozott a spártaiaknak! Ismert az a Veii-i jóslat,⁶³ miszerint hogy ha megárad az Albanus tó, és belefolyik a tengerbe, akkor Róma semmül meg, ha viszont elvezetik a vizét, akkor Veii; ezért elvezettük az Albanus vizét a város környéki földek hasznára, nem a városnak és a fellegvárnak a megmentésére. Nem sokkal ezután figyelmeztető szó hallatszott, hogy vigyázzanak, nehogy a gallok elfoglalják Rómát. Ezért oltárt emeltek az új úton *Aius Loquens*nek⁶⁴. De hát miért? *Aius Loquens* (Szóló Isten), akit senki nem ismer, szólt és beszélt, erről kapta a nevét. Miután templomot, oltárt és nevet kapott, megnémult? Ugyanez elmondható Iuno Monetáról (Figyelmeztető Juno) is; ugyan mire figyelmeztetett ő valaha is minket az anyakocán kívül?

XXXIII. 70. Eleget beszéltünk már a jósjelekről, hátra van még a madarak megfigyelése és a sorstáblák, ezalatt azokat értem, amelyeket kihúznak, és nem azokat, amelyeket jövendölés közben hintenek szét: ez utóbbiakat helyesebben jövendöléseknek (*oraculum*) mondjuk. Ezekről akkor lesz majd szó, amikor a természetes jósláshoz érünk. Hátra van még, hogy a kaldeusokról beszéljünk. Nézzük azonban előbb a madarak megfigyelését (az *auspicium*okat). Nehéz dolog ez esetben érvelni egy *augurnak*, egy *marsusnak* talán igen, egy rómainak viszont nagyon könnyű. Mi rómaiak nem olyan *augurok* vagyunk, akik a madarak megfigyelése és egyéb jelek alapján előre megmondják a jövőt. Mégis azt hiszem, hogy Romulus, aki madárjóslattal alapította a várost, úgy vélekedett, hogy az események előrelátásában van szerepe a madárjós-ismereteknek – sok dologban tévedtek ugyanis a régiek –, mi azonban láthatjuk, hogy (ti. a madárjóslást illetően) változott a gyakorlat a gyarapodó tudás és a hosszú idő révén. Fenntartjuk azonban a hagyományt, a vallási szokáso-

kat és az előírásokat a közvélemény irányítására és az állam nagy haszná-
ra.

71. Bizony minden büntetést megérdemelnek P. Claudius és L. Iunius
consulok, akik a madárjósok ellenére tengerre szálltak: engedelmesked-
niük kellett volna ugyanis a vallási előírásoknak, és nem lett volna szabad
az ősi hagyományokat olyan makacsul elvetniük. Joggal ítélték el egyikük-
ket a nép döntése alapján, a másik maga kereste magának a halált.
Flaminius nem engedelmeskedett az *auspicium*oknak, ezért hadseregével
együtt elpusztult. Egy évvel később Paulus viszont engedelmeskedett, va-
jon nem ugyanúgy odaveszett a Cannae-i csatában hadseregével együtt?
Ha léteznek is *auspicium*ok, amelyek nem érvényesülnek, ezek, amelyeket
alkalmazunk, akár a *tripudium*, akár égi jelek, bizonyosan nem *auspicium*-
ok, hanem az *auspicium*ok hasonmásai.⁶⁵

XXXIV. 'Q. Fabius, azt akarom, hogy a madarak megfigyelésénél
légy a segítségemre!' Hallottam – válaszol ő. Ilyen esetben őseinknél csak
hozzáértőt lehetett választani, most ellenben lehet bárkit. Hozzáértőnek
kell lennie annak, aki értelmezni tudja, mit jelent a *silentium* (háborítat-
lanság), a jóslat kérésnél *silentium*nak mondjuk ugyanis azt, amikor sem-
miféle zavaró körülmény nincs. A tökéletes *augur* tisztában van ezzel, vi-
szont az, aki segítőként vesz részt a jóslat kérésnél, amikor a jóslatot
végző parancsot ad: „szólj, ha úgy látod, teljes a nyugalom.”⁶⁶ Az válaszol
anélkül, hogy felnézne vagy körülnézne: „nyugalom van.” Erre a madár-
jós: „szólj, ha esznek.” „Esznek.” Milyen madarak ezek? Hol vannak? Elő-
hozta a ketrecben a csirkéket – válaszol ő, akit e szolgálata révén
*pullarius*nak neveznek. Ezek tehát Juppiter közvetítő madarai! Mi a jelen-
tősége annak, hogy ezek esznek vagy nem esznek? A madárjósolat szem-
pontjából semmi; hanem amikor esznek, szükségszerűen kiesik valami a
csőrükből, és le hull a földre, ezt először *terripavium*nak, majd *terripudium*-
nak nevezték, most viszont már *tripudium*nak mondják. Amikor ugyanis
kiesik az enniváló a csirke csőréből, akkor az a jóslat kérőnek teljes érvé-
nyű előjelet jelent (*tripudium solistimum*).⁶⁷

XXXV. 73. Ugyan lehet-e ebben a kikényszerített és kierőszakolt jóslatban valami istentől jövő? A legrégebbi *augurok* nem alkalmazták ezt a gyakorlatot, igazolja ezt, hogy a mi *collegiumunknak* van egy régi határozata, miszerint a jósláshoz bármely madár megfelelő. Az igazi madárjóslás (*auspicium*) az lenne, ha a madarak szabadon mozoghatnának. Ebben az esetben a madár Juppiter közvetítőjének⁶⁸ és küldöttjének volna tekinthető. Most azonban ketreche zárva, éhségtől gyötörve ráront az enivalóra, és ha a csőréből valami kiesik, te ezt jóslatnak tartod, és azt hiszed, hogy ilyen módon kért madárjóslatot Romulus? Úgy gondolod, nem azok szokták figyelni az égből jövő jeleket, akik a madárjóslást végezték? Most viszont csak megrendelik a *pullarius*nál, az választ ad:⁶⁹ bal oldalon villámcsapás, ez minden dologban a legkedvezőbb előjel, a népgyűlést kivéve. A köz érdekét szolgálja ez a rendelkezés, hogy az állam vezetői legyenek a jóslat értelmezői, a népgyűlések, a nép döntései, a törvényhozás és a magistratusok megválasztása esetében. Ellenben, T. Gracchus levele szerint, Scipio és Figulus consulok – amikor az *augurok* helytelenítették, hogy megválasztásuk nem volt szabályos – leköszöntek hivatalukról. Ki tagadja az *augurok* tudományának létezését? Én a magam részéről tagadom a jóslást. Viszont a *haruspexek* isteni ihletésű jósok, amikor T. Gracchus a senatus elé idéztette őket, annak az embernek a hirtelen halála miatt, aki az első *centuria* szavazatának leadása közben hirtelen összeesett, a *haruspexek* azt mondták, hogy szabálytalanul járt el a *rogator*.⁷⁰ Először is vedd figyelembe azt, hogy nem a *centuria* nevében szavazó (*rogator centuriae*)⁷¹ ellen foglaltak állást, ugyanis ő halott volt. A szabálytalanságra viszont jósjel nélkül is következtetni tudtak. Másodszor talán véletlenül nyilatkoztak így, ami semmiképpen sem zárható ki ebből a jóslási módból. Mit tudhattak ugyanis az etruszk jósok a jóslat kérés helyének megfelelő elfoglalásáról, ill. a *pomeriumhoz*⁷² kapcsolódó jogokról? Én a magam részéről C. Marcelusszal értek egyet inkább, mint Appius Claudiusszal – ezek mindketten *augur*-társaim voltak –, s úgy vélem, az *auguri* jogot – jóllehet kezdetben a jóslásba vetett hit eredménye-

ként jött létre – később mégis az állam érdekében őrizték meg és tartották fenn.

XXXVI. 76. Ezekről a dolgokról bővebben majd máshelyütt, most csak ennyit. Nézzük meg most az idegen nemzetek madárjósait, amelyek nem annyira mesterségesek, mint babonások. Majdnem minden madárfajtát felhasználnak, mi csupán néhányat. Mások az ő számukra a kedvező jelek, és mások nekünk. Deiotarus tudakozódott tőlem a mi madárjósági rendszerünk felől, én viszont az övékről. Óh, halhatatlan istenek, micsoda különbség! Sőt, merő ellentmondások is akadnak. Ő mindig igénybe vette a jóslást, mi kizárólag akkor, ha a nép kívánságára kérünk madárjóslatot, s milyen gyakran élünk vele? Őseink csakis madárjóslatokkal vállalkoztak háborúra, hány év telt el azóta, hogy proconsulok és praetorok vezetnek hadjáratot, akik nem tartanak madárjóslatot.

77. Ily módon jóslat nélkül, és a madarak előzetes megfigyelése nélkül kelnek át a folyókon. Az *acumen*-jóslást⁷³ ugyanis, amely teljes egészében katonai jellegű jóslat, már M. Marcellus, aki ötször volt consul, teljes egészében mellőzte; pedig mind *imperator*nak, mind *augurnak* a legkiválóbb volt. Hol van akkor a madarak megfigyelésén alapuló jóslás? Ezt, mivel olyanok vezették a hadjáratokat, akik nem tarthattak madárjóslatokat, a harcmezőn elvetették, s úgy tűnik, hogy a városban tartották meg. Marcellus viszont azt szokta mondani, hogyha valamilyen vállalkozásba fog – hogy a madárjósok meg ne akadályozhassák –, lefüggönyözött gyaloghintóban szokott utazni.⁷⁴ Ehhez hasonló az az eset, amikor mi *augurok* elrendeltük, hogy ne tartsanak igás *auspiciumot*,⁷⁵ hogy az igás állatokat fogják ki. (Mi más oka lehet az elutasításnak, mint Juppiter figyelmeztetése, kivéve, ha azt akarja elérni, hogy ne legyen *auspicium*, vagy ha lesz, látható legyen?)

XXXVII. Az ugyanis teljesen nevetséges, miszerint tagadod, hogy az *auspiciumok* miatt restelkedik Deiotarus⁷⁶ – amelyeket akkor kapott, amikor Pompeiushoz csatlakozott. Ugyanis követve a római nép iránti hűs-

gét és barátságát, tette a kötelességét. Előbbre való volt számára ugyanis a becsület és a dicsőség, mint birodalma és javai. Azt hiszem legalábbis, ennek azonban semmi köze a madárjóslatokhoz. Nem tudta ugyanis a holló elénekelni neki, hogy helyesen cselekszik, mikor a római nép szabadságát készül védelmezni. Ő a saját döntése értelmében cselekedett. A madarak kedvező vagy kedvezőtlen eseményeket jeleznek előre, véleményem szerint Deiotarus a becsület *auspicium*át követte, amely megtiltja a szerencse mérlegelését, csak hogy állja adott szavát. Ha a madarak valóban sikert jósoltak Deiotarusnak, kétségkívül tévedtek. Elmenekült a csatából Pompeiusszal együtt. Micsoda szörnyű idő! Elhagyta Pompeiust, micsoda gyászos eset! Caesart egyszerre látta vendégül úgy, mint barátot és úgy, mint ellenséget. Mi lehet ennél szomorúbb? Caesar megfosztotta őt a trochmorusok feletti uralomtól, és odaadta valamiféle pergamoni kegyencének, ugyancsak elvette tőle Arméniát, amit a senatustól kapott. Miután Deiotarus igen pazar vendégséggel fogadta, az kifosztva hagyta ott mind a barátját, mind pedig a királyt. Azonban nagyon messzire kalandoztam, térjünk vissza a tárgyhoz. Ha a végkifejletet vizsgáljuk, amit a madarak jeleztek, azok semmiképpen sem mutatkoztak kedvezőnek Deiotarus számára, ha a szolgálatait nézzük, azok az ő becsületességéből fakadtak, nem pedig a madárjóslatból.

XXXVIII. 80. Hajítsd el tehát Romulus botját,⁷⁷ amelyről azt állítotad, hogy a nagy tűzvészben nem égett meg, és vedd el Attus Navius köszörűkövét.⁷⁸ A filozófiában nincs helye a meséknek. A filozófusnak inkább az lenne a feladata, hogy először is megállapítsa általában az *augurium* természetét, azután az eredetét és végül a következetességét. Miféle természeti törvény tehát az, amelyik megjósolta a szabadon ideoda szálldosó madár hangjából vagy röptéből, hogy mit kell tenni, és mi a tilos? Miért van az, hogy egyes madarak ha jobbról, mások ha balról érkeznek, jelentenek érvényes előjelet? Kik találták ki ezt, mikor és hogyan? Mit mondatnék erre? Az etruszokok azt állítják, hogy kiszántották azt a gyermeket, aki az ő jóstudományuk feltalálója lett. És mit mondunk

mi? Attus Naviust? Ellenben Romulus és Remus – annyi évvel korábban éltek, s a hagyomány szerint mindketten *augurok* voltak. Vagy mondjuk azt, hogy a pisidiaiak, a ciliciaiak vagy a frígek találták fel? Elfogadod, hogy az isteni tudományt a műveletlen népek találták ki?⁷⁹

XXXIX. 81. De hát minden nép és nemzet alkalmazza a madárjósást. Mintha bizony lenne bármi annyira általános, mint a teljes tudatlanság, vagy mintha neked magadnak a döntésben számítana a nép véleménye. Hány olyan ember van, aki a gyönyört nem tartja jónak? Legtöbben még a legfőbb jónak is gondolják. Vajon ezek sokasága eltántorítja véleményüktől a sztoikusokat? Vagy talán a néptömeg a legtöbb dologban a sztoikusok felfogásához igazodik? Mi van meglepő tehát abban, hogy a madárjóslatokban és mindenféle egyéb jóslásban a hiszékeny lelkek elfogadják ezeket a babonás hiedelmeket, s az igazságot képtelenek felfogni? S miféle eszmei közösség van az *augurok* között? A mi *augurjaink* szokását Ennius⁸⁰ így fogalmazta meg: „Akkor balról mennydörgött a tiszta ég”.

Ellenben Homerus Aiasa Achillesnek panaszkodva a trójaiak vadsága miatt, nem tudom hogyan, ezt jelentette:⁸¹

„Juppiter kedvező jeleket küldött jobb oldalról jövő villámokkal...”

Itt tehát számunkra a balról érkezők tűnnek kedvezőnek, a görögöknek és a barbároknak a jobbról jövők. Ámbár tudom, hogy a kedvezőket mi balnak mondjuk, jóllehet jobbak. Azonban bizonyosan azt, amit mi balnak mondunk, az idegenek jobbnak nevezik, mivel többen azt vélik kedvezőnek.⁸²

83. Micsoda ellentét! Miért? Mivel egyesek másféle madarakat figyelnek, más előjeleket, másként figyelik, így másként is értelmezik. Nem kell bevallani, hogy a hibákból adódnak az eltérések, részben a babonáság, részben a csalás miatt?

XL. Ezekhez a babonaságokhoz nem haboztál még előjeleket is kapcsolni. „Aemilia közölte Paulusszal, hogy Persa elpusztult, amit az apja előjelnek fogott fel:”⁸³ Caecilia azt mondta nővére lányának, hogy átadja neki a saját helyét” vagy ez: „Maradjatok csendben”,⁸⁴ „jelenjen meg az elsőként szavazó tribus képviselője”, figyeljetek a népgyűlés előjelére.⁸⁵ Ez világos önellentmondás. Ezeket a dolgokat figyelembe véve nyugodt és biztos lehetsz lelkedben, hogy cselekvésedben nem a babona, hanem az értelem vezérel? Ha valaki a maga dolgában és szóhasználata szerint mondott valamit, és valamelyik szava éppen illik ahhoz, amit teszel vagy tervezel, ez nemde félelmet vagy örömet okoz?

84. Amikor Crassus Brundisiumban behajózta hadseregét⁸⁶, egy caunusi ember fűgét hozott a kikötőbe eladni, és azt kiabálta, hogy „cauneait” (Cauneas, ti fűgét). Mondhatjuk – ha tetszik –, hogy ő mintegy figyelmeztette Crassust, hogy legyen óvatos, ne induljon el⁸⁷. Nem vészett volna oda, ha engedelmeskedett volna az előjelnek. Ha hajlunk arra, hogy ezeket elfogadjuk, akkor figyelniük kell a megbotlásra, a saruszj elszakadásra, valamint a tüszentésre is.

XLI. 85. Hátra van még, hogy a jóstáblácskákra és a kaldeusokról szót ejtsünk, hogy azután eljussunk a látnokokhoz és az álmokhoz. Úgy véled, beszélnünk kell a jóstáblácskákra? Mit jelent ugyanis ez a fajta jóslás? Szinte majdnem ugyanaz, mint az ujj-játék (la morra),⁸⁸ a kockadobás, a *tessera*-játék, amelyekben az esetlegesség és a véletlen, nem pedig a számítás és megfontoltság dönt. Az egész csaló találmány a nyereséget, a babonaság fokozását és a megtévesztést célozza. Ahogyan tettük a bélijóslás esetében, most is vizsgáljuk meg, mi az eredete a leghíresebb táblácskáknak. A praenestei feljegyzések szerint Numerius Suffetius, köztisztviselőben álló, előkelő férfiúnak gyakran ismétlődő álmokkal, végül fenyegetésekkel megparancsolták, hogy egy megadott helyen vágjon szét egy követ. A látomásoktól megrémülve és polgártársai gúnyolódásai közepette hozzáfogott. Amikor széttörte a követ, régi betűjelekkel vésett, tölgyfa táblácskák kerültek elő belőle. Ezt a helyet ma vallásos tiszteletből

a gyermek, még csecsemő Juppiter szobra miatt bekerítették, aki Junóval együtt van ábrázolva Fortuna ölében, akinek a melle után nyúl, ezt a szobrot igen nagy tiszteletben tartják az anyák.

86. Ugyanabban az időben és helyen, ahol a Fortuna szentély áll, az olajfából állítólag méz folyt. A *haruspexek* szerint igen nagy megbecsülésnek fognak örvendeni a jövőben a jóstáblácskák, és az ő utasításukra abból az olajfából kis szekrénykét készítettek, és abban helyezték el a sors-táblácskákat, ezeket ma csak Fortuna figyelmeztetésére veszik elő.⁸⁹ Mi lehet tehát ezekben bizonyos, amelyeket Fortuna intésére egy gyerekkez megkever és kihúz? Hogyan kerültek azok a jóstáblák arra a helyre? Ki vágta ki ezt a tölgyfát, ki faragta és véste be? „Nincs semmi, ami egy isten számára lehetetlen” – szokták mondani. Bárcsak a sztoikusokat bölcsékké tette volna, hogy ne hinnének mindent babonás félelemmel és aggodalommal. A közvélemény azonban már elvetette a jóslásnak ezt a fajtáját. A szentély szépsége és régisége még ma is őrzi a praenestói jóstáblácskák nevét, mégpedig a nép körében. Mert ugyan melyik tisztégviselő vagy ismertebb férfiú használja ezeket a jóstáblácskákat? Másutt azonban egyáltalán nem törődnek a jóstáblácskákkal. Amit Clitomachus szerint Carneades szokott mondani, hogy sehol másutt nem látott szerencsésebbet, mint a Praeneste-beli Fortuna.⁹⁰ Kerüld tehát a jóslásnak ezt a fajtáját.

XLII. Térjünk rá a káldeusok elképzeléseire. Ezekről Eudoxus, Plátón követője – az asztrológiában, a leghozzáértőbbek vélekedése szerint, magasan a legjobb – hátrahagyott írásában a következőképpen nyilatkozik. A legkevésbé akkor szabad hinni a káldeusoknak, amikor valakinek a születési ideje alapján a jövőjére vonatkozóan jóslatot mondanak. Panaetius – az egyetlen a sztoikusok közül, aki elveti az asztrológusok jóslatait – említi korának legnagyobb asztrológusai közül Anchialust és Casandrust, akik, bár az asztrológia más területein kiténtek, a jóslásnak ezt a fajtáját nem alkalmazták. A halikarnassusi Scylax, Panaetius barátja, aki

az asztrológiában kiváló, ugyancsak ő, városának kiemelkedő vezetője is volt, teljességgel elvetette a káldeus jóslásnak ezt a változatát.

89. Hagyjuk azonban a tanukat, éljünk a megfontolással – ilyen módon érvelnek azok, akik a káldeusoknak a születések idejével kapcsolatos jóslatait veszik védelmükbe. Azt mondják, hogy az állatövben van valamilye erő – amit a görögök zodiákusnak neveznek –, olyan, hogy az állatöv minden részén különböző módon befolyásolja és változtatja meg az eget annak megfelelően, hogy minden egyes csillag melyik, illetve melyikkel szomszédos részeken van ugyanabban az időben, s ezt az erőt különböző módon befolyásolják azok a csillagok, amelyeket bolygóknak mondanak. Majd amikor a konstelláció a zodiákusnak arra a részére érkezik, amelyik egyezik annak a születési idejével, aki éppen a világra jön, vagy pedig oda, amelyiknek valami kapcsolata van vele, vagy pedig együtt áll vele, azt azok *triangula*-nak vagy *quadrata*-nak nevezik. Ezért, mivel az évszakoknak és az időjárásnak megfelelően olyan nagy fordulatok és változások következnek be a csillagok közeledése és távolodása során, s mivel a látható jelenségeket a Nap ereje idézi elő (a káldeusok) nemcsak valószínűnek, hanem bizonyosnak tartják, hogy a megszülető gyermek teste és lelke, s ebből a jelenük, szokásaik, külső és belső tulajdonságaik, életmódjuk, sorsuk és életük vége a légkör befolyásától függ.

XLIII. 90. Micsoda hihetetlen örütség! Nem kell minden tévedést ostobaságnak nevezni! A sztoikus Diogenész tett ugyanis némi engedményt a káldeusoknak. Ő azt mondta, hogy csak azt tudják előre megmondani, hogy kinek-kinek milyen lesz a természete, és hogy mire lesz a leginkább alkalmas. A többit, amit a káldeusok állítanak, tagadja, hogy bármely módon meg lehessen tudni, jóllehet az ikrek külsőleg hasonlóak, életük és sorsuk többnyire mégis különbözik. Procles és Euryshthenes, spártai királyok ikertestvérek voltak. Ellenben nem ugyanannyi évet éltek, Procles ugyanis egy évvel rövidebb életű volt, viszont tetteinek dicsőségével messze felülmúlta testvérét. Én a magam részéről azt, amit a derék Diogenész a káldeusoknak – némileg összejátszva velük⁹¹ – megenged,

nem tudom elfogadni. Ugyanis minthogy, amint ők mondják, a Hold szabja meg a születés idejét, a káldeusok megfigyelik és feljegyzik azon csillagok állását születéskor, amelyeket együttállónak gondolnak a Holddal, és a szemük csalóka érzékeivel ítélik meg mindazt, amit számítások és értelem útján kellett volna. A csillagászok számításai ugyanis – amit a káldeusoknak is ismernie kellene – megmutatják, hogy milyen alacsonyan, szinte a földet érintve áll a Hold, mekkora a távolsága a legközelebbi csillagtól, a Mercuriustól, s milyen sokkal távolabb van a Venustól, s azután megint más a Naptól való távolsága, amelyről azt gondolják, hogy tőle kapja a fényét. A másik három távolság mérhetetlen és végtelen, a Naptól a Marsig, ezután a Juppiterig és onnan a Saturnusig, majd azután magához a horizonthoz, a világ legtávolabbi és legvégső részéhez.

92. Miféle befolyása lehet ennek a szinte végtelen távolságnak a Holdra vagy még inkább a Földre?

XLIV. Hogyan? Amikor azt mondják, amit mondaniuk kell, hogy minden embernek, aki a Föld lakott részén ugyanolyan égbolti és csillagállás mellett ugyanakkor születik, szükségképpen a sorsa is azonos! Akkor nemde, úgy tűnik, hogy ők, akik az égi jelenségeket értelmezik, éppen az ég természetét nem ismerik? Ugyanis, amikor azok a körök, amelyek az eget mintegy félbevágják, és a mi látóterünket behatárolják – amelyet a görögök horizontnak neveznek –, mi a leghelytállóbban határolóknak mondhatnánk, igen nagy változatosságot mutatnak és más helyeken mások és mások, szükségképpen nem lehetséges a csillagok fejlődetele és letűnése mindenhol ugyanabban az időben.

93. Ha ugyanis ezek ereje az eget hol ilyen módon, hol pedig amolyan módon befolyásolja, hogyan érhetné ugyanaz a hatás a születőket, amikor ennyire eltérő felettük az égbolt? Ezek a helyeken, ahol mi lakunk a kutya csillagkép a nyári napforduló⁹² után jön fel, mégpedig néhány nappal később, ám a trogloditáknál – amint írják – a napforduló előtt: akkor tehát, ha elfogadjuk, hogy hat valamiféle égi erő azokra, akik a Földön születnek, akkor azt is el kell ismernünk, hogy akik ugyanabban

az időben születnek, azok természetükben különbözőek lehetnek, az égbolt eltérő volta miatt. Ez az, ami a legkevésbé tetszik az asztrológusoknak. Azt állítják ugyanis, hogy mindenki, aki azonos időben jön a világra, bárhol is szülessék, azonos feltételekkel születik.

XLV. 94. Micsoda örültség azonban, hogy az ég legnagyobb változásai és mozgásai közepette nem számít pl., hogy milyen a széljárás, miféle a csapadék, milyen az időjárás valahol. Ebben az egymáshoz legközelebb eső helyek is gyakorta annyira különböznek, hogy sokszor más az időjárás Tusculumban és más Rómában. Ugyanis, akik hajóra szállnak, ezt különösképpen észreveszik, mivel gyakran megérik a szelek jelentős változásait egy kiugró hegyfok megkerülésénél. Mivel egyszer derült, máskor viharos az ég, mondható-e értelmes embernek az, aki azt állítja, hogy ez a körülmény a születőkre nincs hatással – bár nem biztos, hogy hat –, ugyanakkor azt állítja, hogy a Holdnak és a többi csillagnak az égre gyakorolt hatása, amely nem is tudom, milyen jelentéktelen, amelyet semmiképpen nem lehet érezni, megérteni is alig, befolyásolja a gyermekek születését? Nem látják be, hogy ezzel teljesen elvetik a szülői magvak hatását, amelyek a nemzésnél és a születésnél a legtöbbet számítanak – ami nem kis tévedés! Ki az, aki ne venné észre, hogy a gyerekek külseje, szokásai és viselkedése a szülőket idézik? Ez nem volna lehetséges, ha ezeket nem a nemzőik hatása és természete eredményezné, hanem a holdfázis és a csillagok állása. Mit jelent ez? Az, hogy egy és ugyanabban az időpontban születetteknek más a természete, életmódja, a sorsa, ez nemde azt igazolja, hogy a születés időpontja nincs hatással az élet lefolyására? Hacsak nem hisszük azt, hogy senki nem fogant és született pontosan ugyanabban az időben, amikor Africanus. Volt tehát valaki ugyanilyen?

XLVI. 96. Az nem lehetséges, sőt sokan, akik úgy születtek, hogy bizonyos természetellenes tulajdonságokkal rendelkeznek, ezeket azonban vagy a természet hozta helyre és igazította ki, vagy a sebészet és a gyógykezelés. Mint pl. akinek a nyelve olymódon tapadt le, hogy képtelen be-

szélni, azokat sebészkéssel felvágva teszik szabaddá. Sokan a velük született hibát elmélyült gyakorlással javítják ki, mint pl. Demosthenés, akiről azt írja Procles, hogy mivel nem tudta tisztán kiejteni az „r” hangot, gyakorlással elérte, hogy a legtisztábban tudja kimondani. Ha ezek a hibák valamilyen csillagzat hatására születtek volna vele, akkor semmi sem változtathatta volna meg őket. Nemde, a különböző helyeken különböző külsejű emberek születtek volna? Könnyű felsorolni, milyen testi és jellembeli különbözőségek vannak az indusok, perzsák, etiópok és a sírekek között, hogy milyen hihetetlen sokféleség és különbözőség létezik. Ebből világos, hogy többet számít a földrész fekvése a születésnél, mint a Hold állása. Ugyanis, akik azt mondják, hogy négyszázhetvenezer⁹³ év során Babylonban minden egyes gyereknek, aki csak született, készítettek horoszkópot, azok hazudnak. Ha ugyanis ezt folyamatosan művelték volna, nem hagyták volna abba. Nincs egyetlen olyan szerző sem, aki állítja, hogy ez ma is gyakorlat, vagy úgy tudja, hogy az volt.

XLVII. 97. Nem látod, hogy én nem azokat az érveket hozom fel, mint Carneades, hanem azokat, amelyeket a legkiválóbb stoikus Panaetius mondott? Én pedig azt kérdezem továbbá: vajon akik a Cannae melletti csatában elesetek, azonos csillagzat alatt születtek-e? Végzetük ugyanis egy és ugyanaz volt. Akiknek a jelleme és bátorsága kivételes, azoknak a csillagzata is azonos? Létezik talán olyan időpont, amikor nem születtek számosan?

98. Ellenben bizonyos az is, hogy senki sem hasonlít Homéroszhoz. És ha jelentősége van az égbolt állapotának és a csillagok állásának arra, hogy milyen élőlény születik, akkor ez szükségképpen nem csak az emberekre, hanem az állatokra is érvényes. Mi olyat lehet mondani, ami ennél képtelenebb? A firmumi L. Tartarius, az én barátom, aki különösen jól ismeri a káldeusok számításait, a mi városunk születésnapját, azon Pales ünnepektől⁹⁴ számította, amikor a hagyomány szerint Romulus alapította, és azt állította, hogy a város születésekor a Hold a mérleg jegyében állt, és ebből habozás nélkül megjövendölte a sorsát.

99. Óh, micsoda ereje van a tévedésnek! Talán egy város születésnapja is a Hold és a csillagok hatásától függ? Tegyük fel, hogy egy gyerek esetében jelentősége van annak, hogy milyen égi hatás mellett kezd el lélegezni, vajon hatása lehetett ennek azokra a kövekre és kötőanyagokra, melyekből a város épült? De mit folytassam? Ezeket az érveket naponta megcáfolják. Mennyi mindenre emlékszem a káldeusok jövendöléseiből, amit Pompeiusnak, Crassusnak, s amit magának Caesarnak mondtak, hogy egyikük sem hal meg másként, csakis öreg korában, csakis otthonában és csakis dicsőségben. Ezért számomra roppant csodálatosnak tűnik, hogy akad még valaki, aki jelenleg is higgyen azoknak, akiknek a jóslatait naponta látja a tények és a végeredmény által megcáfolni.

XLVIII. 100. Hátra van még a jóslásnak két olyan formája, amelyeket természetesnek tartunk és nem mesterségesnek, a révület (*vaticinatio*) és az álom. Vitassuk meg ezeket, Quintusom, ha jónak látod. Nekem – úgy mond – valóban tetszik – mindazokkal ugyanis, amiket eddig kifejtettél, teljesen egyetértek, és az igazat megvallva, habár a te előadásod megerősített engem, mégis a magam részéről is szerfelett babonásnak tartom a sztoikusok vélekedését a jóslásról. Rám jobban hatott a peripatetikusok elmélete, s az öreg Dicaearchusé, s ama alkotóereje teljében lévő Cratipusé⁹⁵, aki úgy vélekedik, hogy az emberek szellemében él valamiféle jóstehetség, amelynek a segítségével megérik a jövőt, amikor vagy isteni sugallat hatására és álmukban ellazul a lelkük és oldottan, szabadon szárnyal. Nagyon szeretném hallani, mi a véleményed a jóslás ezen fajtájáról, és milyen érvekkel cáfolod meg őket.

XLIX. 101. Miután Quintus ezeket mondta, akkor én mintegy új kiindulásból ismét beszélni kezdtem. Jól tudom, Quintus, te mindig úgy gondolkodtál, hogy a jóslás többi változatában kételkedtél, ezt a kettőt, a révületet és az álmot, amelyekről úgy tűnik, hogy a test kötelékeitől szabaddá tett lélekből erednek, elfogadtad. Elmondom tehát, hogyan látom én a jóslásnak ezt a két fajtáját. Előbb azonban hadd lássam, mi az értelme a sztoikusok és a mi Cratipusunk elméleti következtetésének.⁹⁶

Azt mondtad ugyanis, hogy Cratippus, Diogenés, Antipater⁹⁷ a következő módon okoskodnak: ha léteznek istenek, és nem közlik előre a jövőt az emberekkel, akkor vagy nem szeretik az embereket, vagy nem tudják, mi fog bekövetkezni, vagy úgy vélik, az embereknek semmi előnyük nincs abból, ha jövőjüket előre ismerik; vagy úgy gondolják, nem méltó az ő fenségükhöz, hogy előre megjelentsék az embereknek a jövőt; avagy maguk az istenek sem képesek ezeket tudtunkra adni.

102. Nem igaz azonban az, hogy nem szeretnek minket (ugyanis ők barátai és jótevői az emberi nemnek); s lehetetlen, hogy nem ismerik azt, amit ők határoztak és terveztek el. Nem igaz, hogy az embereknek nem érdeke előre ismerni a jövőt (óvatosabbak lennének ugyanis, ha ismernék). Nem igaz, hogy ezt fenségüktől idegennek tartják (nincs ugyanis nagyszerűbb dolog a jótéteménynél). Az sem igaz, hogy nem képesek előre megjelteni a jövőt. Nincsenek tehát istenek, és nem jelenítik meg számunkra a jövőt. Istenek pedig vannak, tehát küldenek jeleket. Nem igaz az, hogy küldenek számunkra jeleket, de nem adnak semmiféle eligazítást a jelek értelmezéséhez (akkor ugyanis értelmetlen lenne a jelek küldése). Nem helytálló az sem, hogyha adnak útmutatást, nem létezik jóslás: jóslás tehát létezik.

103. Óh, éles eszű halandók! Milyen röviden gondolják letudni a feladataikat! Következtetéseiket olyan állításokra alapozzák, amelyeket senki sem fogadott el. Az olyan elméleti következtetés fogadható el, amelyik kétségtelen tényekből adódik arra vonatkozóan, amiről a vita folyik.

L. Nézd meg Epicurust, akit a sztoikusok ostobának és műveletlennek szoktak mondani. Ő azt a következtetést vonta le – ahogyan szerintünk a természet a mindenség –, hogy a természet végtelen? „Mert ha véges – úgymond –, akkor szélének kell lenni!” Ki tagadhatná ezt? „Ha pedig van széle, akkor máshonnan kívülről látható.” Ezt is el kell fogadni. „Azonban a mindenség nem látható máshonnan kívülről.” Ezt bizony nem lehet tagadni. „Tehát szükségképpen végtelen, mivel nincsen széle.”

104. Belátod-e, hogy Epicurus elfogadott állításokból kiindulva vitatható végkövetkeztetésre jutott? Ezt ti, dialektikusok nem teszitek. Nem csak, hogy nem alapítjátok a végkövetkeztetéseket olyan állításokra, amelyeket mindenki elfogad, hanem azokat veszitek figyelembe, amelyeket elfogadva, semmivel inkább nem igazolódik, amit bizonyítani akartok. Először is a következőket állítjátok: „ha vannak istenek, jóindulatúak az ember iránt.” Ki állítja ezt? Epicurus? Ő tagadja, hogy az istenek gondot viselnek akár saját magukra, akár másra. Vagy a mi Enniusunk? Ő nagy helyeslés és a nép egyetértése mellett szól.⁹⁸

„Én mindig mondtam és mondom, hogy él az istenek égi nemzedéke, de úgy vélem, ők nem törődnek vele, mit cselekszik az emberi nem.”

És hozzáfűzi a magyarázatát is, hogy miért gondolja így, de nincs szükség ennek megisméltlésére. Elég belátni azt, hogy azok olyasmit vesznek biztosra, ami vitatható és ellentmondásos.

105. Következik továbbá, hogy: „az istenek mindent tudnak, mivel mindent ők határoznak meg.” Mennyire vitatják ezt a legnagyobb tudású emberek, akik nem fogadják el, hogy mindent a halhatatlan istenek határoznak meg! A mi érdekünk azonban tudni mindazt, ami be fog következni. Dicaearchus terjedelmes könyve szerint jobb a jövőt nem tudni, mint tudni. Tagadják továbbá, hogy a jövőről való jeladás ellenkezik az istenek fenségével, mármint, hogy benéznek mindenkinek az otthonába, hogy lássák, kinek mi van hasznára. „Nem igaz, hogy nem képesek előre jelezni a jövőt.”

106. Azok tagadják ezt, akik nem fogadják el, hogy biztosan meghatározott, mi lesz a jövő. Látod, hogy azokat tekintjük biztosnak és elfogadhatónak, amik kétesek? Ezután csúrik-csavarják, majd így következtetnek: „nincsenek tehát istenek, és nem jelentik előre a jövőt.” Ezt viszont már eldöntött tényként kezelik. Majd így összegzik: „vannak viszont istenek”, amit azonban nem mindenki fogad el. „Jeleket küldenek

tehát.” Ez sem következik szükségképpen. Lehetséges, hogy nem adnak jeleket és mégis léteznek. Lehetetlen viszont, hogy ha küldenek jeleket, nem adnak útmutatást a jelek értelmezéséhez. Ám az is lehetséges, hogy nekik (ti. az isteneknek) vannak ismereteik, de nem osztják meg azokat az emberrel; s miért is osztanák meg az etruszkokkal inkább, mint a rómaiakkal? Az is lehetetlen, hogy ha adnak útbaigazítást, ne legyen jóslás. Tegyük fel, hogy adnak – ami képtelenség –, de mit használ, ha nem tudjuk értelmezni? Végezetül: „van tehát jóslás.” Legyen az a végkövetkeztetésünk, azonban nem bizonyított: hamis előfeltételekből ugyanis – ahogyan tőlük tanultuk – nem lehet levonni igaz következtetést. Tehát megdőlt az egész okoskodásunk.

LII. 107. Térjünk rá most a legkiválóbb férfiúra, az én barátomra, Cratippusra:⁹⁹ ha szemek nélkül – úgymond – nem lehet ellátni a szemek feladatát és kötelességét, az viszont lehetséges, hogy a szemek olykor nem tudják teljesíteni a feladatukat, ám ha valaki egyszer is úgy használja a szemét, hogy a valóságot lássa meg, az rendelkezik a valóságot látó szemek látóérzékekével. Ugyanígy tehát, ha nincs jóslás, nem teljesülhet a jóslás feladata és kötelessége – lehetséges viszont, habár rendelkezik valaki a jóslás képességével, olykor mégis tévedhet, és nem látja meg a valót, elegendő a jóslás megerősítésére, ha egyszer valamit úgy megjósolt, hogy semmiképpen ne legyen a véletlennek tulajdonítható. Számptalan példa akad az efféle jóslásra. Tehát el kell fogadni, hogy van jóslás. Ügyes és rövid; hanem mivel kétszer is önkényes feltételezést alkalmazott, könnyen rábírt bennünket az egyetértésre, mégis azt, amit feltételezett, semmiképpen nem lehet elfogadni.

108. Ha – úgymond – a szemek olykor tévednek, mégis mivel máskor helyesen láttak, rendelkeznek a látás képességével; ugyanígy, ha valaki egyszer valamit előre látott a jóslásban, az ha máskor téved is, mégis úgy kell vennünk, hogy megvan benne a jóslás képessége.

LIII. Fontold meg kérlek, Cratippus barátom, mennyire hasonló a két következtetés egymáshoz, én ugyanis nem így látom. A valóságot lá-

tó szemek ugyanis természetes érzékszervekként működnek. A lelkek ellenben, amikor révületben vagy álomban meglátják az igazságot, ezt a véletlen szerencse révén érik el. Kivéve, ha úgy gondolod, hogy talán ezek, akik az álmokat álmoknak tekintik, és ha az álmokból valamikor valami beteljesül, majd elfogadják, hogy az nem véletlen volt. Ám fogadjuk el a két előfeltételeket (amelyeket a dialektikusok *lémmanak* neveznek, de mi inkább beszéljünk latinul), a következtetésedet azonban (amit ugyanazok *proslépszisznak* hívnak) nem fogadjuk el.

109. Cratippus ugyanis a következőt állítja: „létezik számtalan, nem véletlenszerű előérzet”. Én azonban azt mondom, hogy egyetlen egy sem. Látod mekkora az ellentmondás! Ha már az előfeltevést nem fogadjuk el, akkor semmiféle következtetés nem vonható le. Viszont mi arcátlanok vagyunk, akik egy annyira nyilvánvaló dolgot nem fogadunk el. Mi nyilvánvaló? „Számos” – úgymond – ”jövendölés beteljesül”. S az, hogy sokkal több bizonyul hamisnak? Nemde, maga a változékonyság, ami a véletlen jellemzője, igazolja, hogy a véletlen az oka ennek, és nem a természet? Ezért Cratippusom, ha az a végső következtetés szerinted igaz – veled vitatkozom ugyanis –, nem érted meg, hogy ugyanazt fel tudják használni a *haruspexek*, a villámok és az előjelek magyarázói, a madárjósok, a sorsvetők és a káldeusok? Ezen jóslat fajták közül egyetlen olyan sincs, amelyből valami ne teljesült volna be úgy, ahogyan előre megjósolták. Ezek tehát valóban a jóslásnak azon fajtái, amelyeket te igen helyesen elvetsz, vagy pedig nem azok, akkor nem értem, miért hagyod meg ezt a kettőt. Tehát ugyanabból a meggondolásból fogadod el és veted el, hogy ezek valóban jóslatok.

LIV. 110. Ugyan miféle hitele van annak a révületnek, amit ti isteni-nek neveztek, amitől a balga belátja azt, amit a bölcs nem látott, és az, aki elvesztette emberi érzékeit, isteniekre tett szert? Tiszteletben tartjuk Sibylla jóslatait, amelyeket – úgy hírlik –, hogy révületben közölt. A mi nap elterjedt az emberek között az a hamis hír, hogy ezek egyik magyarázója elő akarja terjeszteni a senatusban, hogy azt, aki már ténylegesen

a királyunk, királynak is kell mondani, ha meg akarjuk őrizni épségünket. Ha valóban ez áll a könyvekben, akkor vajon kire és melyik korszakra vonatkozik? Ravaszul járt el, aki kitalálta ezeket (a jóslatokat), hogy történjék bármi is, előre megjósoltak tűnjék, az ember és a konkrét korszakok megjelölése nélkül.

111. A titokzatosság homályát alkalmazta, hogy ugyanaz a jóslat máskor, más dologra legyen érvényes. Ez nem önkívületben elmondott jósige, ahogyan maga a költemény mutatja (ugyanis inkább műgond és nem heves felindulás jellemzi). Másrészt az *akrosztikhonnak* nevezett felépítés, amikor az egyes sorok kezdőbetűi értelmes szöveget adnak, mint helyenként Enniusnál: „Quintus Ennius írta”. Ez kétségtelenül feszült figyelemre vall inkább, mintsem önkívületre.

112. A Sibylla könyvekben minden egy jóslat első verssorából a kezdőbetűk az egész költeményt összekapcsolják. Ez költőre vall, nem pedig megszállottra, olyanra, aki megfontoltan cselekszik, nem pedig ész nélkül. Ezért őrizzük félretéve a Sibylla könyveket, hogy amit ránk hagytak őseink, a senatus parancsa nélkül ne olvassák, s a könyvek inkább szolgálják a babonás félelem csitítását, mintsem felcsigázzák azt. Állapodjunk meg a jóslatok őreivel, hogy a könyvekből következtessenek bármire inkább, mint egy király¹⁰⁰ személyére, akit Rómában sem az istenek, sem az emberek nem túrnének el.

LV. Ellenben sokan gyakran az igazságot jósolták meg, mint Cassandra:

„Már a mélységes tengeren...”¹⁰¹

Ugyanez kicsit később:

„Íme, nézzétek...”¹⁰²

113. Vajon azt akarod, hogy hitelt adjak a tragédiáknak is? Ezek anynyi élvezetet szereznek, amennyit akarsz, szavaikkal, mondásaikkal, ritmusukkal, zenéjükkel gyönyörködtetnek, mégsem kell a kitalált dolgoknak semmiféle hitelt és bizalmat adnunk. Én úgy gondolom, hogy ugyanígy, sem a nem tudom miféle Publiciusnak,¹⁰³ sem Mars jósainak,¹⁰⁴ sem Apollo titkainak nem kell hinni. Ezeknek a jóslatai részben nyilvánvaló koholmányok, részben pedig meggondolatlanul fecsegték ki őket, amelyeket még egy átlagos ember sem hitt el, nemhogy egy tanult.

114. Nemde, azt mondtad, hogy Coponius hajóhadának az evezőse¹⁰⁵ olyan dolgokat mondott meg előre, amelyek később bekövetkeztek? Ő valóban mondott olyan dolgokat, amelyeknek a bekövetkezésétől mi valamennyien féltünk abban az időben. Hallottuk a hírt, hogy Pompeius és Caesar tábornok ütköztek Thesszaliában, s úgy tűnt számunkra, hogy Caesar hadserege vakmerőbb, ugyanis ő a hazája ellen indított háborút, és erősebb is a hosszú katonai gyakorlatnak köszönhetően. Senki sem volt közöttünk, aki ne tartott volna a csata kimenetelétől, azonban, ahogyan állhatatos jellemű emberekhez illett, senki nem mutatta. Mi a meglepő azonban abban, hogyha ő, a görög, nagy félelmében – ahogyan többnyire történni szokott – elveszítette állhatatosságát, megfontoltságát és önuralmát? Lelkének ebben a zavart állapotában – amitől, ha eszénél van félt, hogy bekövetkezik, arról önkívületében azt mondta, hogy be fog következni. Végül, az istenekre és emberekre, mi a valószínűbb: vajon az, hogy az eszét vesztett evezős vagy pedig közülünk valaki, aki akkor ott volt, én, Cato, Varro¹⁰⁶ és maga Coponius lett volna inkább képes arra, hogy felismerje a halhatatlan istenek akaratát?

LVI. 115. Most azonban hozzád térek vissza:

*„Óh szentséges Apollo, ki a Föld biztos közepét őrzöd,
Ahonnan először tört elő kegyetlen, vad, babonás szózat.”¹⁰⁷*

Chrysiippus egy egész kötetet betöltött¹⁰⁸ a te jóslataiddal, részben tévesekkel – én úgy látom –, részben véletlenül beigazolódottakkal – ahogyan ez gyakran megesik minden kijelentéssel –, részben kiforgatottakkal, homályosakkal (hogy a magyarázóknak is magyarázókra van szüksége, és maga a jóslat is jóslatokra szorul); részben kétértelműekkel, amelyekkel a dialektikusokhoz kell fordulni! Amikor ugyanis Ázsia leggazdagabb uralkodója a következő jóslatot kapta:

„Nagy birodalmat tesz tönkre a Croesus átkelve a Halys folyón,”

Ő úgy gondolta, hogy az ellenség hatalmát fogja megsemmisíteni, azonban a magáét pusztította el.

116. Az egyik lehetőség beteljesült, tehát a jóslat igaz volt. Miért higgyem el, hogy Croesus valaha is kapott ilyen jóslatot? Vagy miért tartsam Hérodotost¹⁰⁹ megbízhatóbbnak mint Enniust? Vajon ő kevésbé találhatott ki valamit Croesusról, mint Ennius Pyrrhusról? Ki van ugyanis olyan, aki elhinné, hogy Apollo jósdájából Pyrrhus ezt a választ kapta:

„Mondom, Aeacus fia, te le tudod győzni a rómaiakat?”¹¹⁰

Először is, Apollo sohasem beszélt latinul. Azután, ezt a jóslatot a görögök nem ismerik. Továbbá Pyrrhus idejében Apollo még nem nyilatkozott versben. Végül, ámbár mindig ilyen volt, ahogyan Enniusnál áll:

*„Aeacidák ostoba nemzetsége,
inkább háborúban, mintsem bölcsességben kiváló.”*

Pyrrhus képes lehetett a kétértelmű jóslatot megérteni; „le lehet győzni a rómaiakat” (*vincere te Romanos*), semmivel sem kevésbé vonatkozhatott rá, mint a rómaiakra. Ugyanis az a kétértelműség, amely megtéveszt-

tette Croesust, megtevesztette volna magát Chrysippust is, ez utóbbi Epicurust viszont nem.

LVII. 117. Azonban a fő kérdés az, miért ilyen módon adnak Delphoiból jóslatokat, nem csupán a mi korunkban, hanem már régóta, úgy hogy annál már silányabb nem is lehetne. Ebben a vonatkozásban azal érvelnek a védelmezők, hogy az eltelt hosszú idő felemésztette a hely jós-erejét, ahonnan a föld kigőzölgése jött, amelytől megihletve adta jóslatait Pythia. Azt hihetnéd, hogy a borról vagy a halmártásról beszélnek, amelyek idővel elveszítik zamatukat. A hely erejéről beszélnek, nem csupán a természeti, hanem az isteni erőről is. Ez vajon milyen módon merülhetett ki? A hosszú idő, azt mondod. Miféle hosszú idő az, amely képes kiapasztani az isteni erőt? Mi az az isteni erő, amely a földből kipárologva megindítja a lelket, úgy, hogy az előre látja a jövőt, és nem csupán jóval előre látja, hanem mindezt időmértékes versben közli. Mikor merült ki ez az erő? Talán akkor, amikor az emberek kezdtek kevésbé hiszékenyek lenni?

118. Demosthenés¹¹¹ – aki ezelőtt majdnem háromszáz évvel élt – már akkor azt mondta, hogy a Pythia philippizál (*philippidzein*) – azaz, hogy szövetkezik Philippusszal. Ezzel azt akarta kifejezni, hogy Philippus befolyásolta a Pythiát. Feltételezhető, hogy más delphoi jóslatokban is volt valótlanság. Nem tudom azonban, hogyan, azok a babonás, majdnem fanatikus bölcsek, bármit inkább akartak, mintsem azt, hogy ne tűnjenek ostobának. Hajlandók voltak inkább elhinni azt, hogy kiapadt és megszűnt az, ami ha valaha létezett volna, biztosan örökéletű, inkább mint hogy ne higyük el azt, ami hihetetlen.

LVIII. 119. Hasonló tévedés van az álmok esetében is. Milyen hosszadalmas a rájuk vonatkozó ismételt védelmezés! A mi lelkünk – szerinte – isteni és rajtunk kívüli eredetű, és a világegyetem tele van harmonikus lelkek sokaságával. Mivel tehát a lélek isteni eredetű és kapcsolatban áll a többi lélekkel, képes látni a jövőt. Zéno úgy gondolja, hogy a lélek magába száll, mintegy meginog és összeroskad, és ez maga az alvás. Már

Pythagoras és Platón – az igen nagytekintélyű szerzők – úgy vélekedtek, hogy annak érdekében, hogy minél megbízhatóbb álmokat lássunk, életvitelünkben és étkezési szokásainkban is tekintettel kell lennünk az alvásra. A pythagoreusok azt tanácsolják, hogy mindenképpen kerüljük a babot, mintha bizony ennek az ételnek a hatására a lélek és nem a has puffadna fel. Nem tudom, hogy van ez, de semmi annyira képtelen dolog nem lehet mondani, amit ne mondana valamelyik filozófus.

120. Vajon elhisszük-e, hogy az alvók lelke álmukban spontán mozgásba jön, vagy ahogyan Démocritos gondolja, idegen és kívülről jövő látomások hozzák őket mozgásba? Akár az egyik, akár a másik állítás igaz, számtalan hamis látomás tűnik valósnak álmunkban. Ahogyan a hajón utazók számára mozogni látszanak olyan dolgok, amelyek valójában állnak, szemünk olykor egy lámpa fényét kettőnek látja. Minek említsem az eszelősöket vagy részegeket, milyen sok dolgot látnak hamisan? Ha ugyanis nem kell hinnünk az efféle látomásokban, akkor nem tudom, miért kellene az álmokban hinnünk? Ha gondolod, vitatkozhatunk akár ezekről a dolgokról, akár az álmokról, úgy, hogy azokról a dolgokról, amelyek bár állnak, ha mozogni látszanak, azt mondd, földrengést jeleznek vagy váratlan menekülést, a lámpa kettős fénye pedig vizsályt és felkelést ad hírül.

LIX. 121. Már az eszelősök vagy a részegek látomásaiból számos olyan következtetés vonható le, amelyek a jövőre utalnak. Ki van ugyanis olyan, aki egész álló nap lövöldözik nyíllal, és egyszer sem találja el a célt? Egész éjjel álmodunk, s szinte nincs olyan éjszaka, amikor ne álmodnánk, mégis csodálkozunk, hogy ha álmainkból valami valóra válik? Mi lehet vajon annyira bizonytalan kimenetelű, mint a kockadobás? Mégis nincsen olyan ember, aki ha gyakran kockázik, ne dobna néha Venust, olykor sikerül ezt kétszer-háromszor is megismételni. Vajon miként az idétlenek, ezt inkább Venus befolyásának, mintsem a véletlennek tulajdonítanánk? Mert ha más esetekben nem adunk hitelt a csalóka látszatok-

nak, nem látom be, mi rendkívüli van az álomban, amelyben a hamis igaznak tűnik.

122. Mert, ha a természet úgy rendezte volna, hogy az alvók megtegyék azokat, amiket álmodtak, mindazokat meg kellene kötözni, akik aludni térnek. Nagyobb felfordulást idéznek elő ugyanis álmukban, mint bármelyik eszelős. Nem látom be, hogyha az örültek látomásaiban nem kell hinnünk, mivel azok csalókák, miért higgyünk az álmodók látomásaiban, amelyek sokkal zavarosabbak? Vajon, mert az eszelős nem meséli el látomását az álomfejtőnek, azok viszont, akik álmodot látnak, elmesélik? S kérdezem azt is, ha írni akarnék valamit, vagy olvasni vagy énekelni csak hanggal vagy lant kísérettel, avagy meg akarnék oldani valamiféle geometriai, természettudományos vagy dialektikai kérdést, vajon meg kellene várnom az álmodot, vagy felhasználni a tudásomat, amely nélkül ezen dolgok egyikét sem lehet sem megtenni, sem pedig megmagyarázni. Avagy, ha hajózni akarnék, nem úgy kormányoznék, ahogyan megálmodtam, mert akkor hamar elérne a büntetésem.

123. Mi történne, ha a betegségekre inkább az álom magyarázóktól, mintsem az orvostól kérnének gyógyszert? Vajon Aesculapius vagy Serapis¹¹² képes előírni számunkra a kezelést álomban, Neptunus nem tudja megtenni ugyanezt a hajósok esetében? És ha Minerva gyógyszert ad orvos nélkül, a Múzsák nem tudnák megtanítani az álmodókat írásra, olvasásra és egyéb tudományokra? Ha ellenben lehetséges a betegség gyógyítása ilyen módon, akkor akár az említett tudományok is elsajátíthatók álom révén. Mivel azonban ezek nem lehetségesek, így a gyógyítás sem. Ezen lehetőség elestével elvész az álmok egész tekintélye.

LX. 124. Ezek azonban csupán felszíni jelenségek voltak, nézzünk a dolgok mélyére. Vagy létezik ugyanis valamiféle isteni erő, amely segítségünkre van és megadja az álmok értelmét, vagy pedig a magyarázók, a természetnek való bizonyos megfelelésből, a vele való kapcsolatból – amelyet *sympathia*-nak neveznek – tudják, hogy melyik álom minek felel meg, és hogy melyikből mi következik. Vagy a kettő közül egyik sem igaz,

hanem az egész valamiféle állandó és folytonos megfigyelésen alapszik, ennek eredményeként lesz ismert valamennyi álom következménye. Először is tehát azt kell megértenünk, hogy nem létezik semmiféle olyan isteni erő, amely az álmokat létrehozza, s továbbá az is egészen világos, hogy semmiféle álombeli látomásnak nem az isteni akarat a forrása. Az istenek a mi érdekünkben teszik, hogy képesek legyünk előre látni a jövőt.

125. Hányszor akad olyan ember, aki engedelmeskedik az álmoknak, aki megérti őket, aki emlékszik rájuk? Milyen sokan vannak viszont olyanok, akik megvetik, s a beteges és öregasszonyos lélek babonáságainak tartják. Miért törődnének az istenek ezekkel az emberekkel, hogy álmokkal figyelmeztessék őket, ha ezek nem csak figyelemre, de még megjegyzésre sem méltatnák? Jól tudja az istenség ugyanis, hogy ki-ki milyen lelkeletű, és méltó hozzá, hogy bármit is hiába és ok nélkül tegyen, mivel ez még az emberek állhatatosságától is idegen. Ily módon, ha az álmok többségét nem értjük, vagy elhanyagoljuk, akkor az isten vagy nem tudja ezt, vagy pedig hiába ad jelzést az álmokkal. Ezek közül azonban egyik sem illik az istenséghez, ismerjük el tehát, hogy az istenek az álmokkal nem közölnek velünk semmit.

LXI. 126. Keresem a választ arra a kérdésre is, hogyha az Isten nekünk azt a látomást figyelmeztetés célzatával adja, akkor miért nem inkább az ébrenlévőknek, mintsem az alvóknak adja? Ugyanis akár külső és kívülről jövő inger indítja meg az alvók lelkét, akár maguktól jönnek azok indulatba, akár valami más ok az, ami miatt úgy tűnik, hogy látunk, hallunk és teszünk valamit, azonban ugyanez megtörténhetik ébrenlét esetében is. Ha ezt alvás közben az istenek a mi érdekünkben teszik, ugyanezt megtehetnék ébrenlétünkben is, különösképpen mivel Chrysippus állítja, cáfolva az Academicusokat, hogy sokkal biztosabbak és egyértelműbbek azok a dolgok, amelyeket ébren látunk, mint amelyeket álmunkban. Méltó lenne az isteni jótékonyasághoz – ha már törődnek velünk –, ha világosabb látomásokat adnának az ébrenlévőknek, mintsem

homályosakat álomban. Mivel ez nem így történik, az álmokat nem tartjuk isteni eredetűeknek.

127. Mi szükség van körülményes kitérőkre, hogy álmofejtők segítségére szoruljunk; nem mondhatná meg nekünk az istenség egyenesen, ha törődik velünk, hogy 'ezt tedd, ezt ne tedd!', s inkább ébrenlétünkben, mint álmunkban?

LXII. Ugyan ki merné azt állítani, hogy minden álom igaz? „Néhány álom igaz” – mondja Ennius –, „azonban szükségszerűen nem valamenynyí.” Végül is mi a különbség? Melyik az igaz és melyik a hamis? És ha az igaz álmokat az Isten küldi, honnan származnak a hamisak? Ha ugyanis azok is isteni eredetűek, akkor mi van következtelenebb az istennél? Mi van botorabb dolog, mint a halandók lelkét felizgatni csalfa és hamis víziókkal? Ha viszont az igaz álmok istentől származnak, a csalárdak és értelmetlenek emberiek, honnan van ez az önkényes megjelölés, hogy ezt az isten, amazt a természet hozta létre, inkább, minthogy vagy mindegyik isteni eredetű – amit tagadok –, vagy mindkettő a természettől való? Mivel pedig azt tagadod, így ezt mindenképpen el kell fogadnod.

128. A természet alatt azt értem, amelynek a révén a tevékeny lélek sohasem lehet aktivitás és mozgás nélkül. És amikor a test elernyed az alvásban, sem a tagjait, sem az érzékeit nem tudja használni, sokféle és bizonytalan látomás szállja meg – ahogyan Aristotelés mondja –, azoknak a dolgoknak a visszamaradt foszlányai, amelyeket ébren tett vagy gondolt. Ebből a zűrzavaros együttesből csodálatos álmoképek bontakoznak ki. Ha ezek közül egyesek hamisak, mások igazak, nagyon szeretném megtudni, miféle jel alapján lehetséges ezek megkülönböztetése.

Ha nincs ilyen, akkor miért hallgatunk azokra az álom-magyarázókra? Ha viszont létezik valami, nagyon szeretném hallani mi az, ők azonban erre zavarba jönnek.

LXIII. 129. Meg kell vitatnunk már azt, mi a valószínűbb, vajon a halhatatlan istenek, akik mindenk fölött állnak,¹¹³ mindenfelé röpdösnek, és minden halandónak, bárhol vannak is, nem csak azoknak, akik ágyban

vannak, hanem azoknak is, akik tábori fekhelyeken, amikor valakit horkolni látnak, valamiféle szövevényes és homályos látomásokat adnak eléjük, amelyekkel azok, álmukból felriadva reggel, azonnal az álomfejtőhöz fordulnak? Vagy a természettől van az, hogy a mindig aktív lélek, amit ébren látott azt látni véli álmában is? Vajon méltóbb a bölcslethez a jósnők babonáságában keresni magyarázatot, vagy természetes okokkal megindokolni? Így lehetséges volna az álmok helyes magyarázata, mégis azok, akik ezt állítják, erre nem képesek, ugyanis ezek a leghitványabb és legtudatlanabb népségből álltak össze. A te sztoikusaid viszont tagadják, hogy bárki ihletett jós lehet, kivéve a bölcsöt.

130. Chrysippus viszont a következő szavakkal határozta meg a jóslást: „az istenek által az emberek számára küldött jeleket felismerő, átlátó, megmagyarázó képesség.” Annak a feladata előre megtudni, hogy mi az istenek szándéka az emberek iránt, mit jeleznek számunkra, milyen módon lehetséges a bajokat elhárítani és az isteneket kiengesztelni. Ugyancsak ő, a következőképpen határozta meg az álomfejtést: „az istenek által az emberek számára álmukban küldött látomások megértésére, megmagyarázására szolgáló erő.” Akkor tehát micsoda? Ezekhez átlagos tehetségre van szükség, vagy pedig kiemelkedő képességre, és pedig tökéletes tudásra? Ilyen embert viszont egyet sem ismerek.

LXIV. 131. Figyelj tehát, hogyha elfogadom, hogy van jóslás – amit egyébként sohasem teszek meg –, nem fogunk találni egyetlen olyan embert sem, aki rendelkezik jóserővel. Milyen az istenek gondoskodása, ha sem álmunkban nem jeleznek nekünk olyan dolgokat, amelyeket mi magunk megértünk, sem pedig olyanokat, amelyekkel álomfejtőhöz fordulhatunk. Ha az istenek olyan dolgokat adnak élénk, amelyeket magunk sem értünk, sem megfejtőkre nem találunk, akkor ez olyan, mintha a senatusban a karthágóiak vagy a hispániaiak tolmács nélkül beszélnének.

132. Valójában mi a célja az álmok homályosságának és talányainak? Az isteneknek akarniuk kellett, hogy megértsük azokat az intelmeket, amelyekkel bennünket a saját érdekünkben figyelmeztetnek. Miért?

Egyetlen költő és természetfilozófus sem homályos? Valójában az a híres Euphorion¹¹⁴ igen homályos, Homéros azonban nem.

133. Melyik a jobb a kettő közül? Heraclitos¹¹⁵ nagyon homályos, Démocritos a legkevésbé. Vajon össze lehet őket hasonlítani? Úgy figyelmeztetsz engem a saját érdekemben, hogy nem értem meg. Mi haszna van tehát, hogy figyelmeztetsz? Ez éppen olyan, mintha egy orvos azt rendelné a betegének, hogy vegyen be:

*„földön született, fűbenjárót,
házát magával hordozó vértelent.”*

Inkább, mintsem köznapi módon csigát mondana.

Pacuvius¹¹⁶ Amphionja a következő talányos beszédet mondja:

*„néglábú, lassan járó, földi, alacsony és érdes,
rövidfejű, nyaka kígyószerű, vad tekintetű,
élettelen, kibelezett, zengő hangú.”*

Mivel igen homályosan beszélt, az attikaiak így válaszolnak:

„Nem értjük, csak akkor, ha nyíltan beszélsz.”

Mire az egyetlen szóval megmondta: a teknősbéka. Nem tudta volna rögtön az elején megmondani, lantjátékos?

LXV. 134. Chrysippus könyvében szerepel az az álom, hogy egy ember az álomfejtőhöz fordult, mert azt álmodta, hogy hálószobájában tojás függ az ágyánál, a párnakötőjén. Erre a magyarázó azt mondta, hogy az ágya alatt kincs van elásva. Mire az ásní kezdett, talált is valamennyi aranyat, ami körül volt véve ezüsttel, küldött belőle valamennyit – amennyit jónak látott – az álomfejtőnek. Akkor az: „a tojás sárgájából semmit” – úgy értette ugyanis, hogy a tojásból ez az arany, a többi pedig

az ezüst. Vajon soha senki más nem álmodott tojásról? Miért egyedül ez a nem tudom kicsoda talált kincset? Milyen sok a szűkölködő, az istenek segítségére méltó, akiket semmiféle álommal nem figyelmeztet kincs találására! Továbbá, milyen okból figyelmeztették ezt ilyen homályosan, hogy a tojásból szülessen meg a kincsre utaló hasonlat, inkább, minthogy nyíltan kapott volna parancsot kincs keresésére, amilyen nyíltan Simonidesnek¹¹⁷ megtiltották a hajózást?

135. A homályos értelmű álmok illenek ugyanis a legkevésbé az istenek fenségéhez.

LXVI. Térjünk rá most arra, mennyire nyílt és világos volt az álom a kocsmáros által megarában¹¹⁸ megölt emberről? Vagy mint Simonides esetében az, akit ő eltemetett, figyelmeztette, hogy ne szálljon hajóra, vagy mint a Nagy Sándorra vonatkozó álom – amit te, Quintusom, csodálkozom, hogy mellőztél. Amikor barátját, Ptolemaeust a csatában mérgezett fegyver sebesítette meg, és súlyos sebe miatt fájdalmak közepette haldoklott, Nagy Sándort, miközben mellette ült, elnyomta az álom. Rögtön, amint elaludt, állítólag azt a kígyót látta, amelyiket anyja, Olympias nevelt; szájában gyökeret hozott, egyszersmind elmondta, hogy hol terem az (nem messzire attól a helytől), s ennek olyan gyógyereje van, hogy Ptolemaeust könnyedén meggyógyítja. Amikor Nagy Sándor felriadt, elmesélte álmát barátainak, embereket küldtek, hogy megkeressék a gyökeret. Miután megtalálták – úgy hírlik –, Ptolemaeus meggyógyult, s még számos katona, akiket ugyanolyan fegyverek sebesítettek meg.

136. Számos hasonló álmot említettél a történelemből. Beszéltél pl. Phalaris¹¹⁹ anyjának az álmáról, az idősebb Cyruséról¹²⁰, Dionysius¹²¹ anyjáéról, a pun Hamilcaréról¹²², Hannibáléról¹²³ és P. Deciuséról¹²⁴. Közismert az az előtáncos rabszolgára vonatkozó álom,¹²⁵ valamint C. Gracchusé¹²⁶ és újabban Caeciliáé,¹²⁷ Balearicus lányáé. Ezek azonban mások álmai, azért nem ismerjük őket, néhány közülük talán koholmány is. Ki tanúsítja ezeket? Mit mondhatnánk a mi saját álmainkról? Te azt

álmodtad rólam, hogy lovamon kikászálódtam a partra,¹²⁸ én viszont Mariusról, amint babérkoszorúval és vesszőnyalábokkal templomához¹²⁹ küldött.

LXVII. Valamennyi álomnak, Quintusom, egyetlen magyarázata van. A halhatatlan istenekre, keressük meg mi az, nehogy a mi babonásságunk és csűrés-csavarásunk győzedelmeskedjen felette.

137. Miféle Mariust láthattam én álmomban, mit gondolsz? Azt hiszem a hasonmását, a képmását,¹³⁰ ahogyan Democritus gondolja. Honnan került elő ez a képmás? „Szilárd testekből ugyanis határozott körvonalú alakok erednek!” És miből lett tehát Marius teste? „Ugyanabból a testből” – úgymond – „ami korábban volt.” „Mindenek tele vannak képmásokkal.” Mariusnak az a képmása tehát követett engem az atinai mezőre: ugyanis jelenséget sem lehet elképzelni másként, kivéve képmások hatására.

138. Hogyan? Azok a képmások úgy hallgatnak a szavunkra, hogy azonnal megjelennek, ha akarjuk? A nem létező dolgok képmásai is? Mi van ugyanis annyira nem látott és valótlan alak, amit maga a lélek nem képes elképzelni magának? Úgy, hogy amit még sohasem láttunk, azokról mégis van elképzelésünk, mint a városok fekvése, az emberek alakja?

139. Vajon tehát, amikor Babylon falaira gondolok vagy Homéros ábrázatára, azoknak valamiféle képmása befolyásol engem? Tehát minden ismert lehet a számunkra, amit akarunk. Semmi sincs ugyanis, amit ne lennének képesek elképzelni. Semmiféle képmások nem hatolnak be tehát az alvók lelkébe kívülről, és egyáltalán semmi nem árad beléjük. Nem ismerek senkit, aki Democritusnál nagyobb meggyőződéssel mondott volna értelmetlenséget. A lelkekben megvan a természetes erő, hogy aktívak és éberek legyenek, nem valamiféle külső ösztönzés folytán, hanem a saját maguk, hihetetlenül gyors mozgása révén. Amikor a test segíti a lelkeket, tagjaik és érzékeik mindent világosan látnak, gondolnak és éreznek. Amikor viszont elveszíti ezeket a támaszait, és a test elernyedése nyomán magára marad a lélek, akkor a saját ereje mozgatja. Ily mó-

don alakok jelennek meg, és események zajlanak le benne, és ilyenkor úgy véli, hogy sok mindent hall és mond.

140. Így a lélek elernyedtt és ellazult állapotában sok minden megjelenik, mindenféle módon összekevert és zavaros formában; leginkább azon dolgok visszamaradt emlékképei mozognak és keverednek lelkünkbe, amelyekről ébrenlétünk alatt gondolkodtunk, vagy amiket tettünk. Ahogyan nekem azokban az időkben, ahogy visszaemlékszem, gyakran megjelent gondolatban Marius az, hogy milyen hatalmas lelkierővel és állhatatossággal viselte saját balsorsát, úgy gondolom, ebben van a magyarázata annak, hogy róla álmodtam.

LXVIII. Neked viszont, aki nyugtalankodva gondoltál rám,¹³¹ hirtelen megláttál álmodban kiemelkedni a folyóból. Mindkettőnk elméjében meg voltak ugyanis az ébrenlét alatti gondolataink nyomai. Továbbá még hozzá is adódtak bizonyos elemek: nekem Marius templomáról, neked a lóról, amely engem vitt és velem együtt elsüllyedt, majd ismét megjelent.

141. Vagy azt gondolod, hogy akad valaha egy olyan eszelős anyóka, aki higgyn az álmoknak anélkül, hogy az néhányszor véletlenül meg ne valósulna? Nagy Sándor álmában egy kígyót látott beszélni. Ez lehet igaz, és lehet valótlan is. Azonban egyik esetben sem csodálni való. Nem halotta ugyanis beszélni a kígyót, hanem hallani vélte, és ez annál különösebb, mivel az a szájában gyökeret tartott és így beszélt. Azonban az álmodó ember számára semmi sem különös. Kérdezem viszont, miért látta Nagy Sándor ezt az annyira híres, biztos álmot, és miért nem látott mások is hasonlót, továbbá miért nem látnak mások is számos ehhez hasonló? Én a Mariusszal kapcsolatos álmomon kívül másra nem emlékszem.

142. Hiába töltöttem el hosszú életem során annyi éjszakát. Most azonban közéleti tevékenységem szüneteltetése miatt, felhagytam az éjszakázással, sőt, hozzávettem még némi délutáni szundikálást is (ami korábban nem volt szokásom). Annak ellenére, hogy mostanában ennyire sokat alszom, egyetlen álmomban sem kapok figyelmeztetést, különösképpen az olyan nagy jelentőségű ügyekről,¹³² sosem tűnik számomra in-

kább úgy, hogy álmodom, mint amikor látom a fórumon a tisztségviselőket, és a senatust az ülésteremben.

LXIX. Mert a felosztásnak ez a második pontja – mi a természetesnek az összefüggése és kapcsolata –, amit, ahogyan mondtam, *sympathia*-nak neveznek, hogy a tojásból kincsre kell következtetni? Az orvosok is következtetnek bizonyos tünetekből, a betegség megjelenésére és elhatalmasodására, s úgy mondják, bizonyos fajta álmokból következtetni lehet az egész állapotára, mint pl. arra, hogy jó erőben vagyunk, avagy kimerültünk. Azonban a kincs, az örökség, a megtiszteltetés, a győzelem és sok más hasonló dolog, miféle természetes kapcsolatban van az álommal?

143. Állítólag valaki, aki álmában venusi ölelésben fonódott össze, ezalatt elvetette a vesekövét. Az összefüggés nyilvánvaló. Az alvónak ugyanis olyan látomás jelent meg, hogy azt, ami történt a természet ereje, nem pedig a téves vélekedés eredményezte. Miféle természet adta Simonides elé azonban azt a látomást, amely a hajózást megtiltotta neki? Vajon miféle kapcsolat volt a természet és Alcibiades álma között, amelyben ahogy olvasható, kevéssel a halála előtt azt látta, hogy kedvese köpenyébe van öltöztetve. Később, amikor teste temetetlenül és mindenkitől elhagyatva feküdt, kedvese saját köpenyébe takarta bele a testét. Tehát ez benne volt a bekövetkező eseményekben, és természetes okai voltak, vagy hogy a valóságban is az történt meg, ahogyan megálmodta, mindez a véletlen volna?

LXX. 144. Nemde, az álomfejtők következtetései inkább a hozzáértésüket mutatják, mint a természet erejét és összhangját. Egy futó, aki az olimpiai játékokon való részvételét tervezte, álmában azt látta, hogy négyes fogaton hajt. Reggel az álomfejtőhöz fordult. „Győzni fogsz” – mondta az álomfejtő –, „ezt jelzi ugyanis a gyorsaság és a lovak ereje!” Később ugyanez a futó Antiphonhoz fordult, az pedig így válaszolt: „szükségképpen le fognak győzni, vagy nem látod, hogy négyen is futnak előtted?” Íme egy másik futó – ezekhez az álmokhoz hasonló esetekkel van tele Chrysippus és Antipater könyve. Most azonban visszatérek a fu-

tóra. Az álomfejtőhöz fordult azzal, hogy álmában sassá változni látta önmagát. Erre az így válaszolt: „gyóztél, ennél a madárnál ugyanis egyetlen másik sem repül gyorsabban.” Ugyanennek Antiphon a következő választ adta: „Tökfilkó” – mondja –, „nem látod, hogy legyőznek? Ez a madár ugyanis, amikor más madarakat üldöz és hajszol, közben mindig ő maga az utolsó.”

145. Egy asszony gyereket szeretett volna. Kétségei voltak afelől, hogy állapotos-e, azt álmodta, hogy méhe le van pecsételve. Elment az álomfejtőhöz. Az azt mondta, mivel a méhe le van zárva, nem képes megfoganni. Ellenben a másik, ugyanerre az álomra azt mondta, hogy állapotos, ugyanis, ami üres, azt nem szokás lepecsételni. Akkor hát miben áll a csavaros eszű álomfejtő tudománya? Vajon az említett és még számos példa, amelyeket a sztoikusok összegyűjtöttek, mi mást jeleznek, mint azt, hogy valamiféle hasonlatosság alapján, a ravaszságot hol így, hol úgy forgató emberek következtetéseiről van szó? Az orvosok felismernek bizonyos tüneteket a beteg pulzusából és légzéséből, és sok másból következtetnek a jövőre. A kormányosok, amikor látják a vízből felugráló tintahalakat, valamint a kikötő felé igyekvő delfineket, úgy vélik, vihar közeledik. Ezt ésszel meg lehet magyarázni, és könnyedén visszavezethető természetes okokra, viszont az, amit az előbb említettem, semmiképpen.

LXXI. 146. „Márpedig a rendszeres megfigyelés” (ugyanis ez az utolsó mentség), „a jelenségek megfigyelésével létrehozza a jóslás tudományát.” Valóban meg lehet figyelni az álmokat? Ugyan hogyan? Ezek ugyanis végtelenül változatosak, nem lehet annyira képtelen, értelmetlen, félelmetes dolgot elképzelni, amiről ne tudnánk álmodni. Hogyan tudnánk tehát ezeket a megszámlálhatatlan, és mindig új dolgokat emlékezetben tartani, vagy megfigyelés útján feljegyezni? Az asztrológusok feljegyezték a bolygók mozgását. Olyan szabályszerűséget fedeztek fel ugyanis ezek mozgásában, amire korábban nem is gondoltak. Ki vele hát, miféle szabályszerűség és összefüggés van az álmokban? Mi módon tud-

juk megkülönböztetni az igaz álmokat a hamisaktól, amikor ugyanaz az álom, kinek-kinek mást és mást jelent, és ugyanaz az álom sem mindig ugyanazt? Így csodálatosnak tűnik nekem, hogy a hazug embernek még akkor sem szoktunk hinni, amikor az igazat mond; hogy van az, ha egy álom beteljesült, miért nem inkább annak az egynek a hitelét vonják kétségbe a sok többi eset alapján, minthogy egynek alapján számtalan többiét megerősítik.

147. Ha tehát az álmok nem valamely istentől erednek, és nem állnak semmiféle-kapcsolatban a természettel, és ha folyamatos megfigyelésen sem alapulhat az álmokra vonatkozó tudás, akkor következésképpen az álmoknak nincs semmi értéke. Különösképpen azok, akik ezeket látják, semmit sem látnak előre, azok viszont, akik ezeket látják, semmit sem látnak előre, azok viszont, akik az álmokat értelmezik, feltételezéseikre, nem pedig a természet törvényeire alapoznak. A véletlen pedig a szinte megszámlálhatatlan évszázad során minden téren több, csodás jelenséget hozott létre, mint az álomlátásban. Nincs azonban semmi bizonytalanabb, mint az a következtetés, amely különbözőképpen, nem egyszer ellenkező módon értelmezhető.

LXXII. 148. Vessük el tehát az álmok jós-erejét, a többivel együtt. Az igazat megvallva ugyanis, a nemzetek között elterjedt babona megszállta mindenkinek a lelkivilágát, és úrrá lett az emberek együgyűségén. Ezt mondtam az istenek természetéről szóló könyveimben, s főként ezzel a kérdéssel foglalkoztam ebben a vitában is. Úgy gondoltam, nagy szolgálatot teszek saját magamnak, valamint honfitársaimnak, ha sikerül a babonát gyökerestül kiirtani, egyszersmind szeretném egyértelműen világossá tenni azt, hogy a babona elvetésével nem vetjük el a vallást is. A bölcs ember kötelessége ugyanis az ősök intézményeinek a védelmezése, a szent szertartások megőrzése. Továbbá a világmindenség szépsége, és az égi jelenségek szabályossága, kötelez annak elismerésére, hogy létezik egy hatalmas és örök természet, s az emberiségnek ezt tisztelettel és csodálattal kell szemlélnie.

149. Ezért ahogyan terjeszteni kell a vallás befolyását, amely kapcsolatos a természet megismerésével, úgy gyökerestől ki kell irtani a babonáságot. Nyomodban van ugyanis, szorongat és üldöz, akár a jövőmondóra, akár az előjelre figyelsz, akár áldozatot mutatsz be, akár a madarakat szemléled, akár a káldeusokra, akár a *haruspex*ekre ügyelsz, ha villámlik, ha mennydörög, avagy az égből valahová lecsap a villám, vagy valami előjelszerű esemény történik. Ezekből szükségképpen valóra válik valami, úgy, hogy a lelkünk sohasem maradhat nyugodt.

150. Úgy tűnik, az álom menedék, minden fáradalom és nyugtalanság közepette. Ellenben az álom nagyon sok félelem és gond okozója is. Ezeknek ugyan önmagukban kevés jelentősége lenne, és inkább ügyet se vetnék rájuk, ha a filozófusok nem veszik védelmükbe az álmokat, s nem is a legmegvetettebbek, hanem éppenséggel az éles elméjűek, akiket szinte teljességgel tökéleteseknek tartanak, mert látják az összefüggéseket és az ellentéteket. Ha Carneades nem állt volna ellent az ő arcátlanságuknak, nem tudom, jelenleg nem csak őket tartanák filozófusoknak. Kizárólag nekik szól az én egész vitatkozásom és ellenkezésem. Nem azért, mert őket vetjük meg a leginkább, hanem, mert úgy tűnik, a saját véleményüket igen éles elméjűen és szellemesen védelmezik. Minthogy pedig az jellemző az *Academiára*, hogy nem fejt ki a véleményét, és azt helyesli, ami a legvalószínűbbnek tűnik, szembesíti az érveket, és megállapítja, hogy melyik nézetrel szemben mit lehet felhozni, nem hivatkozik a maga tekintélyére, és a hallgatóságnak teljesen szabad vélekedést enged meg. Tartsuk meg ezt a Sókratéstól ránk maradt szokást, s egymás között, ha te, Quintus öcsém, egyetértesz ezzel, akkor minél gyakrabban alkalmazzuk. Számomra, úgymond, nem lehet ennél semmi sem megfelelőbb. Miután ezek elhangzottak, felálltunk.

Jegyzetek

Első könyv

- 1 A mantiké vagy maniké a mania-ból származik, jelentése a latin furoréval azonos, l. Phaedrus 244 c.
- 2 Cicero proconsul volt ott Kr.e. 51–50-ben.
- 3 A pater epithetont Ennius adta Romulusnak: Ann. 113 Vahlen2, 108. Skutsch. A hagyomány szerint az egyik király, Numa Pompilius vezette be Rómában az augurok papi collegiumát, vallási reformjai keretében.
- 4 A madárjóst jelenti, ezek a jósek a madarak röptéből, hangjából és étvágyából olvastak ki a jövőre vonatkozó előjeleket.
- 5 Kr.e. 510-ben történt, s mondai hagyomány szerint az utolsó király Tarquinius Superbus volt.
- 6 Béljósok, akik az áldozati állatok zsigereiből jósoltak, a jóslásnak ez a formája is etruszk eredetű.
- 7 Tulajdonképpen a jóslás megszemélyesítője. A mondai hagyomány szerint Tarquinius Superbus vásárolta meg a Sibylla-féle jóskönyveket egy öregasszonytól, s őrzésüket egy kéttagú papi testületre bízta, ez a testület Kr.e. 367-től tíz tagú lett, majd Sulla korában tizenötre emelkedett a tagok száma. Ezeket a jóskönyveket csakis hivatalos döntés alapján lehetett megnézni (consilio publico). Jelentősen hozzájárultak a görög istenek és görög vallási rítusok Rómában való elterjesztéséhez, ugyanis a válságos esetekben, görög istenek és kultuszaik Rómában való meghonosítását tanácsolták. Maga Sibylla egy phrigiai eredetű jósnő volt.
- 8 Kr.e. 87-ben Octavius és Sulla, Marius és Cinna elleni harcára utal.
- 9 A római államtanács, a senatus.
- 10 Iuno Sospita, a templom helyreállítása Kr.e. 105-ben történt, amikor Cic. egy esztendő volt. Q. Caecilius Balearicus 123-ban volt consul.
- 11 Panaitiosz.
- 12 De natura deorum, Kr.e. 45-ben, közvetlenül a De divinatione előtt íródott, bizonyos abban felmerült gondolatok itt folytatódnak.

- 13 Cic. Tusculumi birtokán két gymnasium is volt. A Lyceum egyébként annak a helynek a neve volt, ahol Aristotelés tanított. Vö. Tusc. disp. II.3. Az Academia viszont Platón működésének ismert helyszíne volt.
- 14 Gaius Aurelius Cotta, Cic. egyik vitapartnere a De natura deorum c. művében, az akadémikus irányzat képviselője, Q. Lucilius Balbus ellenében, aki a sztoikus eszmék védelmezője.
- 15 „Miután mindezek elhangzottak, úgy váltunk el, hogy Velleius, Cotta fel fogását tartotta helyesebbnek, nekem viszont Balbusé látszott valószínűbbnek” (De nat. deorum III.40.)
- 16 De nat. deorum II.3.
- 17 De nat. deorum II.12: lényegében ugyanerről a kérdésről vitatkoznak,
- 18 A korabeli aktuális politikai helyzetre gondol Cicero, ez a mű ugyanis Kr.e. 44-ben íródott, részben Caesar halála előtt, részben utána. Cicerót érzékenyen érintette, hogy a közszereplésből ill. az állam vezetéséből teljesen kiszorult.
- 19 Cic. itt is és több más helyen a vaticinatio kifejezést használja, ez azt az eljárást jelenti, amikor önkívületben, vagy nagyon erős lelki ráhatás alatt történik a jóslás.
- 20 A részlet Aratus: Diosemeia c. költeményéből való, Cic. latin fordításában.
- 21 A békák időjóslo szerepéről Aratus 214, vö. Még Plin.n.h. XVIII 87, Verg. Georg. I. 378.
- 22 Summanus eredetileg etrúriai, később római isten, az éjjeli ég villámokat szóró istene, gyakran hozzák kapcsolatba Plutóval, pedig nyilván Iuppiter egyik megnyilvánulása lehetett. Iuppiter Optimus Maximus templomának homlokzati szobra.
- 23 Cic. írt a saját consulságáról egy terjedelmes önéletrajzi jellegű, öndicsőítő poémát, kb. Kr.e. 60-ban.
- 24 A latin ünnepeket a latin liga tiszteletére tartották évenként, rögtön a consulok hivatalba lépése után, az Albai ill. A Capitoliumi dombon, az ünnep időtartama négy nap volt.
- 25 Kr.e. 65-ben voltak consulok, két évvel Cic. előtt.
- 26 Az etruszkokat sokan Lydiából származónak tartották, erre utal a jósnak a Lydius elnevezése is.
- 27 A Mars isten által küldött anyafarkas jelzője a „marsi” (Martia).

- 28 A Sibylla-könyvek etruszk haruspexekről szóló részleteire utal.
- 29 A Venus a legjobb dobást jelentette a kockajátékban. A rómaiak négy kockával játszottak, a kocka négy oldalára eshetett, mivel csak emylin volt jelzés, kettő legömbölyített oldala volt. A legszerencsésebb esetben mind a négy oldal különböző volt, ez volt a venus, a négy egyforma a legrosszabb dobás, neve canis (kutya).
- 30 A leghíresebb ókori festő Apelles festette, a cosi Aszklépiosz templomban volt, később Augustus császár Rómába vitette.
- 31 Utalás Julius Caesar és Cn. Pompeius pharsalusi összecsapására (Kr.e. 48.).
- 32 Cic.-t mint Pompeius és Hortensius kollégáját Kr.e. 53-ban választották be a testületbe. Quintus arra az ellentmondásra céloz, amely Kr.e. 63–53 között, ill. 44-ben jellemezte az augurok helyzetét.
- 33 A galaták, később Armenia királya is. Julius Caesar kortársa, Cicero védte a Caesar elleni merénylet vádlottjaként. Lásd még Cic. Pro rege Deiot. 39, de div. II. 37, 78, Caesar Bell. Alex. 67.
- 34 Terripudium (terra pavire) vagy terripavium, ugyanebben az értelemben használatos a solistimum is. Quintus nem fogadja el valódi jóslatnak.
- 35 Ilyen esetekben úgy etették a csirkéket, hogy a jóslat az elvárásoknak megfelelően „alakuljon” vö. II. 34.35.
- 36 Az első pun háborúban, Kr.e. 249, vö. Cic. De nat. deorum II. 3, 7; Polybios I. 54.
- 37 Valószínűleg Pacuvius: Dulorestes c. darabjából való.
- 38 A madárjósok, jellegzetes, görbe botja.
- 39 Lásd Liv. I. 6. Romulus a Palatinuson, Remus az Aventinuson kért jóslatot. A templum kijelölt hely, az égtájak felosztásánál is ez a szokásos kifejezés; ilyenkor a jósok négy részre szokták felosztani az égboltot, egy-egy ilyen résznek a neve is templum.
- 40 Kr.e. 390-ben a gall betöréskor a bot kivételével minden elégett. Lásd még Val. Max. I. 1, Liv. V. 41, Plut. Camillus 32.
- 41 A comitium a népgyűlés színhelye Rómában a Forum közelében.
- 42 Lásd De nat. deorum II. 4.
- 43 A tabernaculum a kijelölt hely közepén felállított jóslatkérő sátor, innen folytatta megfigyeléseit az augur.

- 44 A pomerium nem egyszerűen városfal, hanem a város megszentelt határa, egyben a közigazgatási határ is. A sátor ezen belül volt, ha a szertartást végző pap a jóslás befejezése előtt átlépte a pomeriumot, akkor másik helyet kellett kijelölni, és a jóslatkérést ott megismételni.
- 45 Görög jósnő.
- 46 A jóstáblácskák kisméretű fatáblák, amelyek Fortuna Praeneste-beli templomában voltak elhelyezve, vö. II. 41. 86.
- 47 Vö. Hérod. III. 151–153.
- 48 Vö. Diod. Sic. Bibl. II. P. 118. (473 ezerről beszél), vö. Még Lactant. Div. Inst. VII. 14, Plin. N.h. VII. 56.
- 49 Ennius: Annales. A Vesta szűz, Rhea Silvia vagy Iliá, Numitor király lánya, az ikrek, Romulus és Remus anyja.
- 50 Mars istenre, az ikrek mondai atyjára utal.
- 51 Az idézett részlet valószínűleg Ennius Alexander c. darabjából való. Hekabé, Priamosz felesége, a trójai királyné, a születendő fiú pedig Parisz királyfi.
- 52 Consul Kr.e. 343-ban.
- 53 Ez a felajánlási ceremónia a devotio, bővebben lásd Liv. VIII. 9.
- 54 Homéros: Ilias IX. 363.
- 55 Anabasis III. I, 11; IV. 3, 8.
- 56 Ez a munka elveszett, lásd Plut. Dion. 22.
- 57 Sógora ölte meg, kb. 359-Ben, lásd Xen. Hell. VI. 4, 35. (Ez nem a makedón hanem a Pherae-beli Alexandros!)
- 58 Praesul lásd még Liv. II. 36; Val. Max. I. 7, 4. Az előtáncos a Salius papok testületének a vezetője szokott lenni, lásd még Liv. I. 20, 4. Az itt említett paraszt neve Tib. Atinius. A játék a rabszolga megkorbácsolásával, ill. az aréna körüli körbehajtásával vette kezdetét.
- 59 Kr.e. 61, vö. Ad Att. I. 15.
- 60 Utalás Clodius Cic. elleni fellépésére, száműzetésére 58-ban, majd az 57-ben történt visszatérésére.
- 61 Cic. szabadosa, aki vele tartott a száműzetésbe is.
- 62 Győzelmi jelkép.

- 63 A templomot Marius emeltette Iuppiternek a cimberék felett aratott győzelme emlékére, ami Kr.e. 101-ben volt. A senatus ebben a templomban volt Cicero visszatérésekor.
- 64 Vö. Tertull. De anima 48, Plut. Sympos. 9, 10; Plin. N.h. XVIII. 12.
- 65 Ilias XXII. 358.
- 66 Plaut. Aulul. II. 2, 1.
- 67 A részlet Accius Hecuba vagy Ennius Alexander c. művéből való, vö. I. 50, 114.
- 68 Utalás Parisra, aki az Ida hegyén lett pásztor.
- 69 Caesar és Pompeius polgárháborúja idején, és közvetlenül a pharsalusi csata előtt Kr.e. 48-ban.
- 70 Vö. II. 18, 34.
- 71 Lásd 6, 12.
- 72 Ilias II. 301–329 és alább II. 30–63.
- 73 Kr.e. 89-ben történt.
- 74 A csata Kr.e. 371-ben volt, a thébaiak győztek Epameinondas és a spártaiak fölött.
- 75 Zeus Trophonon tiszteletére létrehozott jóshely, vö. Aristoph. Felhők 508.
- 76 Aigospotamoi Kr.e. 405.
- 77 Kr.e. 217 a trasimenusi vereség, lásd még Liv. XXI. 57, 63.
- 78 Vö. I. 15, 28; II. 34, 72. A szent csirkék őrizője a pullarius.
- 79 Híres színész a köztársaság korában, Cic. védte apagyilkosság vádja miatt, lásd Pro Roscio comoed.
- 80 Ezt az állapotot a föld kigőzölgésének belélegzésével hozták összefüggésbe.
- 81 Samniumban volt, az alvilág lejáratainak tartották, lásd Verg. Aen. VII. 563.
- 82 Pacuvius: Teucer, Hesione Teucer anyja.
- 83 Platon: Phaed. 244.
- 84 Nem az aki Rómát elfoglalta, hanem az, aki később behatolt Makedóniába, és ott halt meg 278-ban.

- 85 Athéne és Artemis.
- 86 Prob. XXX. P. 471.
- 87 Hom. Od. X. 492.
- 88 Servius is említi őket Aen. VI. 70. És 72. Jósolataikat megőrizték a Sibylla-könyvek.
- 89 Hom. Il. XIII. 663.
- 90 A király főpapi funkciója a rex sacrorum (áldozó király) tisztében élt tovább a köztársaság korában.
- 91 Caesar B.G. VI. 13, Pomp. Mel. III. 2; Strabon IV. 312.
- 92 Vö. Herod. IX. 33.
- 93 Val. Max. I. 1: tízet és nem hatot említ. Eltérőek a vélemények, sőt abban is, hogy az ifjakat a rómaiak vagy az etruszok közül választották ki.
- 94 De nat. deorum II. 3, 7. lényegében ugyanazt említi.
- 95 A jelenségről tudósít Sen. Quaest. Nat. I. 14.
- 96 A folyó ismeretlen.
- 97 Kr.e. 90–88.
- 98 Kr.e. 406–396. Veiit végül Camillus foglalta el, vö. Liv. V. 15, Plut. Camillus 4.
- 99 Lásd még Plut. Camillus 3.
- 100 Vö. Liv. V. 32, 50.
- 101 Iuno Moneta – később az ő védnöksége alá helyezték az állami pénzverdéket is, a név tovább élése ill. a funkciójára való utalás ma is fellelhető a monetáris rendszer nevében.
- 102 Az elsőnek szavazó centuriát a többség választotta ki, ennek a leadott szavazatát a többi szempontjából „előjelnek” tekintették.
- 103 A 3. makedón háborúban legyőzte Perseust, Pydna mellett, Kr.e. 168-ban
- 104 Valószínűleg L.Valerius Flaccus (Kr.e. 63-ban praetor), sikkasztás miatt vádat emeltek ellene, védője Cic. volt 60-ban.
- 105 Vö. II. 34, 71–72.
- 106 Jósoknak nevezték magukat, vö. I. 2.
- 107 Latiumi kisváros, amelynek lakói híresek voltak babonásságukról.

- 108 Cic. írta ifjú korában, dicsőíti benne Mariust, aki szintén Arpinumban született, vö. Cic. De leg. I.1.
- 109 Annales I. 94. Skk.
- 110 Más források szerint Romulus a Palatinuson, Remus az Aventinuson, vö. Div. I. 5, Dion. Mal. I. 86, Florus I. 6.
- 111 I. 18, 34.
- 112 Diog. Laert. I. 48; Val. Max. V. 3, 3.
- 113 Arist. Polit. I. 11. Plin. is elmondja ezt a történetet Democritusról, N.H. XVIII. 28.
- 114 A víz megjelenése vagy eltűnése jelenségéről lásd még Plin. N.H. II. 83.
- 115 Cassandra beszél, és Helene jöttére utal.
- 116 Ennius Annales VII. 2.
- 117 Lásd I. 20, 39.
- 118 Plin. N.H. XI. 71; Val. Max. I. 6; Plut. Caesar.
- 119 Ő volt az a jós, aki figyelmeztette Caesart Martius Idusára, vö. Suet. Caesar 81.
- 120 Alites=szárnyasok, olyan madarak, mint a bagoly, harkály, sas, ezeknek a röptéből jósoldak; oscines: holló, varjú, bagoly – ezeknek a hangja adta a jelet, vö. Festus II. 193.
- 121 Vö. I. 85.
- 122 Vö. Florus I. 6, 1; Liv. I. 39, 1; Plin. N.H. II. 110; XXXVI. 27.
- 123 Anabasis III. I. 4.
- 124 Platon Apologia 31.
- 125 Cic. Augur-társaság, lásd I. 47, 105.
- 126 Vö. II. 50, 104; Cic. De nat. Deorum III. 32, 79.

Második könyv

- 1 Vö. Augustinus: Vallomások III 4, 7
- 2 De natura deorum, De divinatione, De fato, – Cicero vallástörténeti tárgyú írásai, ő maga is így tartja.

- 3 De re publica
- 4 De consolatione – a saját maga vigasztalására írta, a lánya halála után (Kr.e. 46).
- 5 Cato dicsérete. erre Iulius Caesar irt választ, (Anticato), lásd még Ad Att. XII 40.
- 6 Amint már említettük a mű Kr.e. 44-ben íródott, Cic. a Caesar halálát követő zürzavaros közállapotokra céloz.
- 7 Caesar egyedulalomra jutása után Cic. kiszorult a közéletből.
- 8 Főként Platón államról szóló munkája hatott ösztönzőleg Ciceróra, és maga is írásba foglalta erről a kérdéskörrel vallott nézeteit.
- 9 Kr.e. 48-ban a pharsalusi csata után.
- 10 Az „Új Akadémia” követőinek jellegzetes hozzáállása a vitás kérdésekhez.
- 11 Vö. Cic. Acad. II 29,95. Lásd még Gellius XVIII 2,10 (hasonló szellemes okoskodások!)
- 12 Lásd még I 49, ill. 'skk.
- 13 Vö. I 5,9.
- 14 Vö. Plin. n.h. II 7
- 15 Vö. I 55, 125.
- 16 De fato c Cic. munkában részletesen elemzi.
- 17 Vö. I 8, 20.
- 18 Vö. I 16, 29,
- 19 Vö. I 25, 77.
- 20 Szokásos kifejezés erre az elhárító aktusra a procuratio – amit áldozatbemutatás vagy valami más módon lehet végezni.
- 21 Pompeius építtette és a senatus tanácskozó helyeként funkcionált.
- 22 Ilias XVI 433.
- 23 Nem lehet biztosan eldönteni honnan van, ez a gondolat több helyen is előfordul: vö. Aesch. Prom. 527, Hérod. I 91, Platon: de leg. V, 10.
- 24 Ez a forma Attella városából ered, a város Capua és Nola között található. Ezt az eseményt gyakran Osci Ludi-ként emlegetik. Vö. Liv. VII, 2; X 208. Cic. ad fam. IX 16,7.

- 25 Vö. I 6,12; I 18, 34.
- 26 Vö. I 55, 125.
- 27 Pl. I 21, 42, 43, 44, stb.
- 28 Cic. az „Új Akadémia” tanítványa, azok jellegzetes vizsgálódási módszerével, vö. I 4,7.
- 29 Ennius: Iphigenia-jából idéz Cic., vö de rep. I 18, 30. – bár az apothegma közismert. Néha Thalesnak tulajdonítják.
- 30 Vö. I 50,112.
- 31 Cic. többek között aa colophóni Xenophanésre gondol, vö. Cic. Acad. II 37, 118.
- 32 Vö. I 52, 119.
- 33 Cicero játszik a szív (cor) általános értelmével, ami átvitt értelemben intelligencia, vö. Suet Caes. 77: önteltségében odáig ment, hogy amikor a béljós közölte, hogy az előjelek kedvezőtlenek, és az áldozati állatnak hiányzik a szíve, azt mondta: „Majd kedvezőbbek lesznek, ha ő úgy akarja, abban pedig semmi csodálatos nincsen, hogyha egy baromnak hiányzik a szíve.”
- 34 Internundia vagy görögösen interkoszmia, ahol biztonságban vannak, ha a világ darabokra hullik.
- 35 A capitoliumi dombok közötti mélyedést nevezték Asylumnak, vagy más-ként inter duos lucos-ként emlegették. A hagyomány szerint Romulus itt alapította meg asylumát (menedékhely), a vádlottak számára. Lásd , Platner: Topography and Monuments on Ancient Rome, p. 305.
- 36 Vö. I 10, 16.
- 37 Vö. II 18, 42.
- 38 Vö. I 8,13.
- 39 Vö. I 10, 16.
- 40 Vö. I 12,19.
- 41 Ez a nemzetség Rómában az egyik legrégebbi patricius nemzetség volt.
- 42 Lásd I 12,21.
- 43 Vö. I 13,23.
- 44 Vö. I 13,23.

- 45 Vö. I 18,36.
- 46 Tages – etruszk jóisten, vö. Ovid. Met .XV 553 skk.
- 47 Vö. I 11. 17-21.
- 48 Vö. I 44,99.
- 49 Vö. I 34,74.
- 50 Célzás a közelmúlt eseményeire, főként március idusára.
- 51 Vö. I 34, 74.
- 52 Vö. I 43,98.
- 53 Vö. I 44,99.
- 54 Cic. szokás szerint úgy utal Epikuroszra, mint az érzéki, fizikai élvezetek apostolára. Az Élvezetekről írott mű hozzájárult a guormandok számának növekedéséhez, így áttételesen az élelmiszerárak növekedéséhez is.
- 55 Vö. I 18,36.
- 56 Vö. I 33,72.
- 57 Ó Ulixész volt nem pedig Agamemnón.
- 58 Vö. I 35,77.
- 59 Vö. I 34,74.
- 60 Vö. I 33,73.
- 61 Vö. I 34,74.
- 62 Vö. I 34,76.
- 63 Vö. I 41,100.
- 64 Vö. I 45,101.
- 65 Cic. az auspiciumokat kérő, ill. az azokat negligáló magisztrátusokkal akarja illusztrálni az auguriumok tekintélyét. Q. Fabiust mint segítőjét emeli ki az auspicium-kérésnél.
- 66 Aki a szertartást végzi, az a magisztrátus irányítja az auspicium-kérést, aki „segít” az maga az augur.
- 67 Vö. I 15,28.
- 68 Vö. I 47, 106. Homérosz: Od. XV 525.

- 69 Cic. kifigurázza a pullariust, mivel tulajdonképpen ő és nem az augur a fontosabb.
- 70 Ugyanezt a történetet leírta Cic. a de nat. deor. II 4-ben is, vö. I 17,33.
- 71 A centuria nevében szavazó rogator vagy elnök, ő gyűjtötte össze a szavazatokat, az egész gyűlés szavazatait a centuriáktól, ill. az alárendelt elnököktől.
- 72 Lásd I 17, 33. (tabernaculum, pomerium)
- 73 Ez valószínű a különböző fegyverek, kard, lándzsa és pajzs hegyéről kiinduló elektromos kisülések megfigyelésén alapult. Vö. Plin. n.h. II 37. Seneca Q.N. I, Liv. XXII 1, XIX 13, Cic. de nat. deor. II 3,9.
- 74 Így semmiféle jelet nem lehetett látni.
- 75 Ez akkor jelent meg, amikor két igavonó marhát, amelyeket egyszerre fogtak be, s ezek egyidőben trágyáztak.
- 76 Vö. I 15, 26-27.
- 77 Vö. I 17,30. – Cic. vitatja a 36. és a 37. caput kísérő körülményeit.
- 78 Vö. I 17, 32.
- 79 Cic. itt a divinitas-t a divinatio helyett használja, hogy jobban kitűnjön a humanitas-szal való ellentmondás, és megtoldja némi gúnnyal is.
- 80 Annales IX 236.
- 81 Ilias IX 236.
- 82 A római augurok dél felé, a görögök észak felé néztek, innen az eltérés. Bár néhány jobb kéz felől jövő jel is akad a rómaiaknál, lásd I 7,12.
- 83 Vö. I 46. 103.
- 84 Vö. I 45, 102.
- 85 Vö. I 45, 103.
- 86 Innen indult el a végzetes hadjárat.
- 87 A Caunium-beli füge – Cauneas – hasonlóan hangzik mintha azt mondaná, cave, ne eas, ami annyit jelent, vigyázz, ne indulj el!
- 88 Olaszországban ma is ismert játék: a lényege az, hogy egyik játékos egy pillanatra felmutatja néhány kinyitott ujját, majd gyorsan becsukja, a másíknak ki kell találnia hányat mutatott.
- 89 Ha erre az istennő szobra bölintással vagy más módon jelet ad.

- 90 Ezeknek a Praeneste-beli táblácskákknak a tisztelete hosszú ideig fennmaradt.
- 91 Praevaricatio – a jogi eljárásokban használatos fogalom, az olyan ügyvédre szokták mondani, aki összejátszik az ellenféllel.
- 92 A nyári napforduló jun. 22.
- 93 Vö. I 19,36.
- 94 Április 21-én ünnepelték, a pásztorok védőistene.
- 95 Cratippus a dialógus írásának idején Athénben tanított, tanítványainak egyike Marcus, Cicero egyetlen fia.
- 96 Vö. I 38,82.
- 97 Valamennyien vezető sztoikusok és a jóslás védelmezői, vö. I 3,5-
- 98 A Telamon c. darabból. A következő sort idézi Cic. a de nat. deor. III 32,79-ben.
- 99 Vö. I 32,71.
- 100 Lucius Cotta, a quindecimvirek egyike, akik a Sybilla könyveket őrizték. Ezt a történetet elmondja Suet. Caes. 97: ezen jóslat szerint a parthusokat csak egy király tudja legyőzni, ezért kell Caesart királynak nevezni, vö. Plut. Caes. 60, 64.
- 101 Lásd I 31, 67.
- 102 Lásd I 50, 114.
- 103 Lásd I 50, 115.
- 104 Lásd I 40, 89.
- 105 Vö. I 32,68.
- 106 M.T. Varro saját korában a legképzettebb római, afféle antik polihisztor.
- 107 Az idézet ismeretlen szerzőtől való.
- 108 Vö. I 3,6; I 19,37; I 50, 115.
- 109 Hérodotosz ezt a történetet az I, 53-ban mondja el.
- 110 Ennius: Annales: Aio... Romanos vincere posse – ez a mondat jelentheti azt, hogy a rómaiakat le lehet győzni, valamint azt is, hogy a rómaiak győzhetnek. Ilyen módon ez a jóslat valóban kettős értelmű, igaz, hogy a megfogalmazás (passzív igealak) szándékoltan tekinthető.

- 111 Dem. 287,1; Aesch. 72,14.
- 112 Ezeknek az isteneknek a templomához álm-jóslatok is kapcsolódtak, ezekben az álmokban az isten a gyógyuláshoz vezető utat-módot mutatta meg.
- 113 Aristotelés és a sztoikusok felfogásának szembeállítása az istenek méltóságáról és fenségéről.
- 114 Alexandriai Kelemen, akit Cic. itt egy sorba állít Callimachossal és Lycophrónnal.
- 115 Hérakleitoszt „szkoteinosz”-nak, homályosnak szokták emlegetni, vö. Cic. de fin. II 5, 15.
- 116 Idézet az Amphión c. darabból, Amphión és testvére, Zethus párbeszéde.
- 117 Vö. I 27,56.
- 118 Vö. I 27,57.
- 119 Vö. I 23,45.
- 120 Vö. I 23, 46.
- 121 Vö. I 20,39.
- 122 Vö. I 24,50.
- 123 Vö. I 24, 48, 49.
- 124 Vö. I. 24,51.
- 125 Vö. I 26,55.
- 126 Vö. I 26, 56.
- 127 Vö. I 44,99.
- 128 Vö. I 28,58.
- 129 Vö. I 28,59.
- 130 Az atomelméletet képviselő filozófusok szerint minden test ill. azok egymáshoz ütközése látomást kelt.
- 131 Cic. száműzetése idejére céloz.
- 132 Vö. II 14, 34.

Jegyzetszótár

- Academia (Akadémia):** egy kert Athén külvárosában, ugyanitt található a gymnaszeion is. Kr.e. 388-tól itt tanított Platon, azt az iskolát nevezték így, amelyik az ő tanításait követte.
- Accius:** római költő, Kr.e. 170 körül született az umbriai Pisaurumban. A legnagyobb római tragédiaköltőnek tartják, kb. 40 darab címe maradt fenn a neve alatt, ezeket görögből dolgozta át, főként Sophocles és Euripides nyomán. Ismeretes két római tárgyú darabja is, a Brutus, ill. az Aeneas utódai. Csak töredékek maradtak fenn tőle.
- Achilles (Akhilleusz):** a trójai háború legjelentősebb görög hőse, Péleusz és Thétisz gyermeke, a thesszáliai Phthia királya.
- Aeneas:** Aphrodité és Anchises fia, a trójai háború után menekül családjával együtt, és végül-hosszas bolyongás után eljut Itáliába. Vergilius eposza szerint ő lesz a Iulius nemzetség ősatya. A nemzetség nevét Aeneas fiától Ascanius-Iulustól származtatják.
- Aeolia:** egyik görög törzs, az aeolok lakhelye, akik Thesszáliából áttelepedtek Kisázsziába és a szigetekre.
- Aequimaelium:** hely Rómában, a monda szerint azért nevezték így, mert ott állt az árulás gyanúja miatt kivégzett Sp. Melius háza.
- Aesculapius (Aszklepios):** Apollo és Coronis fia, Homérosz mint kitűnő orvost említi, később a gyógyítás istene lett.
- Aesopus:** híres, római tragikus színész, Cicero kortársa.
- Africanus:** lásd Scipio, P. Cornelius
- Agamemnón:** Atreusz fia, Argosz királya, a görögök fővezére a trójai háborúban.
- Agathocles (Agathoklész):** kyzikoszi görög történetíró.
- Aiax:** Telamon szalamiszi király fia, Aeacus unokája, a trójai háború egyik görög hőse: aki mivel Akhilleusz fegyvereit nem neki, hanem Odüsszeusznak ítélték oda, megtévelyodott majd öngyilkos lett.
- Alcibiades (Alkibiadész):** Kr.e. 450–404 között élt, görög államférfi és hadvezér, Szókratész egyik tanítványa.
- Allobroxok:** az ókori Gallia Lugdunensis területén élő népesség (a mai Dauphiné és Savoienben), fővárosuk Vienna volt (ma: Vienne).

- Ampsantus:** ártó és veszélyes kigőzölgést kibocsátó hely a hirpinusok földjén (ma: Lago d'Ansante).
- Anaximander (Anaximandrosz):** szicíliai görög filozófus (Kr.e. 610–540), szerinte a világmindenség irányítója a törvény, őselvnek a végtelen és isteni apeiront tartja.
- Anaxagoras (Anaxagorasz):** (Kr.e. 500–428) az ión filozófiai iskola kiemelkedő képviselője, szerinte a legfőbb vezérelv az értelem. Barátja és követője Szókratész és Periklész is.
- Antipater, Coelius:** római annalista történétíró a Gracchusok korában (Kr.e. II.).
- Antipho (Antiphon):** görög, szofista filozófus, Szókratész kortársa és ellenfele, az álomfejtésről írt egy munkát.
- Apollo (Apollón):** görög isten, a jóslás, a költészet és a művészetek pártfogója, egyben ő a Múzsák karvezetője is, napistenként is szokták említeni.
- Appius Claudius:** híres római politikus és hadvezér, Kr.e. 312-ben censor.
- Arcadia (Arkadia):** terület a peloponnészoszi félsziget középső részén.
- Areuspagus (Areioszpagosz):** Arész-dombi tanács, nevét arról kapta, hogy a tanács Athénben, egy Arész hadistennek szentelt dombon tartotta üléseit. Ez volt a legfőbb hivatalos, arisztokrata törvénytörvény, amit a monda szerint Pallasz Athéné vagy Kekropsz király alapított, majd később Szolón és Ephialtész szervezték át.
- Argos (Argosz):** terület a Peloponnészosz északkeleti részén, a későbbi Argolisz.
- Aristoteles (Arisztotelész):** a legnagyobb ókori görög filozófus (Kr.e. 384–322). Ő hozta létre a peripatetikus iskolát, Nagy Sándor nevelője volt, Platón tanítványa, de bírálta annak ideáit. Számos munka szerzője, írt egy filozófiai témájú művet is, de elveszett.
- Armenia (Arménia):** tartomány Kisázsia északkeleti részén (Örményország).
- Arretium:** Etrúriai város, C. Maecenas szülővárosa, a mai Arezzo.
- Astyages (Asztüagész):** méd uralkodó, akit a perzsa Kirosz győzött le Kr.e. 550-ben.
- Atina:** város Latiumban, a mai Atina.
- Atticus, Pomponius:** lásd Pomponius.

- Attus Navius:** etruszk madárjós, Tarquinius Priscus uralkodása idején (Kr.e. 7/6 század).
- Aventinus:** Róma hét dombja körül az egyik, itt állt egy Diana templom.
- Aulis (Aulisz):** görög kikötőváros Boiótiában, itt gyülekezett a Trója ellen induló görög hajóhad, itt akarták feláldozni Iphigéniát (ma: Kara-baba).
- Babylon (Babilon):** Babilónia fővárosa az Eufrátesz partján.
- Bacchus (a görög Dionüszosz római megfelelője):** a szőlő, a bor és a mámor istene, Zeusz és Szemelé gyermeke, orgiasztikus kultusza miatt Rómában Kr.e. 186-ban senatusi határozattal betiltották ünneplését.
- Bacis (Bakisz):** boiótiai görög jósnő.
- Boetia (Boiótia):** közép-görögországi terület.
- Brennus:** gall vezér, akinek a vezetésével a gallok 278-ban feldúlták Makedóniát, és eljutottak egészen Delphoi-ig.
- Brutus, D. Iunius Albinus:** Iulius Caesar mellett harcolt Galliában, Kr.e. 45-ben praetori hivatalt viselt, az összeesküvők egyike.
- Brutus, Marcus Iunius:** (Kr.e. 85–42) római politikus, hadvezér, kitünő szónok, a Caesar ellenes összeesküvés egyik fő szervezője. Cicero Brutus c. munkájának ő a címszereplője.
- Callisthenes (Kallszthenész):** görög filozófus, Nagy Sándor ifjúkori barátja, egyben kísérője is volt, később azonban Sándor megölette.
- Cannae:** város Apuliában, az Aufidus folyó mellett, itt vívták a rómaiak tragikus kimenetelű csatájukat Hannibál ellen, Kr.e. 216-ban.
- Capitolium:** a római hét domb egyike, a politikai élet központja, itt volt a fellegvár is.
- Capua:** gazdag campániai város, a mai St. Maria.
- Carneades (Karneadész):** kürénéi görög filozófus (Kr.e. 214–129), Arkeszilasz tanítványa és követője.
- Cassandra (Kasszandra):** Priamosz és Hekuba leánya, akit Apolló isten jóstehetőséggel áldott meg, de úgy, hogy jóslatainak ne adjon hitelt senki. Később Agamemnón rabnője lett (Trója bevétele után), majd Mükénében, Agamemnónnal együtt megölte annak felesége, Klütaimnéztra.
- Castor és Pollux (Kasztor és Pollux):** vagy más néven Dioszkurok. Anyjuk Léda, Pollux apja Zeusz, tehát a kettőjük közül ő halhatatlan, de ezt megosztot-

ta testvérével. A monda szerint ők segítették győzelemre a rómaiakat a Regillus tó mellett (Kr.e. 496-ban), ennek emlékére templomot kaptak a római fórumon.

Cato, Marcus Porcius: (Kr.e. 234–149) híres, konzervatív, szigorúságáról ismert római politikus, 184-ben censori tisztséget viselt, következetesen kitartott azon álláspontja mellett, hogy Karthágót el kell pusztítani.

Cato, Marcus Porcius (Uticensis=uticai): (Kr.e. 95–46) híres római politikus és hadvezér, ez előbbi dédunokája, Iulius Caesar ellenfele, 46-ban Utica városában öngyilkosságot követett el, innen a mellékeve.

centuria: eredetileg száz emberből álló egység (század), Róma egyik királya, Servius Tullius öt osztályba sorolta a lakosságot, ezeknek együttesen százkilencvenhárom centuriát kellett kiállítani katonai kötelezettségként, a népgyűléseken a szavazás is ezen centuria-beosztás szerint történt.

Geos (Keosz): a Kykladok szigetcsoport egyike, a mai Zia.

Chalcas (Khalkasz): híres görög jós, a trójai háború idején, az ő javaslatára építették a falovat, és áldozták fel Iphigéniát.

Chius (Khiosz): virágzó, gazdag sziget az Égei-tengerben, szemben az ázsiai parttal, a mai Chio (törökül Saki Andassi= mézga sziget).

Chrysippus (Khrüszipposz): görög sztoikus filozófus, (Kr.e. 280–207), Kleanthész utóda, pontosította az iskola kozmológiáját, a szümpatheia fogalmát, foglalkoztatta a végzet-gondviselés-szabadság közötti ellentmondás kérdése.

Cilicia (Kilikia): az Anatóliai félsziget déli partvidéke, hírhedt kalózfészek, a második-első század fordulóját követően római tartomány lett.

Cleanthes (Kleanthész): görög filozófus (Kr.e. 331–232), a sztoikus Zénón tanítványa volt, majd utóda lett, Zeusz himnuszában a sztoicizmust keveri a valóságossággal.

Clitomachus (Klitomakhosz): Akadémikus filozófus, Karthágóban működött, Karneadész tanítványa és követője.

collegium: testület, egyesület az ókori Rómában, többek között a kézművesek és iparosok tömörülése, de voltak papi collegiumok is, pl. a pontifexi testületé, auguroké.

consul: vezető tisztségviselő az ókori Rómában, évente kettőt választottak, ezek nevével jelölték az évet. A consulok imperium-mal rendelkeztek, tehát fő-

hatalommal, háború idején ők voltak a hadvezérek, hivatali évük lejártával pedig proconsulként tartományi helytartók.

Corinthus (Korinthosz): híres görög kereskedőváros a Peloponnészoszon, Kr.e. 146-ban C. Memmius elfoglalta és lerombolta.

Cotta, M. Aurelius: római politikus, Kr.e. 65-ben consul, 64-ben censor, 57-ben fellép annak érdekében, hogy Cicerót hívják vissza a száműzetéséből.

Cotta, C. Aurelius: római politikus és híres szónok (Kr.e. 124–73), az Akadémia tanait képviselte, Panaitiosz tanítványa volt, aki egyben nagybátyja is.

Crassus, M. Licinius: római hadvezér és politikus, az első triumvirátus egyik tagja, Kr.e. 53-ban esett el a parthusok elleni hadjáratában.

Cratippus (Kratipposz): Athénben működő peripatetikus filozófus, Cicero fiának a mestere.

Criton (Kritón): gazdag athéni polgár, a filozófus Szókratész barátja.

Cumae (Kümé): campániai város, az aeoliszi Kymé, görög város gyarmatvárosa, később innen alapították Neapolist, a mai Nápoly helyén.

Croesus (Kroiszosz-Krózus): Kr.e. 560–546, legendásan gazdag lüd király, egyben az utolsó király is, mivel II. Kürosz, perzsa király legyőzte őt Kr.e. 546-ban, és birodalma a Perzsa Birodalom része lett.

curia (Hostilia): ismert római középület, tanácsház, a senatusi ülések színhelye.

Cyrus (Kürosz): több perzsa uralkodó neve, I. Kürosz (645–600), II. Kürosz, (559–529) a perzsa birodalom megalapítója.

decenvirek: tíztagú testület a ókori Rómában, ilyen állítottak össze pl. a törvények megszővegezésére, de ilyen tíztagú testület őrizte a Sibylla-féle jóskönyveket is, és ugyancsak ők foglalkoztak ezek magyarázatával is.

Deiotarus (Deiotarosz): Galatia tetrarchája, Róma barátja, Kr.e. 59-től király. A polgárháborúban Pompeius mellé állt, később Caesarhoz pártolt, Cicero volt a védője, amikor Caesar elleni merénylet vádjával bíróság elé került.

Delphi (Delphoi): görög város a Parnasszosz hegy lábánál, itt található a leghíresebb Apolló jósda is.

Democritus (Démokritosz): abderai származású, materialista görög filozófus (Kr.e. 460–370). Az atomelmélet megalapítója, szerinte a világ atomokból áll, ezek között pedig üres tér van.

Demosthenes (Démosztthenész): (Kr.e. 384–322), híres görög szónok, II. Philipposz kortársa, ellene mondta a Philippikák c. ismert beszédeit.

- Diana:** római istennő, a görög Artemisz megfelelője, Apollo ikertestvére, a vadászat és a hold istennője.
- Dicaearchus (Dikaiarkhosz):** a szicíliai Messzénéből való sokoldalú görög tudós, peripatetikus filozófus, Arisztotelész és Theophrasztosz tanítványa.
- Dino (Dinón):** görög történétíró, II. Philipposz kortársa (Kr.e. 4. század).
- Diogenes (Diogenész):** Babyloni sztoikus filozófus. Karneadésszel és Kritolausszal együtt, Kr.e. 155-ben követségben járt Rómában. Más híradások szerint Szeleukeiából való, Kr.e. 240–152 között élt, és ő lett Zénón utóda.
- Dodona:** város Epeiroszban, itt található a leghíresebb Zeusz-jósda.
- Dyrrachium (Dyrakhion, vagy Epidamnusz):** kikötőváros az epeiroszi tengerparton (Illiriában), a mai Durrresi.
- Ennius:** a római költészet megteremtője (Kr.e. 239–169). Évkönyvek c. művében Róma történetét írta meg, hexameteres formában. Tragédiákat is írt, csak töredékek maradtak fenn tőle.
- Ephesus (Epheszosz):** fontos és híres kikötőváros az Anatóliai félsziget nyugati partján.
- Epicurus (Epikurosz):** Athénban működő görög filozófus (Kr.e. 341–270). A legfőbb jónak az örömet tartotta, de elutasította az elfajult élvezeteket. Rómában főként Lucretius követte tanításait.
- Epimenides:** híres krétai költő és jós, Kr.e. kb. 596 táján, őt hívták Athénba acélból, hogy a város iránt haragos isteneket lecsillapítsa.
- Eudemus (Eudémosz):** ciprusi görög orvos.
- Eudemus (Eudémosz):** rhodoszi peripatetikus filozófus, Arisztotelész tanítványa, ismert műve az „Eudmoszi etika”.
- Euphorion:** görög költő és nyelvtanár, az euboiai Khalkiszból való, Kr.e. 276 körül született, később az antiokhiai könyvtár vezetője lett.
- Eurydice (Eurüdiké):** a híres görög dalnok, Orpheusz neje, aki, miután felesége kigyómarás következtében meghalt, lement utána az alvilágba, és mivel meghatotta énekével az alvilág urát, az megengedte neki, hogy magával vigye a feleségét. Útközben azonban a tilalom ellenére visszanézett, ezért örökre elveszítette Eurüdikét.
- Fabius Pictor:** annalista római történétíró, a Kr.e. 3. században.

- fasces:** vesszőnyalábok, amelyekbe bárdokat is tűztek, a római consulok kísérői vitték magukkal, a hatalom és a büntetőjog jelképe volt, de gyakorlati funkciója is volt (megvesszőzésnél).
- Faunok:** a mondai latiumi király, Latinus apja halála után részben jóistenként, részben kéjelgő démonként tiszteletben részesült, s mint ilyen, a görög Pánnal keverték. A faunok az ő, és felesége Fauna gyermekei, a görög szatirokhoz hasonló erdei félistenek.
- Flaminius, Caius:** római államférfi és hadvezér, Kr.e. 223-ban és 217-ben consul, az utóbbi évben vívta tragikus végű csatáját Hannibál ellen, a Trasimenus-tó mellett.
- Fortuna:** a szerencse istennője, Itáliában főként Antiumban és Praenestében voltak ismert kultuszhelyei.
- Gracchus, Tiberius:** azonos nevű római hadvezér fia, híres néptribunus, Kr.e. 133-ban a földreform elindítója.
- Gracchus, Caius:** ez előbbi öccse, és reformjának folytatója, 123-ban néptribunus.
- Hamilcar Barcas:** ismert karthágói államférfi és hadvezér, Hannibál apja, Kr.e. 241-ben miután békét kötött Rómával, hozzákezdett Hispánia meghódításához.
- Hammón (Ammón):** egyiptomi (thébai) istenség, később Görögországban Zeusz, Rómában Juppiter néven tisztelték.
- Hannibal Barcas:** (Kr.e. 247–183): híres karthágói hadvezér, Hamilcar fia, 218–202 között vívta a 2. Pun Háború néven ismert harcát Róma ellen, Scipio C. Africanus győzte le 202-ben a zamai csatában. Később III. Antiokhoszt uszította Róma ellen.
- Hector (Hektor):** trójai királyfi, apja Priamosz, felesége Andromakhé.
- Hecuba (Hekabé):** Priamosz trójai király felesége, Hektor, Párisz és még számos gyermek anyja.
- Heraclides (Hérakleidész):** pontuszi görög asztronómus (Kr.e. 388–312), Platón tanítványa. Feltételezése szerint a föld forog, és a világegyetem középpontjában van. Megpróbálta megmagyarázni az állócsillagok mozgását is.
- Hercules (Héraklész):** Zeusz és Alkméné fia, az erőt megszemélyesítő félisten (hérosz). A Nesszosz kentaur vérében megmártott ing olyan fájdalomkat okozott neki, hogy a Otia hegyén máglyán elégette önmagát.

- Herodotus (Hérodotosz):** (Kr.e. 484–425), görög történetíró, akit Cicero a történetírás atyjának nevezett. A görög-perzsa háborúk történetét írta meg.
- Homerus (Homérosz):** Kr.e. 8. században élt görög epikus költő, az Iliász és az Odüsszeia c. eposzok szerzőjeként ismert.
- Hortensius Hortalus:** (Kr.e. 114–50), híres római szónok és ügyvéd, 69-ben consuli tisztséget viselt (ismert azonos nevű fia is).
- Ionia:** kisázsiai tartomány, az ión törzs lakhelye.
- Jupiter:** a római főisten, a görög Zeusz megfelelője, leggyakoribb jelzői az Optimus Maximus (Legjobb és Leghatalmasabb).
- Kyklopszok:** Uranosz és Gaia gyermekei, Homérosznál emberevő óriások. Rómában Vulcanus, a tűz és a kovácsisten segédeként tartják számon őket, ők készítik Jupiter számára a villámokat a tűzokádó hegyekben, főként az Etnában.
- Labienus, T. Attius:** Iulius Caesar legatusa (hadvezére) volt Galliában, később Pompeius mellé állt.
- Lacinium:** hegyfok Bruttiumban, Crotonnál, itt volt egy Iuno templom.
- Lanuvium:** híres, régi latiumi város.
- Latin háború:** Kr.e. 340–338 között vívta Róma a latin szövetségesek ellen, ez utóbbiakat támogatta Antium és Capua is.
- Lebadia:** boiótiai város, ma Livadia.
- Leontíti:** város Szicília keleti partján, ma Lentini.
- Liguria:** a ligurok földje, az Alpok és a Pó közötti terület (Genua és Nizza környéke).
- Lucilius, Caius:** római satírákíró (Kr.e. 180–102), latiumi lovagrendi családból való, a fiatal Scipio és Laelius barátja.
- Lyceum (Lykeion):** egy hely Athén közelében, ott volt még a gymnaszeion és Apolló szentélye is, itt tanított Arisztotelész.
- Lycia:** kisázsiai terület.
- Lycurgus (Lükurgosz):** Kr.e. 800 körül élt, félig mondai alak, neki tulajdonítják a spártai alkotmány létrehozását, amit a spártai arisztokrácia éppen az erre való hivatkozással igyekezett megváltoztathatatlanak feltüntetni.

- Marius, Caius:** (Kr.e. 156–86), híres római hadvezér, hétszeres conul, Cicero földije, neves néppárti vezér, ő valósította meg a hadseregreformot az ókori Rómában, s ezután zsoldosokból állt a hivatásos hadsereg.
- Mars:** a görög Arész római megfelelője, hadisten, aki azonban eredetileg vegetációs és termékenységisten volt, őt tartja a mondai hagyomány a Romulus és Remus ikerpár apjának.
- Marsus háború:** Kr.e. 90–88 között vívta róma az itáliai szövetségesekkel, az utóbbiak elsősorban polgárjogot szerettek volna szerezni.
- Megara:** Megarisz tartomány fővárosa, az Iszthmoszi földszoroson, ma Magara. A matematikus Eukleidész szülővárosa, továbbá híres kereskedőváros.
- Mercurius:** a görög Hermész római megfelelője, eredetileg a kereskedelem ősi itáliai istene.
- Midás (Midasz):** mondai makedón király, aki az ősi időkben népével együtt Phrygiába települt át. Mivel jól bánt a fogoly Szilénozzal, jutalomként minden arannyá változott, amihez hozzáért, ezt az adományt később elveszítette. Egyszer helytelenítette, hogy Apollo és Pan közti zenei verseny győztese Apolló lett, ezért büntetésül számárfülekét kapott.
- Miletus (Milétosz):** kisázsiai görög város, a filozófiának is fontos központja (milétozi iskola).
- Minerva:** ősi itáliai istennő, talán etruszk eredetű. Juppiter-Juno-Minerva együtt alkotják a capitoliumi istentriáaszt. A mesterségek, a tudományok és a művészet pártfogója.
- Molossusok (molosszosok):** görög népcsoport Epeiroszban, egyik fejedelmük, majd királyuk Pürrhosz volt.
- Moneta:** Juno istennő egyik jelzője, korábban talán etruszk isten lehetett. Jelentése figyelmeztető, ezt a jelzőt ill. nevet főként a pénzermével hozták kapcsolatba (monéta), ill. Junóval, aki a világ felosztásakor a gazdagság birodalmát kapta, a másik magyarázat szerint az istennő szent ludai figyelmeztették Rómát a gall betörésre.
- Nagy Sándor (Alexandrosz):** II. Philipposz és Olümpiasz fia (Kr.e. 356–323) apját ő követte a trónon, a perzsák legyőzésével világbirodalom létrehozásába kezdett, 336–323 között uralkodott, fiatalon bekövetkezett halála derékba törte nagyratörő terveit.
- Neptunus:** ősi itáliai agráristen, nevének eredete tisztázatlan, később tengeristenként tartották számon, és a görög Poszeidónnal szinkretizálták.

Nola: campániai város.

Olympias (Olümpiasz): II. Philipposz felesége, Nagy Sándor anyja, akit később férje eltaszított, majd merénylet áldozata lett.

Olympus (Olümposz): hegység Közép-Görögországban, Makedónia és Thesszália határán, a görögök elképzelése szerint itt laktak az istenek (12-en).

Pacuvius: római költő, tragédiaíró (Kr.e. 220–132), a görög Euripidészt utánozta.

Palatinus: a hét domb egyike Rómában.

Pamphylia (Pamphülia): kisázsiai tartomány, Cilicia és Lycia között.

Pan: a név jelentése „minden”, eredetileg gy árkákiai pásztoristen volt, a nyájak védelmezője.

Panaetius (Panaitiosz): rhodoszi származású, híres görög, sztoikus filozófus (Kr.e. 185–109). Tanított Athénben és Rómában is; tanítványa Poszeidóniosz, hatással volt a Scipio-körre is. Cicero a „Kötelességekről” írott munkájában részletezi felfogását.

Pasiphae: Hélios napisten leánya, Kirké testvére, Minósz krétai király felesége, Minotaurosznak, a bikafejű szörnynek az anyja.

Paulus, Aemilius: Kr.e. 216-ban consul, hadvezér a Cannae-melletti csatában, maga is ott esett el.

Pergamum (Pergamon): Trója fellegvára.

Pergamus (Pergamon): királyság Mysiában, fővárosa Pergamon, 133-tól római tartomány.

Peripatetikusok: Arisztotelész filozófiai iskolájának a követői, a „sétálók”.

Perses (Persész vagy Perszeusz): az utolsó makedón király, akit Róma a 3. Makedón háborúban győzött le (171–167), legyőzője Aemilius Paulus, a Pýdna melletti csatában 168-ban.

Phalaris (Phalarisz): kegyetlenségéről hírhedt zsarnok Agrigentumban.

Pharsalus (Pharszalosz): thesszáliai város, itt győzte le Iulius Caesar Pompeiust, Kr.e. 48-ban.

Pherae: város Thesszáliában, Admétusz, később Alexandrosz türannosz székhelye, a mai Firino.

Philistus (Philisztosz): szürakuzai görög történetíró (Kr.e. 430–355), szicília történetét írta meg, zömében elveszett, elsősorban Thuküdidészt követte.

Phrygia (Phrügia): kisázsiai tartomány.

Pisidia: tartomány Kisázsia déli részén.

Pherecyldes (Pherekülidész): Szürosz szigetéről való görög filozófus, a Kr.e. 6. században élt. Hatással volt rá Anaximandrosz, kozmológiát írt. Ismert továbbá hasonló névvel, egy 5. századi athéni logográfus is.

Philippus (Philipposz): több híres makedón király neve, köztük a legismertebbek, II. Philipposz, (Kr.e. 359–336), aki Nagy Sándor apja, ill. V. Philipposz (Kr.e. 221–179), Perszeusznak, az utolsó makedón királynak az apja.

Pietas: római erényfogalom, ill. istenség, a jámborság, istenfélelem és a szeretet perszonalizációjaként.

Platón: görög filozófus (Kr.e. 419–347), az objektív idealizmus atyja. Ismert ideatana, miszerint a valós világ csupán az ideák mása, és az igazság az ideák világában van. Híres továbbá az ideális államról felállított elmélete is, amit az Állam c. művében taglalt.

Plutonia: ázsiai terület, ahol a föld ártalmas kigőzölgést bocsát ki.

Pompeius, Cn. Magnus: római politikus és hadvezér, többször volt consul, tagja az első triumvirátusnak, Caesar riválisa, miután Caesar legyőzte őt a pharsalusi csatában, Egyiptomba ment, és az ottani uralkodó megölette Kr.e. 48-ban.

Pomponius T. Atticus: római lovag, Cicero barátja, nővére Pomponia, Cicero testvérének, Quintusnak a felesége, az Atticus mellékeve a görögök iránti rajongására utal.

Pontus (Pontosz): tartomány Ázsiában, a Fekete-tenger déli partján.

Posidonius (Poszeidóniosz): görög filozófus és történetíró (Kr.e. 135–50), egyesíti Platónnak a lélekről vallott elméletét, valamint a sztoikusok panteizmusát. Úgy gondolta, hogy a világfolyamatok eleve meghatározottak, a bölcs elfogadja a végzetet, mégpedig szabad akaratából. Rhodoszon iskolája is volt, erősen hatott Ciceróra is.

Praeneste: latiumi város, ama Palestrina.

Praetor: római tisztségviselő, évenként kettőt választottak, eredetileg a consul helyettese volt, később a bíráskodás lett a fő feladata, hivatali évének lejártja után, propraetori rangban egy provincia helytartója lett.

- Praxiteles:** híres athéni festő volt, a Kr.e. 4. században élt, leghíresebb festményei: Knidoszi Afrodité, valamint az Olympiai Hermész.
- Priamus (Priamosz):** trójai király, Párisz, Hektor, Kasszandra és még számos gyerek apja.
- Privernum:** város Latiumban, ma: Piperno.
- Prusias:** bithyniai király, ő fogadta be a menekülő Hännibált.
- pullarius:** az augurium egyik fajtájánál, a szent csirkék figyelésénél, segédkező személy, ő az, aki előhozta ketrecben a csirkéket, hogy az augur megfigyelhesse a viselkedésüket, főként étvágyukat. (Ha nem akarnak enni, az baljós előjelnek számít!)
- Pyrrhus (Pyrrhosz):** Epirus (Épeirosz) királya (Kr.e. 319–272), eredetileg a molossus makedóniai néptörzs fejedelme, 307-től társuralkodó, majd egyeduralkodó. Hatalmas birodalmat szeretett volna létrehozni, ennek érdekében kezdett háborút többek között Dél-Itáliában is. A 280–275 között folyó tarentumi háborúban ugyan „pyrrhoszi” győzelmet aratott átmenetileg, de végül 275-ben vereséget szenvedett. Végül visszatért hazájába, és 272-ben argoszi utcai harcokban esett el.
- Pythagoras (Püthagorasz):** görög filozófus, (Kr.e. 571–497), 531-ben Szamosz szigetéről Krotonba menekült, és ott alapított iskolát. A püthagoreusok szerint a mennyiség fogalma abszolút, ezt tartották a lényegesnek, hittek továbbá a lélekvándorlásban.
- Pytho:** Delphoi és környéke régi neve, innen származik Apolló Pythius mellékneve, valamint jósnőjének a Pythia megnevezése.
- Quaestor:** Rómában a levéltári és pénzügyek intézője, a hadseregben a zsoldfizetés, ill. a szákmányértékesítése a feladata, a tartományokban a helytartó beosztottja, ebben a minőségben a pénzügyek intézője.
- Rhodus (Rhodosz):** Égei tengeri sziget, és rajta ugyanilyen nevű város is található.
- Romulus:** Rhea Szilvia gyermeke, Remus ikertestvére, apja Mars isten, ő lett a monda szerint Róma alapítója, egyben az első királya is.
- Roscius, Q. Gallus:** a latiumi Soloniumból származó híres színész. A Kr.e. első században élt, Sullától lovagi rangot kapott, Kr.e. 76-ban Cícero védte egy peres ügyben.

- Saguntum:** Rómával szövetséges város Hispániában, Hannibál Kr.e. 219-ben ostrom alá vette, és el is foglalta, ez az esemény lett a második pun háború kiobbantó oka.
- Salius-papok:** (ugráló papok, vagy táncoló papok), Róma egyik királya Numa Pompilius alapította ezt a testületet Mars isten tiszteletére, először 12, majd 24 tagú volt.
- Sallustius, C. Crispus:** római történétíró (Kr.e. 86–35), megírta a Jugurtha elleni háború történetét, Catilina összeesküvésének történetét, van továbbá egy töredékesen fennmaradt „Történetek” c. írása is.
- Samnisok (Szamniszok):** ókori itáliai népcsoport, Samnium lakói.
- Sarpedon (Szarpedon):** Juppiter és Lydia fia, segíteni akart a trójaiaknak, de Patroklosz megölte.
- Scipio, Publius Cornelius Africanus Maior (az idősebb Scipio):** római államférfi és hadvezér, ő győzte le Hannibalt 202-ben a zamai csatában. (Kr.e. 236–184)
- Scipio, P. Cornelius Aemilianus Africanus Minor (fiatalabb Scipio, v. Scipio Aemilianus):** római hadvezér és politikus (Kr.e. 185–129), 146-ban elfoglalta és földig romboltatta Karthágót, lelkes híve a görög kultúra Rómában való elterjesztésének (Scipio-kör).
- Scopas (Szkopasz):** festő és építész, pároszi, Kr.e. 4. századi, Praxitelész kortársa. Ismert munkái a tegeai Athéné templom és a halikarnasszoszi Mausoleum frizének egy része.
- Scopas (Szkopasz):** előkelő thesszáliai görög, Szimonidész barátja.
- Senatus:** római államtanács, tagjai a volt tisztségviselők közül kerülnek ki, ill. választottak is vannak. A köztársaság idején ez a testület döntött a legfontosabb ügyekben, lényegében a római arisztokrácia fellegvára.
- Serapis (Szerapisz):** egyiptomi istenség, Ozirisz, Ápisz, ill. több görög isten vonásait egyesíti magában azért, hogy mind az egyiptomiak, mind a görögök számára elfogadható legyen.
- Sibylla:** több jósnő neve az ókorban. Rómában őriztek egy Sibylla-könyvek címen számon tartott jóslatgyűjteményt, amelyet a mondai hagyomány szerint Tarquinius Superbus vásárolt meg egy öregasszonytól, ezeket a könyveket gondosan őrizte egy papi testület, és csak hivatalos döntés alapján lehetett belenézni.

- Silenus (Szilénozs):** Bakkhosz nevelője és kísérője, vígkedéjű, piszeorrú, mókás öreg, rendszerint ittas, számráhaton jár, a szatírokhoz hasonló.
- Simonides (Szimonidész):** híres görög költő és bölcs (Kr.e. 556–468), egy ideig I. Hierón szürakuzai türannosz udvarában is tartózkodott.
- Sisenna, Cornelius:** (Kr.e. 118–67), annalista történetíró, Sulla koráról írt, de munkája elveszett.
- Socrates (Szókratész):** görög filozófus és pedagógus (Kr.e. 469–399). A szofisták ellen lépett fel, tanulmányozta a különböző etikai értékeket (szépség, jó-ság, igazság stb.) törvényeket, az emberi magatartás különféle formáit. Az ifjúság megrontásával és istentelenséggel vádolták meg ellenfelei, s végül el is ítélték. Híres tanítványai voltak, Platón, Alkibiadész, Xenophón.
- Sophocles (Szophoklész):** (Kr.e. 496–406), görög drámaíró, a klasszikus kori tri-ász egyik tagja.
- Solon (Szolón):** (Kr.e. 640–560), görög államférfi és költő, ő hozott Athénben timokratikus alkotmányt.
- Szofisták:** görög filozófiai irányzat, szemben a természetfilozófusokkal, a meglé-vő társadalom rendjével foglalkoztak, etikai kérdésekkel, törvényekkel, pedagógiával, vallással, retorikával, grammatikával, ismert képviselőjük Protagorasz.
- Solonium:** terület Latiumban, Lanuvium mellett.
- Sora:** város Latiumban, ma is ugyanez a neve.
- Sztoikusok:** görög filozófiai irányzat (Kr.e. 3. sz.), nevét a Sztoa Poikilé (Festett Oszlopcsarnok) után kapta. Elméletük a panteizmus egyik formája, sze-rintük a világ lényege finom tűz, egyben ez az anyag és erő is, az erény a jó, a bűn a rossz, minden más, ami ezeken kívül van, közömbös. Különbö-ző korszakokra osztható fel: régi sztoa (Zénón, Kleanthész, Khrüszipposz), középső sztoa (a babüloni Diogenész, malloszi Kratész, khioszi Arisztón, tarszoszi Antipatrosz, Panaitiosz, Poszeidóniosz), császárkori sztoa (Seneca, Epiktétosz, Marcus Aurelius).
- Sulla, Lucius Cornelius:** (Kr.e. 138–78), konzervatív római politikus és hadvezér 88-ban consul, 83–79 között diktátor.
- Tages:** etrusiai isten vagy hős, őt tartják az etruszk jóstudomány megalapítójá-nak.
- Tarquini:** etrusiai város, innen származik a Tarquinius dinasztia, ma: Corneto.

- Taygetus (Taigetosz):** hegy a Peloponnészoszi félszigeten, Spárta közelében, ide tették ki azokat a gyerekeket, akiket nem akartak felnevelni.
- Tarquinius Superbus:** Róma utolsó királya, akit Kr.e. 510-ben elűztek.
- Tegea:** város Arkádiában (ma: Paleo-Episcopi).
- Tetrarchia:** „négyes uralom”, egy négy részre felosztott tartomány egyik részének (negyedének) az uralkodója a tetrarcha, ilyen volt pl. Deiotarus, a galata király.
- Teucer:** Ajax testvére, akit apja elűzött Szalamiszból, mivel a trójai háborúból a testvére nélkül jött haza, ő ezután Ciprus szigetére költözött, és ott épített egy Szalamisz nevű várost.
- Thales (Thalész):** milétoszi görög filozófus, matematikus és csillagász, (Kr.e. 7. sz. vége 6. sz. eleje), az ión természetfilozófia atyja, szerinte az őselem a víz.
- Thébai:** boiótiai város, ma Thiva.
- Theophrastus (Theophrasztosz):** leszboszi születésű görög filozófus (Kr.e. 372–287), Platón és Arisztotelész tanítványa, az utóbbtól ő vette át a Lükkeion vezetését. Kedveli a botanikát is, ismert műve a Jellemrajzok.
- Tiberis:** itáliai folyó, Róma folyója, Tiberinus néven tiszteltek Itáliában egy folyamistent is.
- Tiresias (Teiresziász):** boiótiai látnok, Khalkasszal együtt a leghíresebb görög jó-sok, szerepelnek Homérosznál, és több görög tragédiában is.
- Trasimenus:** tó Közép-Itáliában, a mai Lago di Perugia, itt volt Kr.e. 217-ben egy csata, amelyet Hannibal ellen vívott Róma, és az utóbbiak súlyos vereséget szenvedtek.
- Trochmorusok:** nép Galatiában vagy Gallograeciában.
- Trophonius (Trophoniosz):** Erginosz király fia, testvére Agamédész, ők ketten építették a delphoi Apolló templomot, amiért az isten gyors halállal jutalmazta őket. Egy másik monda szerint Apolló fia, a templomának egyik építője, aki megölte apósát, ezért földbe temették, és innen a föld üregéből adta jóslatait Boiótiában.
- Trogladyták:** barlanglakók, Etiópiában élő népesség.
- Tusculum:** Rómától északra található itáliai város (ma Frascati). A monda szerint Telegonosz alapította, Cicerónak is volt itt birtoka és villája, itt írta a Tusculumi beszélgetések c. filozófiai művét.

Tyrannus (türrannosz): zsarnok, kényúr, innen a rendszer neve is a türrannisz.

Varro, Marcus, Terentius: (Kr.e. 116–27), a római irodalom legjelentősebb polihisztorja, eredetileg Pompeius híve, majd Caesar őt bízza meg a római közkönyvtár vezetésével. Ismert műve *A mezőgazdaságról szóló*, ill. a Latin nyelvről, de még számos munkát írt.

Veii: ősi etruszk város.

Venus: ősi itáliai termékenység-istennő, a görög Aphrodité római megfelelője, később a szépség és a szerelem istennője.

Vesta: ősi itáliai istennő, a háztűzhely védője. Rómában a forumon volt kör alakú szentélye, kultuszát hat tagú, szüzekből álló papi testület ápolta, ezek legfontosabb feladata a szent tűz őrzése.

Xenophanes (Xenophanész): kolophóni származású görög filozófus (Kr.e. 6. sz.), Itáliában az eleai iskola megalapítója. a természetről írott munkája töredékesen maradt fenn. Úgy gondolta, hogy a Homérosz és Hésziodosz által ábrázolt istenek erkölcstelének.

Xenophón: görög filozófus és történetíró (Kr.e. 428–355), Szókratész tanítványa, írt is róla egy munkát „Visszaemlékezések Szókratészre” címmel, ismert műve még az *Anabázisz*.

Zeno (Zénón): görög filozófus, Kr.e. 490 körül született, az eleai iskola tagja, Parmenidész tanítványa.

Zeno (Zénón): ciprusi görög filozófus (Kr.e. 335–263), az athéni sztoikus iskola megalapítója, Arisztotelész megpróbálta elegyíteni Hérakleitossal. Zénón eszméje a szenvedély mentesség volt.

Utószó

Marcus Tullius Cicero (Kr.e. 106–43) korának egyik legműveltebb gondolkodója, ragyogó szónok, jó nevű ügyvéd és tekintélyes közéleti ember. Egész élete során vonzódott a bölcelethez, vonzalmát kitűnő mesterei is fokozták. Szabadidejét mindig szívesen töltötte filozofálgatással, különösen idősebb korában. Ő maga nagyon is fontosnak tartotta tevékenységének ezt a részét, legalább annyira tartotta magát filozófusnak mint szónoknak, ennek ellenére az utókor részéről nem volt olyan élénk az érdeklődés ezirányú működése iránt.

Filozófiát a szkeptikus Philónnál hallgatott, majd ennek halála után a sztoikus Diodotosz lett a mestere. Kr.e. 79-ben ellátogatott Görögországba, ott ismerkedett meg az aszkalóni Antiokhossal, aki az Új-Akadémia vezetője volt. Ezután Rhodoszon hallgatta a híres rétor Apollóniosz Molónt, és itt ismerkedett meg Poszeidóniosszal, aki különösen nagy hatást gyakorolt rá. Ugyanezen a görögországi úton ismerte meg Pomponius Atticust, akivel élete végéig szoros baráti kapcsolatban állt, erről tanúskodik, számos, Atticushoz intézett levele is. Hellász földjén Cicero alaposan elmélyült a filozófiában, hiszen éppen ez volt a bölcelet szülőföldje is. Szónoki kvalitásait jól kamatoztatta a bölcelet terén is, többek között ezért alkalmazta szívesen filozófiai tárgyú írásaiban később a párbeszédés formát, másrészt ennek hagyományai is voltak, gondoljunk csak Platón dialógusaira.

A római köztársaság utolsó évszázada, amelyre Cicero pályafutása esik, különösen mozgalmas, válságos időszak volt. Az első triumvirátus felbomlása után (Crassus meghalt, Pompeiust Caesar legyőzte), Caesar egyeduralkodóvá következett. Cicero számára – aki következetesen Pompeius-párti volt – nagyon nehezen volt elviselhető ez a fordulat, számára, aki végig kitartott köztársaságpárti elkötelezettsége mellett. Iulius Caesar már korábban megpróbálta megnyerni magának a neves szónokot és te-

kintélyes szenátort, de eredménytelenül. Cicero már hatvan éves, jóllehet Caesar megbocsátott neki, de tétlenségre kárhoztatta, mivel a közéletből kiszorult. Fájdalmas mellőztetését magánéleti tragédiák is súlyosbítják, gyors egymásutánban felbomlik első, majd a második házassága; röviddel ezután meghalt imádott lánya, Tullia, aki öreg napjainak egyetlen vigasza volt, ő jelentette számára az igazi mély, tartalmas emberi kapcsolatot. Magánéleti válsághoz családján belüli politikai meghasonlás is társult, ugyanis veje és fia is Caesar hívei közé állt. Cicero elkeseredett, szkeptikus, így vall saját hangulatáról: „Ha meghányom-vetem magamban mindazokat a viszontagságokat, amelyekkel oly kegyetlenül tett próbára a sorsom – már-már abban is kételkedem, amiben korábban hittem” (Tusc. disp. 5, 3. ford., Hahn István). Azon töpreng hogyan foglalja el magát: „Számomra, aki régóta és sokat töprengtem azon, mi módon tehetném magam minél többek számára hasznossá, úgy, hogy az állam érdekében folytatott tevékenységem se szakadjon meg – semmi jobb nem jutott az eszembe, mint az, hogy a legkiválóbb tudományhoz vezető utat megmutassam pályatársaimnak, amit úgy vélem számos könyvemmel már elértem”. (A jóslásról I., II.) Az aktív filozófálgatás mellett, nagyon fontosnak tartotta az elméleti munkásságot is, céljait a következőképpen fogalmazta meg: „A filozófia valamennyi területét, hogy úgy mondjam, testrészét, ugyanis akkor lehet a legjobban megismerni, ha az összes kérdést írásban tárgyaljuk. Mert a dolgok között olyan csodálatra méltó, szoros összefüggés van, hogy úgy tűnik: az egyik jelenség összefonódik a másikkal, és minden pontosan összekapcsolódik” (Az istenek természete I. 4, 9. ford., Havas László). Határozottan törekedett arra, hogy a bölcséletet latin nyelven tege elérhetővé, hogy megteremtse a latin filozófiai nyelvet, és a görög filozófiai irányzatok tanításai latinul is olvashatók legyenek. Ezzel kapcsolatban gyakran panaszkodik arról, hogy anyanyelve az ilyen témához szegényes. Céljáról így vall: „hogy ne hagyjam ki a filozófiának egyetlen területét sem, hogy az latin nyelvű feldolgozásban ne legyen hozzáférhető” (A jóslásról II. 5.). Úgy véli, életkora folytán éppen

alkalmas az efféle tevékenységre, ahogyan egyik levelében említi: „Úgy érzem, már eljutottam a bölcselkedésre alkalmas életkorig, és napjaink ezernyi baja is oly fokot ért már el, hogy lelkem terhét semmi más nem könnyíti többé” (Ad fam. 4, 4–5. ford., Hahn István). A jóslásról szóló műve második könyvének elején áttekintést ad eddigi filozófiai munkásságáról, ezzel egyben azok kronológiai sorrendjét is megadja. Elsőként a Hortensius címet viselő ismeretelméleti művét említi, ezután az *Academica* következik – ez egy összefoglaló jellegű filozófiai írás. Ezek után etikai kérdések boncolgatásába kezd, idevágó gondolatait a „Legfőbb jóról és rosszról” című művében összegzi. „Tusculumi beszélgetések” címmel a boldog élet feltételeire vonatkozó elképzeléseit foglalja össze – ez a műve lánya halála után keletkezett. (Ebben a következő lényeges kérdésköröket tárgyalja: a halál megvetése, a fájdalom tűrése, a betegség enyhítése, a lélek gyötrelmei, és az erény, mint a boldog élet feltétele). Ezek közzététele után a teológia felé fordul érdeklődése, és az istenek természetéről ír egy munkát. Ebben párbeszédese formában összefoglalja a témára vonatkozó vitaanyagot, ütközteti a különböző nézeteket, miközben ő maga a háttérben marad. Vitapartnerei híres emberek, így C. Aurelius Cotta az Új-Akadémia (Karneadész, Philón) képviselőjében, C. Velleius az epikureisták, továbbá Q. Lucilius Balbus a sztoikusok elveit védelmezi. Hogy maga Cicero mit gondol a tárgyról, kivel ért egyet, ezt csak közvetve tudjuk meg, de ő valójában így is akarta: „Akik pedig afelől érdeklődnek, hogy mi a véleményem minden egyes dologról, jobban kíváncsiskodnak, mind arra szükség lenne” (Az istenek természete I. 5, 10, ford., Havas László). Ezután Cicero a jóslásról szóló munkájához kezdett, azért – mondja –, hogy a téma teljesen kidolgozott legyen. Ennek időpontja 45–44 lehetett. Valószínűleg az első könyv még Caesar életében íródott (erre a műben utalások vannak), a második feltehetően az összeesküvés után. Ez utóbbi feltevést igazolja, hogy a második könyvhöz – szokatlan módon – új bevezetőt írt, hivatkozva a megváltozott körülményekre. A változások őt magát is érintették, újra felcsillant

számára a remény, hogy visszakerülhet a közéletbe – azonban ismét csalódnia kellett –, Caesar elnéző volt iránta, de politikai szerepet már nem szánt neki. A jóslásról szóló munka után még egy rövidebb írása is elkészült, ennek tárgya a végzet, ezek után ő maga úgy gondolja, hogy az általa megjelölt témakörrel kimerítően foglalkozott.

Cicero filozófiai műveihez sorolja még a *Consolatio*-t (Vigasztalás), továbbá a *Cato Maior de senectute*. (Az idősebb Cato, avagy az öregségről) címűt is, amit barátjának, Atticusnak ajánlott. Az említett írások közé állítja szónoklattani munkáit is, azzal az indoklással, hogy Arisztotelész és Theophrasztosz is összekapcsolta a szónoklatot a bölcselkedéssel. Ez utóbbi tevékenységét is hasznosnak ítéli: „Mivel tehetnék ugyanis jobb vagy nagyobb szolgálatot az államnak, mintha tanítom és művelem az ifjúságot, különösképpen ilyen korszakban, és ilyen erkölcsök közepette, amikor már annyira lezüllöttek, hogy csak közös összefogással lehet észre téríteni őket” (A jóslásról II. 4.). Utal a saját korának eseményeire, s ezek közepette a saját személyes helyzetére is, ami újra a filozófiához vitte: „Engem a filozófia népszerűsítésére az állam nehéz helyzete készítette, mivel a polgárháború idején nem tudtam az államot a magam módján védelmezni, és nem tudtam tétlenkedni sem, jobb elfoglaltságot viszont nem találtam, olyat, ami méltó lenne hozzám” (A jóslásról II. 6.).

Cicero Görögországban a mesterein túl megismerkedett a nagy elődökkel is, így Arkeszilaosz és Kleitomakhosz, továbbá Karneadész irányzatával, valamint az epikureista Zénón tanaival is – ő maga azonban kitartott szkepticizmusa mellett. Nagyon tisztelte a rhodoszi Poszeidónioszt és mindvégig kapcsolatban állt vele. Vallástörténeti tárgyú munkáihoz könyveket is kért kölcsön, többek között Coelius Antipater kivonatát kéri, barátjától Atticustól, valamint Panaitiosznak „Az isteni gondviselésről” című művének a kivonatát (ezeket a kivonatokat Brutus készítette), és még további könyvek kéréséről is értesülünk a levelekből (Ad Att. XII. 8, 6). A kért műveket használta is, utal rájuk a saját munkájában.

Az istenek természetéről szóló elmélkedés három könyvből áll, ezekben az istenek léte vagy nem léte, természete, ill. az emberekhez való viszonya foglalkoztatja. Lényegében ugyanez a gondolatmenet folytatódik a jóslásról szóló fejtegetésben is – a vitában újból az áll a központi helyen, hogy vannak-e istenek, törődnek-e az emberekkel, adnak-e számukra hírt a jövőjükéről előre, és vajon oly módon-e, hogy azt a halandók értsék. Tehát van-e jóslás, és ha igen, van-e értelme? Cicero itt is az általa kedvelt dialógus formát alkalmazza, de a fejtegetések hosszabbak, jobban elveszik a párbeszédese jelleg. Vitapartnere, öccse, Quintus, a helyszín pedig Cicero tusculumi birtoka. A teljes művet átszövi a szerző kételkedése, nehéz biztosan eldönteni, mit is gondol ő maga. Lelke mélyén hisz a jóslatokban – hiszen maga is augur, államférfi, művelt római –, de gondolkodó ember is, aki olykor kételkedik is, „már-már abban is, amiben korábban” hitt. Védelmébe veszi a tradicionális római vallást, számos történelmi példával indokolja, hogy amikor a rómaiak figyeltek az istenekre, ápolták a kultuszukat, akkor dolgaik jól mentek, de hamar utolérte őket a büntetés, amikor nem így tettek. Nem egészen biztos azonban abban, hogy a régiek hite mindig őszinte volt: „Ezeket a dolgokat – ahogyan én látom – a régiek inkább az események alakulásától figyelmeztetve, mintsem észérvek által meggyőzve helyeselték” (A jóslásról I. 3, 5). Említi a kolophoni Xenophanészt, aki hitt abban, hogy istenek léteznek, azonban a jóslást elvetette. Sorra veszi a többi filozófust és irányzataikat (Epikurosz, Zénón, a régi Akademia, Püthagorasz, a peripatetikusok, Dikaiarkhosz, Kratipposz), és arra a konklúzióra jut, hogy ezek lényegében elismerik a jóslást, de különböző megszorításokkal. Ellenben a sztoikusok irányzata védelmébe veszi a jóslásnak csaknem valamennyi formáját: „Csatlakozott hozzájuk – folytatja Cicero – Chrysippus, aki két könyvben ismertette a jóslásról vallott nézeteit, azonkívül egyben a jósdákról, egy másikban az álmokról vallott nézeteit. Chrysippus tanítványa, Diogenes egy könyvet jelentetett meg, Antipater kettőt, barátom, Posidonius pedig ötöt. Panaetius egyébként eltávolodott a sztoikusoktól”

(A jóslásról I. 3, 7). Forrásait áttekintve, ismét hangsúlyozza célját és módszereit: „...félek, hogy elhamarkodottan fogadok el téves, vagy nem eléggé megalapozott dolgot: jónak látszik, hogy figyelmesen, érveket érvekkel ismételten szembeállítva járjak el, ahogyan tettem abban a három könyvben, amelyeket az istenek természetéről írtam” (A jóslásról I. 4, 7). A vita elindítója Quintus, aki olvasva ennek a munkának a harmadik könyvét, Cotta fejtegetésire hivatkozik, aki ott megpróbálta megcáfolni a sztoikusok érveit. A sztoikusok felfogása szerint ugyanis, ha van jóslás, vannak istenek, ha vannak istenek, van jóslás is – álláspontjuk ez a kölcsönösség. Quintus arra kíváncsi vajon mit gondol ezekről Cicero, aki erre szívesen vállalkozik, és kifejti nézeteit. A jóslásnak két fajtáját szokás megkülönböztetni, egyik a természetes, a másik a mesterséges. Az utóbbihoz sorolandó: a béljóslás, madárjóslás, csillagjóslás, a villámok megfigyelése, valamint a sorsvetés; a természetesek pedig: az álom és a révület. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű – véli Cicero –, „létezik ugyanis valamiféle természeti erő, amely egyrészt a hosszú időn át megfigyelt jelekből, másrészt valamilyen isteni ösztönzésből és sugallatra, előre jelzi a jövőt. Ezért Carneades csak ne firtassa, mint tette Panaetius is, kérdezve, vajon Juppiter parancsolta-e a hollónak, hogy balról, vagy a varjúnak, hogy jobbról károgjon” (A jóslásról I. 7, 12). Óvatosságra int a további mérlegelésnél az is – figyelmeztet Cicero –, hogy ha nem fogadjuk el a jóslás jelentőségét, akkor az istentelenség vétségébe, ha meg elfogadjuk, akkor vénasszonyos babonáságba esünk. A babona és a vallásosság között ugyanis nem könnyű megvonni a határt. Példák hosszú sora következik, a természettudomány, orvoslás, természeti jelenségek, történeti események területéről. Az első könyv érvei főként a sztoikus Poszeidónioszra alapulnak, a másodiké visszamegy Karneadészra, és kiérződik belőle az Új-Akademia szkeptizmususa.

„Azokkal értek tehát egyet” – vallja Cicero –, „akik úgy tartják, kétféle fajtája van a jóslásnak, az egyik amelyikben része van a tudománynak, a másik, amelyik híjával van annak” (A jóslásról I. XVIII. 34.). A jóslás

számos nép gyakorlatában megtalálható – sok idegen példát is felsorakoztat. A jóslás természetes fajtáját, véli Cicero: „aprólékos természettudományos fejtegetéssel az istenek természetére kell visszavezetni, amelyből lelkünket nyertük és amely áthatja azt, ahogy a legtudósabbak és a legbölcsebbek vélték. És mivel mindent áthat, betölt az örök értelem és az isteni szellem, szükségszerű, hogy az isteni lelkek befolyása hatással legyen az emberi lelkekre” (A jóslásról, I. XL. 110.). Cicero szerint az észszerűség arra készítet bennünket, hogy elismerjük a végzet szerepét, vagyis minden a végzet rendelkezéséből történik. Ellenben: „nem az a végzet, amit babonásan, hanem amit tudományosan neveznek annak, azaz a dolgok örök okának, amiért megtörténtek a múltbeli dolgok, amiért megtörténnek a jelenben meglévők, s amiért bekövetkeznek az eljövendők” (A jóslásról I. LV. 126.).

A mű első könyvében főként Cicero öccse, Quintus sorakoztatja fel érveit a jóslás mellett, ezután úgy döntöttek, hogy eleget sétáltak, ezért a beszélgetést a Lyceumban található könyvtárban folytatták. Most Cicero érvelése következik, sorra veszi aprólékos részletességgel az öccse által elmondottakat, és úgy válaszol – ahogyan az ügyes szónokok szokták ízre szedni ellenfeleiket. Quintusnak a jóslásról elmondott definíciójából indul ki, miszerint a jóslás: „a véletlen dolgok előre való megérzése és megfogalmazása” (A jóslásról II.V. 13.). Lehetséges azonban előérzet az olyan dolgokra is, amelyek bekövetkezésére nincsen magyarázat? Ha mindent a végzet határoz meg, akkor mi értelme van a jóslásnak? A végzet ugyanis nem kerülhető el. Jó, avagy nem jó a végzetet előre megismerni? Vajon milyen élete lett volna a trójai királynak, Priamosznak, Julius Caesarnak, Crassusnak stb., ha előre tudták volna milyen sors vár rájuk? – teszi fel a kérdést Cicero. A hivatalos vallást, és a hagyományos római istenvilágot védelmébe veszi, és úgy gondolja, hogy ezeket továbbra is meg kell tartani. A jóslásról vallott nézeteinek kifejtését a béljóslással kezdi – s felteszi a kérdést, vajon van-e kapcsolat a belső részek állapota és a természet között? Hogyan lehet kedvező jóslatot kapni – vajon

az állat kiválasztása-e a döntő, vagy a jóslatkérő személye számít? Vajon ki irányítja ezeket a folyamatokat? Miféle megállapodás döntött arról, melyek a kedvező és melyek a kedvezőtlen jelek? Kitér Cicero a szofisták álokoskodására is, akik gyakran bonyolódnak olyan kérdésekbe, amelyeket nem tudnak megválaszolni.

A második könyv nincs teljes harmóniában az elsővel, a szerző több helyen is ismétli önmagát, és itt a források sem tisztázhatók olyan egyértelműek, de főként az akadémikus Kleitomakhoszra és Panaitioszra épít Cicero. Szerzőnk egyébként mindig is szimpatizált az Új-Akadémia módszereivel, ő is hangsúlyozza a kételkedést, ami ráadásul az akkori hangulatának különösen jól megfelelt. Az akkori lelkiállapotában sok régi, hagyományos értéket megkérdőjelezett, és hogyan is bízhatott volna az istenekben, és hihetett volna fenntartások nélkül a jóslásban, amikor éppen műve megírásával egy időben Caesar, saját hatalma megalapozására használta fel ezeket, ahogyan Suetonius közlése is alátámasztja: „Öntelt-ségében odáig ment, hogy amikor a béljós közölte, hogy az előjelek kedvezőtlenek, és az áldozati baromnak hiányzik a szíve, azt mondta: Majd kedvezőbbek lesznek, ha ő úgy akarja, és abban pedig semmi csodálatos nincs, ha egy baromnak hiányzik a szíve.” (Suetonius: Caesar 77. ford. Kis Ferencné). Cicero szkepticizmusát nem titkolva veszi sorra a jóslás egyes fajtáit, és fejti ki a véleményét róluk.

De mit gondol maga Cicero? Ki mellett áll? Kivel ért egyet? Ez csak közvetve derül ki de ő is így akarja. Végül maga úgy összegzi a vitát, hogy az valójában a filozófusoknak szól: „Kizárólag nekik szól az én egész vitatkozásom és ellenkezésem. Nem azért mert őket vetjük meg a leginkább, hanem mert úgy tűnik, a saját véleményüket igen éles elméjűen és szellemesen védelmézik. Minthogy pedig az jellemző az Akadémiára, hogy nem fejti ki a véleményét, és azt helyesli, ami a legvalószínűbbnek tűnik, szembesíti az érveket, és megállapítja, hogy melyik nézettel szemben mit lehet felhozni, nem hivatkozik a maga tekintélyére, és a hallgatóságnak teljesen szabad vélekedést enged meg.”(II. 150).

Cicero véleménye szerint a jóslás és Róma története szorosan összefonódott. A köztársaság korát szinte meghatározza a jóslás iránti viselkedés. Úgy gondolja, hogy amikor az államot egy tekintélyes senatus kormányozta, akkor a jóslásnak kiemelkedő szerepe volt, következésképpen ez az állam biztonsága és kormányozhatósága szempontjából előnyös volt. Maga a munka érdekes és szórakoztató olvasmány is (eltekintve az ismétlésektől!), színes példák egész sora, ragyogó szónoki fogások, szellemesség, olykor gúnyos cinizmus teszük élvezetessé. Konklúzióként levonható, hogy szerzőnk nagyjából ugyanannyi érvet tud felsorakoztatni a jóslás védelmében, mint amennyit ellene. Mindkét oldal érvelését végigviszi azért, nehogy valaki elhamarkodottan döntsön. Hangsúlyozza annak a fontosságát, hogy az igazi vallásosságot megkülönböztessük a babonáságtól, és mindenben legfontosabb az igazság. Néhány kiragadott példával utalunk azonban arra, hogy a gondolkodó, művelt rómaiban is gyakran kérdések egész sora merül fel, amelyre nem kapunk választ: „Miért gondolják az augurok, hogy kedvező jel, ha a holló jobbról, a varjú balról röpül? Miért gondolja a csillagjós, hogy a hold együttállása a Juppiterrel vagy a Venus bolygóval kedvezőtlen? Miért kell figyelmeztetnie minket az isteneknek álmunkban, és miért nem adnak semmi jelet, ha ébren vagyunk? Végül mi az oka annak, hogy az őrült Kasszandra előre látta a jövőt, a bölcs Priamosz viszont nem?”

Szakirodalmi tájékoztató

A szakirodalmi tájékoztató az érdeklődő olvasók tájékozódását kívánja segíteni, a teljesség igénye nélkül.

Pais István: *A görög filozófia*. Bp. 1981.

A. A. Long: *Hellenisztikus filozófia*. Osiris, Bp. 1998.

Swiderkowna: *A hellenizmus kultúrája*. Bp. 1981.

Hahn István: *Istenek és népek*. Bp. 1980.2

Hahn István: *Róma istenei*. Bp. 1975.

Hahn István: *Hitvilág és történelem*. Bp. 1982.

Horváth I. Károly-Maróti Egon-Castiglione László: *A régi Róma aranykora*. Bp. 1967.

Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia*. Bp. 1963.

Trencsényi-Waldapfel Imre: *Vallástörténeti tanulmányok*. Bp. 1983. 2

Görög és római vallástörténeti szöveggyűjtemény. Debrecen. 1974. (Közzétette a Kosuth Lajos Tudományegyetem, szerk. Sarkady János és Gesztelyi Tamás)

Gesztelyi Tamás: *A római vallás története*. Debrecen, 1994. (KLTE kézirat)

Thomas Köves-Zulauf: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Bp. 1995.

Fr. Altheim: *Römische Religionsgeschichte*. Leipzig-Berlin. 1956. 2

K. Latte: *Römische Religionsgeschichte*. München. 1960.

G. Wissowa: *Religion und Kultus der Römer*. München. 1912. 2

K. Bringmann: *Untersuchungen zum Späten Cicero*. Göttingen. 1971.

W. Burkert: *Cicero als Platoniker und Skeptiker*. Gymnasium 72 (1965) 175 skk.

W. Görler: *Untersuchungen zu Ciceros Philosophie*. Heidelberg. 1974.

A. Weische: *Cicero und die Neue Akademie*. Münster. 1961.

F. Pfeffer: *Studien zur Mantik in der Philosophie der Antike*. Meisenheim. 1976.

Remo Giomini: *Problemi cronologici e compositivi del „De divinatione” ciceroniano*. Roma. 1971.

F. Guillaumont: *Philosophe et augure: recherches sur la theorie ciceronienne de la divination*. Bruxelles. 1984.

Bevezetés az ókor-tudományba III. Cicero öröksége. (Szerk.: Hamvas László) Debrecen, 1999.

A fordításhoz a következő szövegkiadásokat vettem alapul:

Tullius Cicero: *De divinatione*. Leipzig, 1975. (ed. Remo Giomini)

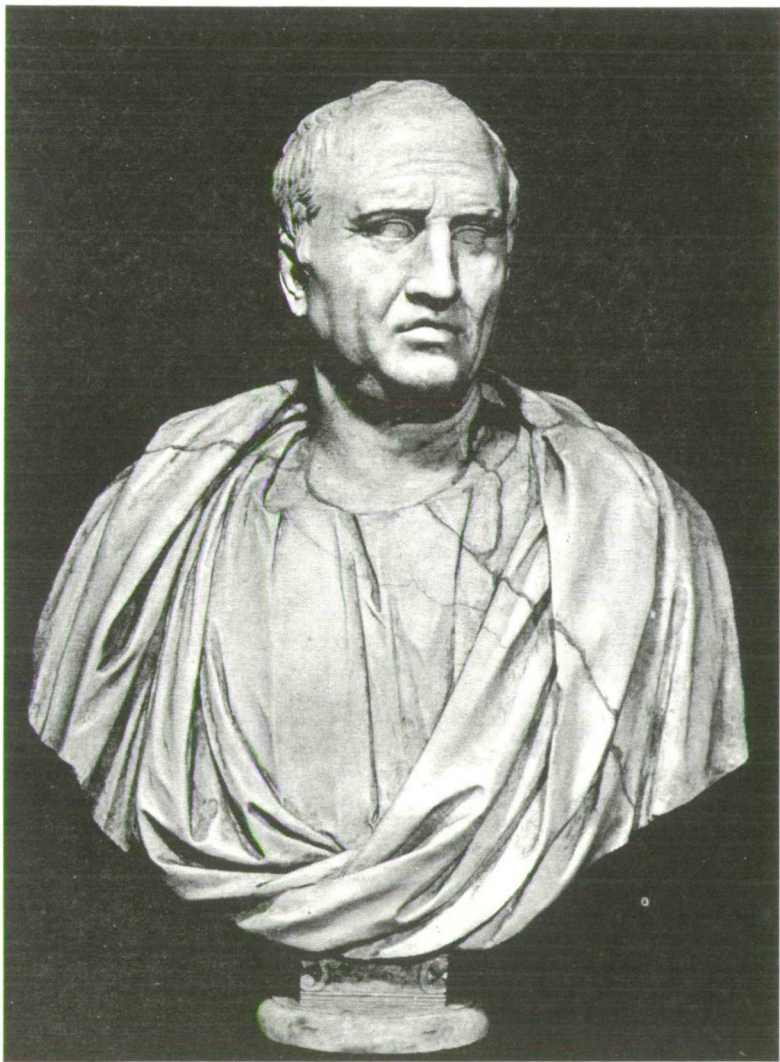
Cicerone Della divinazione a cura di Sebastiano Timpanano. Milano, 1988.

A magyar fordításban a neveket a latinos, Cicero által használt formában írtam le, a kötet végén található jegyzetszótárban a nevek mellett zárójelben megadva az eredeti alakokat.

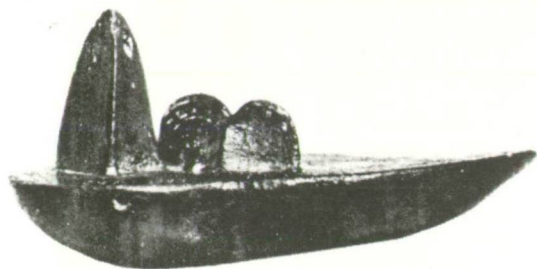
Tartalom

Előszó	7
Első könyv	9
Második könyv	65
Jegyzetek	127
Jegyzetszótár	140
Utószó	156
Szakirodalmi tájékoztató	165

Képmellékletek

Cicero mellszobra (*Museo Capitolino*)

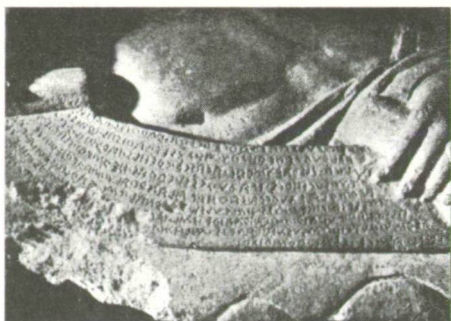
Birka májának
bronzmodellje,
rekeszekbe írt
istennevekkel.
Valószínűleg a
béljósítás
gyakorlására
szolgáló eszköz.
(Piacenza,
Museo Civico)

Kalchas, a Homérosi
Ilias jósa, mint
etruszk szárnyas
istenalak, májból
jósol.
Bronztükör
bekarcolt rajzzal.
(Vatikán,
Museo Etrusco
Gregoriano)

Cicero szobra
Arpinoban

Laris Pulenasnak,
béljósokról szóló
művek szerzőjének
halotti dicsőítése, a
koporsófedél
kifaragott halott
kezében tartott
tekercsre írva.

*(Tarquinia,
Museo Nazionale)*

Béljós ábrázolása jellegzetes
öltözékében.

(Vatikán, Museo Etrusco Gregoriano)

Part of the Introduction

Translating a work of Cicero which has never been published in Hungarian yet is a remarkable achievement. Nevertheless, the translator smartly chose the text of Cicero about prediction (*De divinationa*) – let us just think about the different forms of prediction, horoscopes and irrational themes which are more and more popular today. Probably there are some who are interested in the practices of 'the old Romans and Greeks'.

In his work Cicero studies and compares the views of different Greek philosophical schools considering predictions and the versatile methods of asking for foretelling. His work represents several – mainly Roman – instances to illustrate this phenomenon and coincidentally tries to create a Latin philosophical language. The formulating of the greatest master of Latin prose and his style are definitely not so subtle as in his speeches and rhetorical studies. The main reason of it, as I formerly signalled, is the Greek notions' not properly transposed meanings and tropes into the Latin language and the complexity of the mentioned Greek philosophical theories which sometimes could only be represented with difficulties by the great man of Arpine and – to be honest – he may often have faced theoretical obstacles.

Dr. Egon Maróti

Zitat aus dem Vorwort

Die Übersetzung eines solchen Werkes von Zitzeroth, welches in ungarischen Sprache noch nie verlegen wurde, ist in sich selbst eine ausgezeichnete Leistung. Der Übersetzer wählte mit gutem Sinn eben das Werk von Zitzeroth aus, welches sich um die Prophezeiung (De divinatione) handelt – man denke nur auf das immer größere Interesse für die verschiedenen Formen der Prophezeiung, der Horoskope und für die irrationalen Themen. Natürlich gibt es zahlreiche Leser, die neugierig sind, wie es "bei den alten Griechen, Römern" war.

In der Arbeit werden von Zitzeroth die Prophezeiungsansichten der verschiedenen griechischen philosophischen Richtungen dargelegt und gleichgestellt. Diese zu illustrieren stellt er in seinem Referat zahlreiche – in erster Linie römische – historische Beispiele dar; gleichzeitig versucht er eine lateinische philosophische Kunstsprache zu schaffen. Die Fassung und der Stil des größten Meisters der lateinischen Prosa sind dieses Mal nicht immer so fließend, wie es in seinen Reden. Der Grund dafür ist – wie ich es schon erwähnt habe – die Unausgeformtheit der griechischen Begriffe entsprechenden lateinischen Terminologie, sowie das Thema, die Verwickeltheit der bearbeiteten griechischen philosophischen Theorien, welche der Große Arpinumer stellenweise nur mit etwas Federlesen wiedergeben konnte, und – man soll bekennen – er konnte manchmal auch theoretische Schwierigkeiten haben...

Dr. Egon Maróti

About the Publishing House

Belvedere Meridionale is an organisation of public utility operating as a foundation. The publishing house's career started in 1989 when some students from the faculty of history founded a periodical of social sciences in Szeged in order to publish studies based on formerly forbidden researches and historical facts rethought in the aura of the change of regime.

Some structural and organisational changes proceeded at the periodical in 1992 which achieved the growth of readers and editors - so we also could involve the works of professors and academicians as well as the studies of young historians. We studied several times the persecution of Hungarian minorities, the meeting points of the history of Hungary and European states, the 1956 revolution, the social history of Szeged and the region of the South Great Plain, the private history of the Second World War and the Hungarian youth of the 90s (based on sociological methods). We have built out co-operation on the basis of partnership/assistance with the institute of history of the SZTE, the faculty of history of the JGYTFK and with the regional group of Hungarian Historical Society.

Our non-profit publishing house runs four book series beside the periodical - *Belvedere Kiskönyvtár* (containing the lectures of conferences organised by the foundation) ISSN 1217-3495; *Belvedere Segédkönyvtár* (historical records and higher educational auxiliary materials) ISSN 1585-1540; *Ifjúsági korszakváltás* (youth research, sociological studies concerning youth) ISSN 1585-8448 and *Szemtanú* (private history restored by the methods of oral history) ISSN 1587-2963.

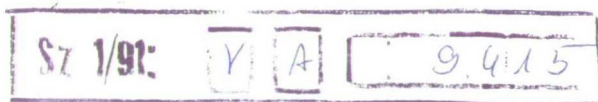
Über den Verlag

Die Belvedere Meridionale Stiftung ist eine gemeinnützige Organisation. Der Verlag hat eine 12-jährige Vergangenheit, damals, im Jahre 1989 wurde von den Szegeder Historikstudenten eine gesellschaftswissenschaftliche Zeitschrift gegründet, die geschichtlichen Tatsachen, die in der Atmosphäre des Systemwechsels wieder gewertet wurden, und die ehemaligen Tabuthemen zu publizieren.

Im Jahre 1992 liefen im Leben der Periodik organisatorische Veränderungen ab. Infolgedessen verbreitete sich sowohl die Zahl der Leser, als auch die Redakteurgarde. So sind neben den Schriften der jungen Geschichtsforscher die Studien von Akademikern, Professoren zu begrüßen. Unsere Forschungen beschäftigen sich immer wieder mit der Verfolgung der ungarischen Minderheiten, mit den gemeinsamen Punkten der Geschichte der europäischen Staaten und unserer Heimat, mit der ungarischen Revolution im Jahre 1956, mit der Gesellschaftswissenschaft von Szeged und der Region, mit der individuellen Geschichte des Zweiten Weltkrieges und mit der – mit soziologischen Methoden bearbeitbaren – Untersuchung der ungarischen Jugend der 90er Jahre. Wir bauten sowohl mit dem Institut für Geschichte der Universität in Szeged und mit dem Lehrstuhl für Geschichte der Pädagogischen Hochschule als auch mit der regionalen Abteilung der Ungarischen Geschichtliche Gesellschaft (Magyar Történelmi Társulat) eine partnerische Zusammenarbeit aus.

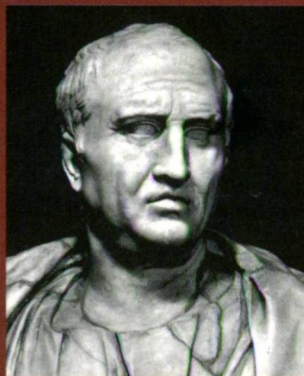
Unser nonprofite Verlag nahm neben der regelmäßigen Verlegung der geschichtlichen Zeitschrift den Verlag von vier Buchserien über. Diese sind die Folgenden: *Belvedere Kiskönyvtár* (ISSN 1217-3495), welche die Vorlesungen mitteilt, die von er Stiftung organisiert werden, *Belvedere Segédkönyvtár* (ISSN 1585-1540), welche Hilfsmaterial und geschichtliche Quellen für die Studenten enthält, *Ifjúsági korszakváltás* (ISSN 1585-8448), welche die Themen der Jugendforschung und der Jugendsoziologie bearbeitet, und die *Szemtanú* (ISSN 1587-2963), welche die individuelle Geschichte darstellt.

YA 133209

Kiadja a
BELVEDERE MERIDIONALE.
(Tel: (62) 544-759;
www.extra.hu/belvederemeridional;
belvedere@jgytf.u-szeged.hu)
Felelős kiadó Szegfű László
Kiadóvezető Jancsák Csaba
A kötetet gondozta Kiss Gábor Ferenc
Korrektor Pető Bálint
Fedélterv Majzik Andrea
Készült a Bába és Tsai Kft. Nyomdájában
Szegeden, 2001-ben
(Tel.: (62) 464-015)

ISBN 963 00 7390 0
ISSN 1585-1540

Cicero egy olyan művének lefordítása, amely eddig még nem jelent meg magyar nyelven, önmagában is üdvözlendő teljesítmény. Hoffmann Zsuzsanna ezen felül jó érzékkel választotta ki Cicerónak éppen a jóslásról (*De divinatione*) című munkáját – gondoljunk csak a jóslás különbözőféle formái, a horoszkópok, egyáltalán az irracionális témák

íránt manapság mind elevenebb érdeklődésre. Nyilván számos olyan olvasó akad, aki kíváncsi arra, hogy volt ez a „réggi görögöknél, rómaiaknál”?

A munkában Cicero ismerteti, szembeállítja egymással a különböző görög filozófiai irányzatoknak a jóslásra vonatkozó nézeteit, a jóslatkérés különbözőféle módozatait. Előadása számos – elsősorban római – történeti példát ad ezek illusztrálására; egyúttal kísérletet tesz a latin filozófiai műnyelv megteremtésére.

A latin nyelvű próza legnagyobb mesterének fogalmazása, stílusa ezúttal kétségtelenül nem mindig olyan gördülékeny, mint például beszédeiben, szónoklati műveiben. Ennek oka, mint jeleztem, a görög fogalmaknak megfelelő latin terminológia kialakulatlansága, továbbá a téma, a tárgyalt görög filozófiai elméletek bonyolultsága, amelyeket a nagy Arpinumi helyenként csak némi körülménnyességgel tudott visszaadni, s – valljuk be – olykor elméleti nehézségei is lehettek.

Dr. Maróti Egon

1500.-

BELVEDERE
segédkönyvtár